

Библиошека
РЕПРИНТ ИЗДАЊА

СПИРИДОН ЈОВИЋ

ЕТНОГРАФСКА СЛИКА
СЛАВОНСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Приредила
др Славица Гароња-Радованац

Рецензенија
др Душан Иванић

Уредник
Милован Витезовић

Чигоја штампа
Београд
2004.

ЕТНОГРАФСКА СЛИКА
СЛАВОНСКЕ ВОЛНЕ ГРАНИЦЕ

или

исцрпан опис положаја, одлике и
политичког устројства земље, за-
тим начин живота, нарави, обича-
ја, духовне културе и карактера
њених становника.

Прилог познавању земаља и на-
рода аустријског царства

од Спиридона Јовића,
практиканта ц.к. Дворског војног
књиговодства

Беч, 1835

штампа и комисион Мехитаристичке
конгрегацијске књижаре

Наслов оригинала
Etnographisches Gemälde der
Slavonischen Militärgränze

Превео с немачког
др Страхиња К. Костић

Посвећено 200-годишњици
Првог српског устанка

Ce pays – mal connu – a été mal jugé
Rapport du Maréchal Marmont

Његовом Високородству
Господину

КАРЛ РИТЕР ФОН ПИДОЛ
ЦУ КВИНТЕНБАХУ

Ц. к. стварном дворском саветнику и рефере-
ренту Војне границе, члану ц.к. Школске
дворске комисије, члану Доњоаустријских ста-
лежа и члану ц.к. Польопривредног друштва
у Бечу

са дубоким поштовањем
посвећује

Писац

Ethnographisches

G e m ä h l d e

d e r

slavonischen Militärgränze,

d e r

ausführliche Darstellung der Lage, Beschaffenheit und
politischen Verfassung des Landes; dann der Lebens-
art, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des
Charakters seiner Bewohner.

Ein Beitrag zur Länder- und Völkerkunde des österreichischen
Kaisertums,

v o n

Spiridion Tovitsch,
Praktikant der L. I. Hofstieg-Buchhaltung.

Bosnien

Wien 1835. / F. Punktfig.)

Gedruckt und in Commission der Mekitaristen-Congregations-
Buchdruckung.

Високородни Господине Дворски саветниче!

Ко год поштено учествује у материјалном и духовном уздизању народа, мора захвалним срцем благосиљати плодна старања Вашега Високородства око напретка ц.к. Војне границе. Ваше благородство су скоро тридесет година живота испуњеног радом посветили овој ствари и бистрим умом и човекољубивим срцем, продирући у очинске намере нашег најмилостивијег владара, енергично суделовали у томе да се земља уздигне до оног стања достојног поштовања у коме данас блиста. Као син Границе осећам се у првом реду обавезним на радосну захвалност, и усуђујем се да понизним посвећивањем овога дела јавно изразим осећања дубоког уважавања и изванредног поштовања, које делим са свим својим земљацима. Моја намера при изради овога списка била је једино то да допринесем свој удео познавању своје отаџбине и да разгоним мрак у коме је она до сада незаслужено дремала. Ако Ваше Високородство, као познавалац, запазе моје усрдно настојање да по снагама својим будем користан, онда су испуњене моје најусрдније жеље.

Вашег Високородства

Најпонизнији слуга

Сирилон Јовић

ПРЕДГОВОР

Војна граница је вишеструко веома знаменита земља. Њен географски положај, њено сасвим својствено уређење какво се не може ћести ни у једној другој земљи, значајни удеси њенога народа који је током векова био изложен нападима варварских хорди које су у различита времена, уништавајући као потоп, плавиле југ наше монархије – тај народ је додуше подлегао, али никада није могао бити потиснут са историјске позорнице; он је вековима чинио брану о коју се морала ломити мусиманска сила пре него што је могла да проре у срце аустријских држава; он је у тако разноликим, често тешким условима знао да очува своју националност, свој сопствени начин живота и обичаје; такав народ достојан је пажње образованих. Па ишак, ни један део наше монархије није остао непознатији широј публици него Војна граница. Код многих су се из погрешних обавештења развили погрешни погледи, а многи не знају чак ни да постоји та земља. Обавештења која су се с времена на време давала публици нису, наравно, ни била подесна да радозналога упуте у стварно стање ствари. Највећи део оних које су случај или судбина довели у оне крајеве, били су неспособни да прору у живот народа, а могли су само површио да запажају или да скупљају штуре, делом са свим изопачене анегдоте; а други, који су мислили да су боље обавештени, сликали су невештом руком смешне карикатуре које су пропраћали незграпним досеткама, па се онда пожурили да међу читаоце пратуре неукусне путописе, поводом којих се са блажене успомене поконским Хароном, мора узвикнути:

*Сваког часа јако редом
Разбојника јуног лажи
Ешо до нас, срећу шрафзи;
Погледа нас сједба, сјрага,
Па се врати своме горњем свећу
И о нама за скуче паре
Објављује јешке лажи.*

Часни изузетак је *Стиписцика Војне границе* Господина Дворског саветника барона фон Хицингера. Он је био први који је по концу здраве критике знао да се извуче из лавиринта најчудноватијих бајки, најопречнијих обавештења и више или мање употребљивих штампаних и нештампаних извора – и да у једном колико успелом толико и обимном делу саопшти јавности резултате својих истраживања, повезане са посматрањима и искуствима стеченим на лицу места. Али пошто се ово изврсно дело не налази у свачијим рукама – а сам тога, по својим према строго научном систему спроведеним статистичким приказима и историјским истраживањима, више је намењена стварном статистичару него широј читалачкој публици, и пошто се најзад Војна граница од онога времена у извесном смислу уздигла на виши степен – то ова слика, скицирана верно према садашњем стању ствари, неће бити на одмет многим пријатељима етнологије.

Под Војном границом још увек се замишља земља коју насељава натмурен, необуздан, разметљив народ и у којој све гамку безброжне разбојничке банке и хорде Тренкових пандура. Писац би се радовао ако би му ма и делимично пошло за руком да разјасни ове погрешне појмове и да представи Граничаре таквима какви они заиста и јесу. Тада ће се наћи да Граничари нису недостојни тога да буду члан у великом савезу народа који је наша држава мудрошћу и снагом исплела у тако лепу целину. Географски подаци у овом делу највећим делом су црпљени из горе споменуте статистике Господина Дворског саветника фон Хицингера, а новији статистички подаци из других поузданних извора. Све остало потекло је из сопственог посматрања писца који је, рођени Граничар, најблаженије године свога живота – чаробне године детињства и златно доба дечаштва – провео у оној знаменитој земљи; као Граничар живео је са Граничарем, имао је прилике да га посматра у најразличитијим односима; упознао се са његовим обичајима и навикама, врлинама и недостајима; упознао је његов карактер и његове особине, његово срце и душу, и тиме се са извесним правом усудио да јавно каже коју реч о народу којем припада.

Писац се искрено трудио да у општим цртама да верну слику своје отаџбине и том приликом се држао само истине и непристрасности. Колико му је пошло за руком да постигне овај циљ, нека пресуде људи који, поред тога што су поштено непристрасни, располажу и потребним познавањем предмета. Људи који у проценавању удаљених провинција царства имају обичај да узимају престоницу као мерило, трговци анегдотама и ковачи бајки

који знају да приповедају хиљаду ужасних и језивих прича о свирепости Хрвата (Chrobaten) – можда ће ту и тамо оптуживати писца због пристрасности. Али због овог пребацања он се осећа потпуно миран. Ако је истина да при приказима народа није довољно микроскопом истраживати погрешке и пороке једнога народа и онда се шалити на његов рачун, него да је приказивање обавезан да истиче и врлине, уколико их има, и да их сравни са манама, да би слика по свим својим нијансама што је могуће више личила оригиналу – то се писац чак може надати да ће на његовој страни бити мишљење оних који цене истину и теже за истином. Уосталом, сваком ко не верује, може он мирно узвикнути: Дођи, испитај и просуди сам!

Песме које се налазе у овом делу, из уста су народа, а да нису унакажене изменама. У дивној збирци српских народних песама коју издаје господин Вук Стефановић налази се и много других које у извесном смислу надмашују оне које су овде дате; али писац је хтео овде да уврсти само такве песме које заиста пева народ који он описује. Највећи део њих налази се и у Вуковој збирци у којој оне, међутим, изгледају нешто другачије; неко их је, можда, опет друкчије чуо, као што је то обично случај код народних песама, али писац их је дао онако као што се сећа да их је слушао. Ова напомена је потребна онима који би били склони да превод упоређују са оригиналом.

Уосталом, и друге провинције Војне границе пружају богат материјал за етнографске приказе, а Личани, Хрвати, Власи, Секељи итд. у великој мери су способни да привуку пажњу пријатеља етнологије. Пријем на који ће овај покушај наћи код публике треба да одлучи да ли се писац сме усудити да после овога дела објави сличне приказе овде наведених интересантних народа.

Беч, месеца марта 1835.

ЗЕМЉА

I

ПОЛОЖАЈ, ВЕЛИЧИНА, ОДЛИКА

Под *Војном границом* подразумевају се оне провинције наше државе које сачињавају крајњу југоисточну ивицу Аустријске монархије и деле је од Отоманског царства. Становници ових крајева, *Границари*, као и римски колонисти истовремено су војници и земљорадници. Они сачињавају непрекидни ланац предстража и повезани систем стража против непријатељских упада Турака и против епидемије куге.

Војна граница почиње код северне границе Далмације, у непрекидној повезаности протеже се дуж турске области преко Хрватске, Славоније, Срема, Баната и Ердеља, и завршава се код Златне Бистрице у Влашкој. Њена дијагонална дужина износи око 110 немачких миља. Она заузима површину од 863 квадратне миље, а сада има 1,065.132 становника.

Приближно у средини ових крајева лежи *славонска* Војна граница, стварни предмет наше расправе. Она је Савом одвојена од Баније, а Дунавом од банатске Границе; обухвата површину од 140 квадратних миља, од чега је 100 кв. миља корисног земљишта, а има сада 224.037 становника у 3 тврђаве, 5 трговишта и 312 села.

Славонска Граница цела је благих нагиба и равна. Продужетак Алпа који се протеже кроз Хрватску у разним правцима, а затим се кроз вараждинску Границу спушта ка Дунаву, додирује славонску Границу тек у малој мери са њене северозападне стране. Али ни овде се планине не уздижу до значајне висине. Још нижи је гребен Фрушке горе, богате виноградима и манастирима, која читава лежи на подручју ове Границе.

Сва бруда Славоније покривена су бујном и снажном вегетацијом, а гола неплодна места никде не парају око. Густе шуме,

плодни виногради, цветне ливаде и пашњаци смењују се у пријатној разноликости и оивичавају хоризонт крајева који леже ниже.

Сем ових малобројних планина, тле ове Границе сачињавају искључиво простране низије и плодне равнице које су пуне најбујније вегетације. Оне се провлаче у благословеној разноликости дуж обале Босута и Саве кроз Срем, а прекида их само неколико беззначајних пешчаних брежуљака у шајкашком округу.

Најважнија река ове земље је Дунав који на својој левој страни прима пловну и рибом богату Тису са њеним сливом. Код Земуна силну воду доводи му Сава која одавде па све до Баније дели славонску Границу од турске области, а пловна је читавом овом дужином. Сем ових наведених вода вреде помена још реке и потоци Трнава, Орљава, Струга, Босут и Бић који се сви уливају у Саву. Али највећи део ових вода причињава земљи готово исто толико штете колико доноси и користи. Највећи део њих излива се скоро сваке године, а поплаве Саве су најопасније и најпustoшније. На стотину села са више хиљада јутара најплоднијег земљишта лежи на домашају њихових кобних вода. У новије време грађењем одговарајућих насипа почело се бранити од беса поплава. Лева обала Саве је дуж читавог тока славонском Границом обезбеђена системом насипа који, додуше, не могу увек одолети изванредно високим водостајима и моћним сантама леда, али су се ипак до сада у целини показали веома благотворним.

Не мање активном показала се овдашња управа у погледу исушивања бара и мочвара које често прате ток река и земљи одузимају више хиљада јутара корисног земљишта. У најзначајније подухвате ове врсте спада одводњавање лоњских и вицкопольских мочвара. Много стотина јутара корисним потхватима овде је исушено и тако је урбаријално земљиште не само знатно повећано, него су заувек отклоњена и испарења тако штетна пољудско здравље. Кад би само тако добијене површине могле увек да буду пробитачно искоришћене! Очекујемо од будућности најбоље, али ипак не можемо а да не приметимо са Господином Дворским саветником фон Хицингером^{*}, да сви ови потхвати само онда могу бити крунисани лепим успехом ако све бројније становништво буде повећало вредност земљишта.

Земљиште ове граничне провиније у агрономском погледу није свугде истог квалитета. Брдовити крајеви немају неке изузетно плодне оранице, али су због својих бујних ливада погодни првенствено за сточарство. Овде се све више повећава квалитет и

* Регистар имена која се спомињу у Јовићевом делу видети на kraju knjige (грим. прир.)

плодност земљишта, што се више приближава банатским равницама. У долинама Саве, Дунава и Тисе оно је тако богато хумусом да незнатај труд земљорадника зеленашки награђује сточарским благословом, а господин дворски саветник фон Хицингер могао је с правом рећи да ни једна земља на истој географској ширини нема тако изванредно богату и бујну вегетацију као Срем. "Срем је земља у којој теку мед и млеко", вели згодно Таубе. "Он је непрестани перивој у коме су брежуљци и долине окићена даровима које пружају Флора и Церера у дражесној разноликости и непрегледном обиљу."

Клима славонске Границе је блага и топла, јер је над њом оно исто чисто небо које се осмехује Ломбардији и јужној Француској. Овде је одомаћена винова лоза, а њен плод је већ у августу потпуно зрео. Дуд кога ради исхране свилених буба већ с пролећа лишавају лишћа, озелени истога лета још једном; а лубеница на неким местима достиже невероватну тежину од 20 фунти. Па и племенитијем и нежнијем јужном воћу потпуно одговара овдашња клима; а што се оно, без обзира на то, овде не негује и не одгаја, узрок треба тражити у спољним условима а не у климатским утицајима. Искуство је већ доказало да под благим и ведрим поднебљем Славоније може добро да успева не само туничка пшеница, него да су и пиринач, смоква, бадем, маслина и памук овде нашли своју другу домовину.

Благи и љупки небески свод омекђава ведри хоризонт Славоније. Зима је овде кратка и није оштра, и само је ретко у стању да воде Саве и Дунава баци у ледене окове. Истина, она често заодене поља и њиве у блиставо снежно рухо, али снег мора већ идућег дана да умакне сили љупкога сунца које Славонцу само ретко пружа задовољство санкања. Рано премалеће буди дарове Флоре и Церере у нов снажни живот, и доноси собом блаженство и радост. За њим долази жарко лето, чију жегу ублажава киша која хлади и освежава; али оно рађа и тешке непогоде које не ретко уништавају сву наду земљорадника. У дугој и пријатној јесени потпуно сазре дивни поклони Помоници, а не ретко јесен види како деца пролећа по други пут процветају.

Клима изванредно повољно утиче на људску природу. Ваздух је чист и здрав, а све више постаје такав што се повећава број становника, и нездраве мочваре у долинама претварају се у урбаријално земљиште. Температура одговара разним годишњим добима, а само понекад лети, после непогода, подложна је наглој промени. Због тога су становници славонске Границе јаки, здрави и снажни, чему не мало доприноси њихов једнотаван начин живота. Маларија је обична болест, али становници на њу обраћају

тако мало пажње, да само ретко употребљавају озбиљна противсредства, него се већином ослањају само на своју здраву, снажну природу. Али понекад, нарочито с јесени, међу становништвом избије убиствен пролив због кога смрт покоси многобројне жртве; то је последица неумереног једења зеленог воћа и других дижеталних порока.

Као што се домороци по правилу могу похвалити добрым здрављем, тако и странци могу мирно доћи у ове крајеве. Ако неки од њих подлегне маларији или чак и раној смрти, онда узрок не лежи толико у климатским условима земље, колико у не-придржавању једног природног реда у животу. Диње и лубенице, сремска препеченица и карловачко вино многе странце су пре времена отерали у гроб. Тако понеки дошљак буде заведен невероватном јевтиноћом пића, да прекорачи границе умерености. Људи се постепено навикну да пију више него што су жедни; а у тој несрћеној вештини дотерају најзад дотле да би се с правом могло рећи да је њихов цео живот протекао у сталној напитости. Последице таквог неприродног живота увек су, као што се само по себи разуме, најжалосније; али, зачудо, оне се стављају на терет славонској клими.

Пошто се у овој Граници не налазе значајне планине, то је она сиромашна продуктима минералног царства. Сем неколико, уосталом, врло издашних, кречних мајдана, постоји само мали број каменолома, а тај недостatak веома се осећа у равницама удаљеним од брда при грађењу путева и сличних градњи. Зато Сланкаменско брдо има богата налазишта каменог угља, којим треба толико да обилују нарочито брда око Карловаца, да их сматрају неисцрпним за столећа.

Благонаклона природа је зато материјски обдарила тле Славоније даровима биљнога царства. Мноштво растиња свуда избија из здравога тла, и претвара се у бујне, живе тепихе. Јупуко цвеће, воће које позива да се послужимо њиме, лековито биље које мириром прожима чист ваздух, бујне ливаде и густе сеновите шуме низу се у неочекиваној смени. Срем је првенствено тај који блиста богатом флором и на његовим благословеним пољанама сестрински prisno сједињена је вегетација југа и севера.

Све врсте жита овде добро успевају и богатом жетвом на-грађују труд. Најчешће се гаји кукуруз који поседницима земље сиромашне хумусом служи скоро искључиво као храна, али се иначе употребљава за товљење животиња.

Разних врста воћа, делимиће изванредног квалитета, има овде много. Међу многим врстама јабука укусом се одликују тзв. *пожешке јабуке* (серчике). Нарочито много воћа се производи у

градишканском регименти. Највећи део тога суши се у нарочитим пећима, а затим извози у Банат и Бачку, и тамо се трампи за овчију вуну. Али у читавој Граници на велико се производи само шљива. Свака кућа има један или више шљивика, који се од куће до куће низу у читаве шуме и љупко опасују село. Ово воће се готово искључиво употребљава за производњу ракије. Много хиљада акова годишње се произведе и – попије. Прави Славонац и Сремац поступају при томе сасвим супротно; најме, док по-следњи своју славу тражи у томе да произведе јаку ракију, са доста алкохола, Славонац настоји да добије много. Зато је његова ракија слаба и садржи мало алкохола, а могла би стварно да се пије уместо воде, када због нарочитог, кисelog укуса мераклијама не би била бљутава. Али и овде се пеке боља ракија, она на-мењена продаји, а у свакој имућнијој кући има изванредне шљивовице да би се њоме у датим приликама могао понудити претпостављени, или други уваженији гост.

Винова лоза се сади у приличној мери у крајевима погодним за ту сврху. Најбоља је она која расте на Карловачком брду. Она је потомак грчких лоза које је дао засадити цар Пробус, Митровчанин по рођењу, године 281. после Христовог рођења, на гори Алмус (данашњој Фрушкој гори). Сем простог домаћег вина, које се највећим делом потроши у земљи, Карловци производе и племенитије врсте од којих су надалеко чувени постали карловачки *суварак*; затим производи познати под именом *шиљер* и *бермей*. После карловачког, спадала би бродска вина у најизврснија вина у земљи.

Шумама је славонска Граница изванредно богата; 359.760 јутара земље покривено је шумама. Планине које се према североистоку дижу према славонској провинцијалној области сасвим су обрасле шумама високих стабала. Сем тога, велике шуме протежу се дуж Саве, у готово непрекидном ланцу, од хрватске границе до у сремска поља. Одавде су све ређе, док се најзад у банатским равницама не осети потпуна оскудица у дрвету. Све шуме састроје се уопште од лиснатог дрвећа, међу којем опет преовлађују буква, јасен и храст. Витко и бујно избија последњи из плоднога тла, узраста до запаљујуће висине и дебљине, а савршено је погодан за сваку техничку употребу. Има много предности при изградњи бродова, а многа енглеска лађа која поносно сече морима истесана је из славонског храста. Сем тога што велике храстове и букове шуме дају неисцрпну резерву дрвета за грађу и огрев, доносе оне и својим корисним плодом држави и земљи знатне дохотке. Небројено мноштво свиња налази овде током читаве јесени и зиме довољно и снажне хране. У јесен Гра-

ничари и провинцијали, уз плаћање мале жировине, терају свиње на товљење и остављају их у шумама докле год налазе доволно хране. – И шишарке доносе држави знатне добити.

Не упуштајући се у систематско набрајање животињског света хоћемо само кратко да напоменемо да су у Границама одомаћене све корисне домаће животиње. *Рогате марве* има овде у знатном броју, али овој се не поклања никаква брижљива нега. Свака имућнија кућа има бар по једну запрегу волова за орање, јер по обичају који влада у земљи никада се не оре коњима, или се то чини сасвим ретко. Таква запрега састоји се из четири или бар из три паре волова. Мање имућни спрежу заједно, тј. више кућа дају по једног, два или више волова за орање, према количини стоке и тако саставе читаву запрегу којом се редом заједнички служе. – Краве су већином рђаве расе, а мало се ради на њиховом оплемењавању, пошто овде у земљи, као што ћемо даље видети, млекарство не доноси никакве нарочите користи.

Исто тако занемарени су и коњи. По правилу, током највећег дела године они сами морају да се брину за своју храну, а само зими их држе по шталама. Ипак их у многим домаћинствима негују изванредно пажљиво. У Границама иначе има много коња. Ретко да је који Граничар тако сиромашан а да не би имао бар један пар коња за вучу, а имућнији често имају и повелики чопор. Од ових се само неки хватају и обучавају за употребу у домаћим и економским пословима, а остали слободно лутају, у неком полуdivљем стању, по шумама и пољима. Власник се мало брине о њима, никада заправо ни не зна да каже колико има таквих коња, а само за време необично оштре зиме баци им мало оскудне хране. Тако препуштени сами себи, коњи знају својом брзином и дивљином да умакну лоповима, а својим инстинктивним држањем на окупу бране се од напада вукова. – Иначе, коњи славонске расе су, додуше, мали, али су снажни, ватрени и врло издржљиви.

Многобројна стада *овца* пасу на бујним пољима Славоније и Срема, али њих још ни издалека нема доволно да задовоље потребе у вуни. Све су оне просте, мађарске расе и имају грубу, коврџаству вуну: само Клименти гаје албанске овце финије вуне.

Од свих домаћих животиња најбројнија је *свиња*. Лак начин на који се она прехранују и тови разним отпацима и жиром, и знатне користи које ова корисна животиња пружа у економији и трговини, разлог су што се у Границама гаји у тако великом броју. Нема вальда ни једне граничарске куће која нема 20-25 тих животиња; имућнији домаћини имају чопоре од више стотина свиња.

Како Граница има сразмерно мало становника, помислио би човек да њене огромне шуме морају бити насељене великим бројем дивљих, крволовних звери; па ипак није тако. Разних врста птица певачица и грабљивица, додуше, има у великом броју, али четвороножни шумски становници, због слободе лова која тамо влада, прилично су постали ретки. Од дивљачи има само *зечева* у великом броју, иако тако многи вешти и невешти ловци непрестано раде о глави овим сиротим животињама. *Јелени* се скоро никада не налазе, а *срне* само у оним ретким случајевима када умакну из малобројних кошутњака пограничне провинцијалне Славоније, или за време лова пребегну овамо из турске области. *Медведи, рисови* и сличне крволовне животиње¹, које се наводно сусрећу у другим Границама, никада се не појављују у славонској.

Али у толико већем броју има тамо свуда *вукова*. Ови неугодни гости нису могли до сада бити искорењени, иако се велико и мало заверило да их уништи. За тако отворено непријатељство и вуци гледају да се на свој начин крвавно свете, а штета коју они наносе земљи својим поколима износи годишње приличну своту. Они често направе читаве пустоши по стадима. Они су појели многу невину овцу, много говече широка чела; многа дебела свиња морала је платити животом тренутно одвајање од чопора у коме је заштићена, а код многих срчаних коња бутине са којих је здерано месо доказују да ови коњи за живот имају да захвале само својој брзини. Лети и с јесени, када су стада оваци, говеда, коња итд. расејана по ливадама богатим травом и цвећем, или кад су свиње у непрегледним чопорима истеране на гојење жиром у шуме – тада настаје златно доба за вукове. Јер, мада се они не усуђују лако да нападну збијене гомиле већих и јачих животиња, ипак знају вешто да уграбе тренутак када некажњено смеју да нападну на поједине животиње, да задовоље глад а често и само своју грабежљивост, што им упркос будности пастира нажалост често полази за руком. Али када се са наступом зиме угојена стада потерају кући, када пашњаци, ливаде, поља и шуме остану празне и опусте, и постепено се заодевају зимским покривачем, тада почиње невоља четвороножних разбојника и они сада морају да удружију лукавост са храброшћу. Колико год они, наиме, летњих месеци, плашљиво избегавали човека, толико се зими дрско усуђују да се приближе селима и градовима. У сумрак, када људи у ниској соби удобно пуште лулу, док старије жене у скоро ужарену пећ још увек стављају дрво, када су млади момци

¹ Такви нетачни подаци увукли су се у иначе изврсно дело Господина К.Ј.Ф. Хоффмана *Земља и њени становници*.

и веселе девојке намирили стоку и снабдели је свим потребама, па уз задиркивање, песму, газе кроз снег и журе у топлу собу – тада се напољу чује како вуци почину свој ужасни концерт који прати велики број будних сеоских паса урлањем и завијањем. Крепки момци излазе тада испред села наоружани секирома и пушним пушкама и вребају непријатеља, и обично се враћају крунисани добрым успехом. Без обзира на то вуци се не ретко увуку у сред села и ноћу направе међу стоком велику пустоту.

До још већег степена досеже храброст вукова када се у неубичајено оштром зимама стока веома брижљиво чува, а да би им било лако да утоле глад појединачним крађама или разбојништвима. У том случају се не плаше да нападају чак и људе. Исто су тако храбри и безобзирни када у време парења иду у већим чопорима. Тада није никаква реткост видети заједно туцета вукова који јуре по отвореном путу и нападају. Њихова неприсутоност иде тада дотле да неће да направе места путницима; па како се скоро не зна да су вукови растргнули људе, ипак није никаква реткост чути да су овог или оног те скитнице спречиле да настави пут, и да је или морао сасвим да се врати или је тек споредним путевима могао да доспе до свог дијела. За путнике на колима и јахаче ово последње није могуће, пошто сироти коњи, гоњени инстинктивним страхом, повратак претпостављају сваком другом путу. Не треба ипак мислiti да неваљалство ових опаких животиња прекида саобраћај у земљи. – Границар је већ у свом детињству научио да се хвата у коштац са вуковима, а наоружан секиром или добрым оружјем мирно полази на пут не плашећи се више него каквогjakог пса.

Са своје стране, становници не пропуштају да стављају убиствене замке и настоје да делом отвореном силом, делом лукавим заседама униште исконског непријатеља. У обична ратна лукавства спадају клопке, вучје јаме итд. Ухвати ли се вук на било који начин, убијају га, кожа му се одере, испуни сламом или сеном и као трофеј носи се по селу. Свака кућа се тада пожури да малим даровима у јајима, ракији, делом и у новцу изрази своју захвалност победницима или да их обештети за утрошени барут. Често младићи открију и легло вучице, увребају тренутак када она оде да тражи храну за своју младунчад, и опљачкају гнездо. Тада се младунчад жива води по селу, а лудо смеле људе који су извршили тај лов, богато обдарују.

Иако се на тај начин истребљују читаве породице вукова, ипак тек у зимским месецима почине стварни рат до истребљења против ових омрзнутих шумских становника. Наиме, сваке године у ово доба команданти компанија дижу читав подручни округ

у лов на вукове. Више стотина људи скупља се тада на одређено место, одакле треба да почну непријатељства. Они који су реномирани као стрелци долазе наоружани добрым ватреним оружјем, а остали секирома или великим бatinама. Тада почине поход ка оном делу шуме у коме треба да се одржи лов. Овде се стрелци поставе у заседу на најзгоднија места, а остали, звани хајкачи, распореде се у шуми у великому кругу. Када је тако све припремљено, хајкачи надигну ужасну дреку и постепено сужавају круг. Вукови, тако истерани из својих јазбина настоје да умакну; али пошто не могу лако да изиђу из круга, а хајкачи их све више збијају, то најзад доспевају на пушкомет ловаца који вребају, и тада плаћају животом сва починена разбојништво. – На тај начин буде убијено много туцета вукова. Сваки стрелац добија кожу убијених животиња, коју затим продаје да би се добијеном свотом снабдео барутом и оловом за идуће ловове, или да на који други начин себи нешто приушти.

За време лова обично се на једном од суседних *станица* (нека врста салаша, о чему ће даље низје бити речи) припреми гозба за официре и одличније стрелце који учествују у лову. Када се заврши дан, једе се уз шалу и смех, при чему се, по правом ловачком обичају, добро пије. Свако од присутних прича друштву ловачке авантуре које су му се догодиле тога дана, а које су понекад врло шаљиве. Таква гозба је увек утолико веселија, уколико је лов био богатији.

Међу дивљим птицама које живе по славонским шумама и мочварама, особитога помена заслужују *дивље патке*. У небројеним јатима прекривају оне реке и мочваре које су опколене плодним храстовим шумама и налазе овде своју најомиљенију храну. У касну јесен и у зиму оне у јатима прелазе са турске области где се, због тога што муслимани слабо уживају у лову, силно множе, а затим због недостатка хране одлазе у суседне провинције. Становници их радо лове, пошто је њихово месо веома укусно због добре хране коју налазе у храстовим шумама. Поред тога што много стотина ових птица појединачно буде убијено или ухваћено, у неким крајевима, нарочито у провинцијалној Славонији, патке се и масовно лове. То се врши на лак и једноставан начин. Наиме, на обалама река које протичу у близини какве шуме, постављају се мреже у положај да коса страна буде окренута према шуми. На супротној обали сакрије се неколико људи и сачека долазак птица. Ретко кад треба дugo да се чека, јер ускоро долази велико јато патака и спушта се на воду. Управо када плови наспрам мреже, излазе људи из заседе и вели-

ком виком потерају патке које се затим – пошто хоће да полете према шуми – заплете у мреже и тако се лако хватају.

Не можемо закључити ово поглавље а да не споменемо још једну нарочиту природну реткост. Мислимо на такозване *голубачке мушкице*. Јако њихов пустошни поход никада не погађа бла- гословена поља Срема – периодична појава ове опште несреће остајала је досада увек само жалосна својственост Баната – ипак је читава појава исувише значајна а да овде не би заслуживала места.

Ови ужасни инсекти, чији је специфични карактер досада још непознат, долазе из унутрашњости Србије, из краја око Голубачког (Kolumbac) града који лежи на десној обали Дунава, по коме су добили и име. Велики су као и обични комарци, али по облику личе на обаде, а по дејству су више слични обадима ирваса одомаћеним у Лапланду. Због тога их неки убрајају у род обада, иако се Блуменбах одлучује за род комараца.

О њиховом настанку не зна се још ништа поуздано. Једни тврде да оне потичу из неких пећина код Голупца. Други опет кажу да оне настају из једног потока пуног свакојаких штетних и отровних гамади, а врло често се извргавају у бајку подаци које о овом питању од домородца хоћемо да скупимо. – Толико је ипак сигурно да оне долазе из краја око Голубачког града у Србији и да их има у више брегова, пећина и јама који се налазе код поменутог града, из којих ови инсекти одлећу. Одатле полазе сваке године на своје пустошне походе у суседне крајеве. Оне лете у велиkim јатима која издалека изгледају као густи облаци дима. То се по правилу догађа у пролеће, иако су се 1776. год. појавиле у септембру, а између осталог, два пуня дана прелетале су преко Темишвара. Већином долазе у два или три различита периода, од којих први обично пада у другу половину априла. При томе се оне поделе у две велике колоне од којих прва пре- дузима поход према Оршави и Видину у турској области, а друга у три правца (Нова Паланка, Мехадија и Вршац) преплави Банат. Овде оне у густим ројевима падају на волове, краве, овце, козе, свиње, особито коње и на ове се прилете ужасном упорношћу. Узалуд настоје јадне животиње да умакну страшном непријатељу, или да се одбране од њега; зачас су сви делови тела по којима нема длака покривени овим инсектима. Они се чврсто прилепе за браду и груди, нагризају капке и продиру у носне и ушне дупље, као и друге отворе. Болан урлик и завијање сведоче о ужасном болу нападнутих животиња, које дивљом јурњавом и трком настоје да се спасу, а у дивљем болу бацају се чак и у воду, ако је нађу у близини. Најзад падају мртве или за време самога напада или неколико часова касније.

Ране које настану на кожи нападнутих животиња натекну и облије их крв; примећено је такође да мушкице остављају у њима јајца, као што то обично чине воловски обади. Уосталом, месо тако убијених животиња је наводно отровно и шкодљиво за оне који га једу. Штета коју ови инсекти причине веома је велика. Тако су они 1813. године побили више хиљада комада стоке. До сада се није могло открити право средство да се отклони ова несрећа. Прање нападнутих делова тела водом у којој је прокуван пелен показало се додушне корисним, али при већој употреби скопчано је са извесним тешкоћама. Примећено је такође да се ови неугодни гости растерију димом. Због тога, у време када они почињу да се јављају, обично се пале ватре од сламе, којој јадне животиње, вођене инстинктом, у чорпима прилазе, скупљају се око њих и тако настоје да се заштите од необузданог напада ужаснога непријатеља.

Није свеједно какво је време у доба покрета ових мушкица. Кише и јаки ветрови разбијају их и скраћују њихов и иначе кратак век; зато је знатно мања и штета коју почине у овом случају. Али ако је пролеће лепо и суво и дувaju источни ветрови, онда њихова посета направи утолико већу пустоту.

Вреди напоменути да ових (или сличних) инсеката има још само у Лапланду и јужном Сибиру. – Такође је право чудо природе што они свој пустошни излет не проширују и на неке веће даљине, што увек узимају исти правац и штеде друге суседне крајеве.

II

ПОЛИТИЧКО УРЕЂЕЊЕ

Војна граница, већ својим географским положајем одређена да буде бедем аустријских држава против турске силе, морала је још у најраније доба попримити војничко уређење. Опасно суседство једног моћног народа који је својим победама занесен до дивље охолости а својим религиозним појмовима подстакнут да уништава хришћанство, био увек спреман да упада у суседне земље да би тамо задовољавао своју тежњу за пљачком или да шири своју веру – то је присиљавало становнике данашње Војне границе већ више векова унатrag да стално буду под оружјем. Они су непрестано морали бити спремни не само да одбијају непријатељске нападе Турaka, него да и себе и све провинције које су у њиховом залеђу штите од ширења куге, најопасније и најпостојније од свих болести. Тако је нужна одбрана створила уређења чија средства по снази и брзини одговарају опасностима против којих се траба борити. Предности које су биле повезане са таквим уређењем земље показале су се касније тако јасно да се морало мислити на то да се оно за стално осигура уредним, законом поткрепљеним уређењем. Тако је Граница постепено добијала чисто војничку форму. Тиме је Границар постао војник и земљорадник истовремено. Као такав, истом руком рукује он оружјем и плугом, а у сваком тренутку је спреман да свој мирни стан замени војним логором. Војна дисциплина заменила је код њега грађанске и кривичне законе, а он је добио старешине који не воде само надзор над његовим грађанским и политичким односима, него и у време невоље знају да га воде у борбу.

Откако је Војна граница на тај начин уздигнута до посебне, самосталне установе, држава се непрестано трудила да јој да уређење које одговара њеној намени. Било је природно што се најпогодније мере за остварење лепога циља нису дале унапред одредити. Морало се најпре мирно чекати, посматрати последице, и из искуства извлачiti она правила и законе који су држави

могли служити на корист, а земљи и народу послужити на сопствено добро. Отуда се догађало да је Граница у различита времена добијала различита уређења, и да су у њеној унутрашњој управи и уређењу морале бити предузимане делом радикалне промене, док она најзад није добила садашњи лик који ћемо читаоцу приказати делимично у облику скице.

Његово Величанство, наш најврљенији цар нашао се побуђен да „спремност, храброст, истрајност и верност са којом су се Границари у свакој прилици посвећивали оружаној служби”, највишом одлуком од 7. августа 1807. санкционише институције познате под именом *Основни закони за Границу* којима је „верним и храбрим Границарима дато чвршће уређење које боље одговара духу времена и нације, трајније заснива њихово благостање у целини, јасно и одређено изриче право Границара, тачно одређује њихове дужности као грађана према одредбама које важе за њих, самовољу гони у оквиру закона, а Границари су заувек осигурани у свом положају и својини.” – Ови Основни закони деле се на Устројство и Управу земље. Желимо овде укратко да обухватимо основна начела оба закона, да бисмо тако читаоца боље могли увести у домаћи живот Границара.

Устројство

Сва добра која се налазе у Граници сматрају се као стварна војна лена чији је врховни власник Његово Величанство. Ова земљишта се уступају онима који имају права на посед, као стална, непромењена, увек наследна својина уживања. На стицање ових добара имају права без ограничења сва она лица која хоће да се повргну прописима који важе за Границу, а на себе и своју породицу хоће да преузму обавезе одређене устројством. Земљишни посед Границара дели се на *основно имање* (*Stammgut*) и *иберлајд** (*Überland*). Право сачињава главнику куће и не сме се – као ни *fundus instructus* који припада основном имању – никада заложити или отуђити; а иберланд се, према законским прописима, сасвим или делимично може дати у најам, заложити или отуђити.

Да би се тачније одредио однос величине основног имања према поседу иберланда, земљишни посед Границара одмерава се према *сесијама* (*Ansässigkeit*). Четвртина сесије износи 6 јутара земље по 1600 кв. хв. Од чега су четвртина ливаде и три четвртине оранице. Сем ових постоје још половина, три четвртине и

* Земљишни вишак (прим. прир.)

целе сесије које по горњем мерилу износе 12, 18 или 24 јутра. Ни једна граничарска кућа не може поседовати више од једне целе сесије основног добра; земљиште које Границар поседује пре-која тога рачуна се у иберланд.

Официри, духовници и чиновници могу уз кућу за становање имати само једно јутро баште; трговци и занатлије који као такви живе одвојено од својих породица могу у Славонској граници поседовати три јутра. Овим лицима није дозвољено никакво даље стицање земљишта; но они могу слободно распологати једним јутром окућнице и баште које им закон дозвољава.

Ако нека граничарска породица сасвим изумре, онда последњи њен изданак може по свом нахођењу завештати целокупно покретно имање; ако он умре без своје последње воље, онда се примењује обичан редослед наследства према законима немачких наследних земаља о реду наслеђа без тестамента. А непокретно имање у *fundus instructus* који спада у основно имање може завештати оставити само таквим лицима која по закону имају право да стечну имање у Граници; а сви они наследници који немају то право морају се или подвргнути прописима који важе за Границу, или за две године морају пренети наследство на оне који имају право на посед. Овај последњи случај односи се на сва она лица која су из обичног граничарског реда напредовала у официре и чиновнике, јер ова својим напредовањем иступају из облигатнога стаљежа, па према томе губе и сва права и захтеве који су у вези с тим.

Свака граничарска кућа мора, као што ће се даље видети, издржавати војнике. А да газдинство граничарских кућа не би трпело због одсутности војника, потребно је да више људи живе на окупу у једној истој кући. Овај заједнички живот назива се *задруга* (*Haus-Community*). У чланове једне задруге спадају сва она лица која су у тој кући као стална пописана за ратну службу, без разлике да ли потичу из једне породице односно куће, или су адоптирана. Од овога се изузимају слуге које раде у кући за по-гођену награду.

Надзор над свим члановима задруге врши *старешина*, а помаже му *старешица*; обоје бирају чланови породице већином гласова. Они управљају кућом, а имају још да бдеју над редом, вером и моралом и да воде домаћинство.

Сви чланови једне задруге имају иста права и дужности. Сви морају према својој снази и способностима да раде и помажу у кући, а сви имају подједнака права на оно што је заједнички стечено. – Што задруга радом и добрым вођењем економије уштеди, тј. што се после одбитака свих потреба и издатака покаже као чиста зарада, дели се међу чланове задруге. Као размера за

ово влада ред да старешини и старешици припада сваком по два дела, а сваком осталом лицу које ради по један део стеченог. Војници добивају свој део без обзира да ли су код куће или у војсци; међутим, немарни, лени чланови породице искључени су из деобе.

Одавде само по себи произилази да сваки члан куће може за себе имати новца, алата, покућства итд.; но непокретног имања не сме нико засебно поседовати. Исто тако не сме водити засебно домаћинство, одвојен занат, или се занимати за свој рачун било чиме што га одваја од заједничког домаћег посла. Ако један члан породице наследи непокретно имање, стоку и слично, мора он ово или сјединити са заједничким кућним издањем, или – по добивању дозволе од власти – издвојити се из задруге и са својом породицом преузети наследство, или исто за две године пренети на оне који имају права на посед.

Сваки члан задруге може са знањем и дозволом старешине да оде изван куће на какав посао да за себе нешто заради. Но од ове зараде мора се одређени део уступити домаћој каси. Они који без дозволе старешине оду да нешто посебно зараде, морају домаћој каси предати читаву зараду.

Све што Граничар законитим путем стекне за себе лично јесте његова слободна својина којом он може располагати по свом нахођењу. Ако он умре без последње воље, онда наступа обичан редослед наслеђивања према законима немачких наследних земаља, без обзира на задругу.

Једна задруга може се поделити у две или више задруга, ако после деобе свака кућа има још толико мушкараца за војну службу да према пропису за уписивање регрута из сваке куће бар један може да буде регрутован и ако је даље заједничко имање довољно велико да при деоби свака кућа може да има бар половину сесије, поред потребних зграда за становање и економију, затим стоке и оруђа потребних за газдинство. Но такве деобе породица могу уследити само уз дозволу власти. Уосталом, са овим морају бити сагласни сви пунолетни мушкарци куће; исто тако морају странке још пре деобе тачно прорачунати удео који свака има да прими на себе.

Исто тако поједине породице које нису довољно бројне да би добро газдовале и удовољавале војној обавези, могу у своју кућу адоптирати поједине стране људе или читаве породице, ако они ходе да се подвргну одредбама које важе за Границу. За ово је увек потребна и дозвола власти.

Ако Граничари постану официри, чиновници, свештеници итд., и тако иступе из облигатног реда, губе сва права на имање

своје задруге. Тада зависи од добре воље њихових кућа да ли ће таква лица помоћи извесном сумом да се опреме, или иначе каквим даром.

Девојке које се из граничарске куће удају, сем девојачке спреме која је уобичајена у земљи, не добијају никакву отпремницу.

Према основној одредби за институцију Границе, сви Граничари који су у стању да носе оружје, лично су обавезни на војну службу у Граници или изван ње. Ова обавеза као и све остale обавезе Граничара произлазе из поседовања имања. Ни један Граничар, тј. ни једна личност која поседује војно лено, није изузета од војне обавезе. И само племство подлеже овом закону, а од овога се може ослободити само онда ако своја граничарска основна имања бесплатно уступи Граници у сврху нових насељавања. Међутим, она лица која не поседују имање у Граници, која не припадају ни једној граничарској задрузи, а занимају се искључиво трговином, занатом итд., ослобођена су војне дужности. Ипак и лица која подлежу војној обавези могу добити дозволом виших власти отпуст ако мисле да ће наћи зараде у камералним или којим другим службама.

Од мушкараца једне задруге способних за оружје, само се један или неколико њих, према законом одређеном односу, пописују за војну службу; остали остају код куће да воде домаћинство. Уосталом, војници Границе немају одређено време војне службе. Они служе дотле док то служба захтева, а дозвољавају њихови економски и породични односи. Ако пописани мушкараци у међувремену постану неопходни своме домаћинству, отпуштају се из војске, а њихов одлазак надокнађује се другим лицима која нису неопходна привреди. Закон уопште води толико рачуна о привредним условима Граничара, да су у хитним случајевима та кве смешне дозвољене чак и у време рата.

Граничарски војници добијају од ерара само оружје и опрему, а на свим њиховим службама саме њихове породице морају да их одевају и издржавају. Само онда када иду у рат или буду откомандовани у службу изван округа њихове регименте, добијају обмундирну спрему ab aerario и примају ерарно снабдевање одређено за линијске трупе.

Као одштету за издатке које једна граничарска кућа има да сноси за издржавање војника, добија она за свакога војника ослобођење од пореза на земљиште познато под именом Dienst = Constitutivum. Ово износи на сваког человека под оружјем, од наредника па наниже, у мирно доба 12 гулдена, а у ратно доба када људство прима снабдевање од ерара, шест гулдена годишње. Ако Dienst=Constitutivum износи више него што су пореске обавезе,

Управа

Подела и управа земље заснива се на чисто војним начелима. Чигава земља подељена је на *регимените*, као што су обично остale аустријске провинције подељене на округе, комитете итд. Величина једне такве региментске области није свугде једнака; но свака је довољно велика да може у случају потребе одржавати пет пуних батаљона у рату, а сем тога да има још толико људи да ови могу одржавати *кордон*, обављати остale земаљске службе и водити домаће послове.

Међу славонским региментама, *петроварадинска* је највећа. Она обухвата површину од 26 кв. миља и има 73.590 становника. – Највећи део регименти добио је име по некој тврђави у својој области или иначе по неком значајнијем месту. Тако се Бродска регимента зове према тврђави Брод; Градишканска према тврђави Стара Градишака; Петроварадинска према тврђави Петроварадин. Мало њих зову се према самом народу, на пр. Личка регимента у хрватској, Влашко-илирска у банатској, Секлерска и Влашака у ердељској Граници, *Шајкашки батаљон* који лежи у славонској Граници сачињава неку врсту дунавске флоте и добио је име по својим воденим превозним средствима (*Csaiken*)^{*} – Свака регимента је опет подељена у дванаест, а Шајкашки батаљон у шест *компанија* којима припада више или мање села, према томе да ли су већа или мања, да ли су више или мање насељена. Свака компанија носи име оног места у коме је седиште команданта.

Апарат који управља земљом делом је чисто војног, делом политичког реда. У прве спадају стварни официри (*Feldofficiere*) који у мирно време војну власт сједињују са грађанском, а за време рата имају да воде Граничаре у борбу. У последње спадају тзв. управни официри (*Verwaltungs=Officiere*), који су стварно чиновници, а којима је додељен официрски чин да би више могли импонсвати Граничару, навикнутом на војну дисциплину. Њихова служба ограничава се потпуно на економско-политичка питања. Сем тога, има још стварних цивилних чиновника којима је поверио вођење неких споредних грана земаљске управе.

Регименитом командује пуковник. Овај је истовремено грађански и војни старешина своје области. Он са осталим штабним особљем живи у најважнијем месту своје региментске области које се назива *штабним месном*. Штаб Бродске регименте налази се у Винковцима, Градишканске у Новој Градишаки, Петроварадинске у Митровици, а штаб Шајкашког батаљона на Тителу.

* - шајка (прим. прир.)

онда се вишак односној граничарској кући исплаћује у готову, а у супротном случају одбија се од пореза.

У обавезе Граничара спада најзад још и бесплатно вршење личне и запрежне радите (Hand=und Zugarbeit) за потребе оних изградњи и других подухвата који се предузимају за опште добро о државном или општинском трошку. Ова радна обавеза дели се на епархију и општинску. Прва је сразмерна поседу, а друга броју људи способних за рад и броју стоке за вучу. За епархије радове мора свака граничарска кућа за свако јутро оранице и ливаде да дâ једнодневни лични кулук (Handarbeit) и полуодневни запрежни кулук (Zugarbeit); лица која не спадају у облигатни граничарски ред измирују ову обавезу у новцу. Но од овога се по закону може бити и ослобођен. Тако, на пример, ослобођен је сваки Граничар уписан у војску; а оне куће које броје само једну главу способну за рад, као и оне које од три мушкараца имају да издржавају два војника ослобођене су сваког личног и запрежног кулука. – Бесплатни рад за општину по правилу не сме да пређе годишње број од осам дана по глави способној за рад и четири дана по комаду стоке за вучу. У време сетьве и жетве не упућују се људи на рад.

Из овог кратког приказа устројства Границе може се видети да је посвећивање војној служби први задатак Граничара. Закон настоји да уклони све што би се могло супротстављати овоме циљу и што би Граничара могло одвојити од његовог основног задатка. Отуда је законом и ограничено посвећивање Граничара трговини и занату.

Наиме, да се и граничарском сталежу не би одузимала способна лица, на изучавање еснафских заната пуштају се само они дечаци из облигатнога граничарског реда који нису способни за војну службу. Потпуно способни дечаци могу само онда учити неки занат ако се обавежу да ће се насељити у Граници и тамо се бавити тим занатом. Међутим, оне занате који у Граници нису еснафски, који не ангажују человека потпуно и којима се у неку руку може бавити као споредним занимањем, може сваки Граничар учити без ограничења.

Трговина стоком и воћем, и сопственим производима сваке врсте дозвољена је Граничару без ограничења и без плаћања пореза на трговину или било којег другог пореза. Али ако се Граничар одвоји од своје задруге да би се бавио искључиво трговином, онда он подлеже порезу на трговину. Платном и другом робом смеју трговати само нарочито оспособљене занатлије.

— Да би му се олакшало вршење тако широких и разноврсних дужности, пуковнику је приододано више лица од којих је сваком потпуно поверена посебна грана посла. Тако на пример, региментски ађутант има чисто војни реферат, економско-политички и полицијски има управни капетан, правни има аудитор, шумарски шумар, а грађевински капетан руководи ерарним градњама. Сваки референт је одговоран за своју грану посла и стоји под непосредним заповедништвом комandanта регименте.

Под врховном управом пуковника, компанијом руководи капетан. Као и пуковник у читавој регименти, тако и капетан у својој компанији врши војну и грађанску власт. Уз њега је управни официр који је задужен искључиво за вођење економско-политичких полицијских послова, а подређен је комandanту компаније. — Остали подређени официри су размештени по већим селима компаније којој припадају и сачињавају овде месну власт у војним и политичким питањима. Најзад, у таквим селима у којима нема официра, месна команда поверена је једном подофициру.

Границарев судија у кривичним и грађанским стварима је његов официр. Регулисање мање значајних тужби и процеса, као и кажњавање ситнијих преступа обавља се код компаније. Да би се уклонила самовоља, сви ови предмети расправљају се пред компанијским судом. У ову сврху одржава се заседање сваке недеље једном, обично средом. Све молбе, тужбе, жалбе итд. одлажу се до тога дана; међутим, хитни случајеви узимају се у поступак без одлагања. Овом заседању присуствују, сем капетана, управног официра и осталих официра, још неколико подофицира и поуздане и поштене месне старешине. Овде се претреса и одлучује само о поменутим предметима, или ако они нису у надлежности команде компаније, упућује се регименти на одлуку. Процеси почињу код региментног суда одакле се даље може обраћати Генералној команди или Апелационом суду у Бечу. Последња инстанција јесте ц.к. Дворски ратни савет.

На таква судска заседања морају доћи у компанију сви месни комandanти и поднети тачан извештај о свим оним случајевима који су се одиграли те недеље, ако у међувремену већ нису били објављени. Овамо спадају на пример обавештења о извршењу или неизвршењу наредба које су дошли од компанијских или виших власти, извештај о стању привреде Граничара, о смртним случајевима итд. Сем тога, тих дана се доносе војне одлуке, одређују ерарни општински радови, саслушавају се молбе и жалбе, решавају се спорови, а истовремено објављују наредбе региментских или виших власти. У ову сврху сваки месни комandanт мора водити протокол заповести, у који се уносе све наредбе и од-

редбе о којима је расправљано на седници. Сваки месни комandanт понесе протокол собом; истога дана увече, или ако су села удаљенија, следећег дана сазове читаво село и прочита му заповести, одредбе, пресуде, итд., ако ове због својих важности или хитности нису већ раније обнародоване.

На сличан начин одржавају се у штабу регименте недељна заседања под председништвом комandanта регименте, а у присуству осталих штабних официра. Сваки референт износи овде оне предмете који спадају у његову надлежност, а којима је потребно ближе обавештење. — Криминални случајеви расправљају се пред региментним судом. То је заправо војни суд, који се састоји из аудитора, више официра, подофицира и војника, а коме председава један штабни официр. Но, према аустријским војним прописима суди се само оним лицима која су окривљена да су у служби као војници извршили злочин; преступи изван службе кажњавају се по општој казненој норми.

Прво претпостављено место једне регименте јесте бригада која обично има увек две регименте, а стоји под заповедништвом Земаљске генералне команде. Седиште Славонске генералне команде налази се у Петроварадину. Све граничарске генералне команде потчињене су ц.к. Дворском ратном савету у Бечу.

Сви официри и чиновници Војне границе по рангу и достојанству равни су осталим ц.к. аустријским официрима и чиновницима. Ма како излишном изгледала ова напомена, она је ипак потребна да би се исправили погрешни појмови многих људи који мисле да је граничарски официр стварни официр само у строју, а код куће, тј. изван службе да престаје његово достојанство. Официри и чиновници уживају према своме положају одређену плату и као што је уосталом већ речено горе у приказу граничарског устројства, не смеју поседовати ни економију, нити се бавити неким другим привређивањем.

Од управо приказаног начина управе изузимају се само тзв. комунитати. Под овим се подразумевају они градови и трговишка ксји, додуше, леже у области Војне границе, али искључивом привилегијом Његовог Величанства нису под судском надлежношћу регименте. Комунитати су, дакле, у Граници отприлике оно што су владарски градови у Аустрији. У њима живе углавном трговци и занатлије, али највећим делом и сељаци који стоје под судском надлежношћу свог сопственог градског магистрата. Овај се састоји од једног председника општине и једног изабраног заступника (Syndicus), а оба ова положаја обично заузимају пензионисани официри, затим и више саветника, помоћника-судија и градских писара. Правосуђе се заснива на аустријском ци-

вилном праву. Парнични предмети иду преко Генералне команде и Апелационог суда у Бечу до Дворског ратног савета, а то место је и последња инстанца. Комунитати нису дужни да дају војнике, али у ратна времена имају да допринесу одбрани земље и у људству и у готовом новцу.

Најважнија служба граничарских група у време мира састоји се у одржавању *кордона*. Под овим се подразумева онај непрекидни систем страже који је постављен дуж читаве турске области, а од најужнијег врха хрватске Границе до најсеверније граничне тачке Ердеља чини линију од 227,7 географских миља. Дужина славонског кордона износи 61 географску миљу. Сврха граничног кордона је вишеструкa и важна. Једна од најважнијих јесте да Границу и аустријске провинције које леже иза ње брани од појединих непријатељских напада и од епидемије куге, а то зло у турским провинцијама бесни готово непрекидно. Сем тога, Граница треба да осигура ерап од финансијских штета, и да спречи и дезертирање и усељавање којекаквог и непотребног олоша.

У ову сврху дуж читавог суседства са Турцима подигнуто је више тврђава, међу којима је најважнија Петроварадин, која међутим лежи нешто подаље од Саве. Сем ове управо поменуте, у славонској Граници налазе се тврђаве Брод и Стара Градишка. Према свакој граничарској тврђави и Турци су саградили тврђаве које се међутим, са јединим изузетком Београда који припада Србији, све налазе у рјавом стању.

Између ових тврђава дуж турских области постављене су *стражаре* (Csardaken). Њихово растојање условљено је приликома, на тај начин што је оно веће у отвореним пределима где је слободан видик, а у шумовитим, брдовитим крајевима постављене су ближе једна другој. Оне се уопште тако постављају да свака стражара може видети оба своја суседа и да тако ни једна тачка читаве кордонске линије не остане неконтролисана. Чардаџи су саграђени од дрвета, а стоје на више храстових кочева, неколико стопа изнад земље, делом да би се проширио видокруг, делом и због честих излива Саве. Њихова величина зависи од важности положаја. Стварна стражарска соба је унаоколо, или само са три стране окружена ходником, који досеже до висине груди и лежи под стрмени главног крова. Овде се постављају осматрачи. За улаз служе лестве које се могу увући у чардак, ако стражи прети опасност. У ту сврху и тле стражара има пушкарнице да би се и наниже могло пущати. – У подозривим случајевима, а када време и околности прете нарочитом опасношћу,

* чардаџи (прим. прир.)

између овде описаних чардака, постављају се још повремене страже, тзв. међустраже, и тако се кордон појачава.

Читава кордонска линија једне регименте стоји под заповедништвом једног кордонског команданта који је штабни официр или капетан. Под његовим врховним надзором други подручни официри командују извесним кордонским линијама, а на челу људства сваког поједињог чардака стоји један подофицир. – Постоји су сви чардаџи често прилично удаљени од кућа граничарских војника, то се стражка смењује само једном недељно. За ово време људство се храни о свом трошку.

Главни задатак кордонске страже састоји се у томе да будно пази да сем у пазарне дане одређене за саобраћај са Турцима нико, ни под каквим изговором не пређе са онострane области. На сваку силу одговара се силом и такви који на силу хоће да пређу на аустријску територију, нарочито у време куге, без даљега се убијају. Но на таквим местима где су постављени *контумац** дозвољено је да људи у свако доба овамо прелазе, јер се овде у свако доба могу предузети мере предострожности, потребне за спречавање куге.

На тзв. сувој граници, где наиме аустријска област од турских земаља није одвојена рекама него хумкама, граничним знакима, чување кордона још је теже и опасније. Иако су овде чардаџи ближе постављени један другом, предео је обично исувише брдовит и прекривен шумом, а да би људство кордона могло лако правовремено да открива и спречава провлачење кријумчара и лопова, или упад оностраних разбојничких банди. У таквим случајевима је војна кордонска линија појачана још неком врстом кордонске полиције (*сересанери*). То су Граничари са којима се поступа као и са онима који су заиста у војној служби, али се они употребљавају искључиво за службу у кордону. Према томе, они у кордону проведу све време свога службовања. Они стоје под заповедништвом паша који су опет подређени команданту кордона. Њихово одело и наоружање умногоме је слично турском, што им често користи при њиховим излетима у онострานу област. Њихова служба је скопчана са многим опасностима. Они морају да бдеју над сигурношћу краја, да мотре на сумњиве људе, да осуђејују упаде Босанаца жељних пљачке, да настоје да у онострanoј области пронађу стоку и друге ствари, украдене или опљачкане од Граничара и да их опет врате власнику, итд. Један од најопаснијих задатака сересанера ипак је хватање лопова и

* контумац – врста карантине на граничним прелазима према Турској у Аустријском царству (прим. прир.)

разбојника и гоњење разбојничких банди. Све ове задатке знају они да врше са исто толико мудрости колико и срчаности и храбrosti. Ако су само открили траг које босанске разбојничке банде, онда не мирују док је делом не ухвате, делом не разбију и не учине безопасном. Ово је нарочито онда случај када власт нађе за добро да уцени главу неког опаког разбојника. Тада сересанер не мирује док не заради уцену. Он уцењеног гони по трагу дотле док не сазна најзад његово пребивалиште. Тада се упути онамо или сам или у пратњи неколико другова, и пркоси свакој опасности. Ако прогоњенога не може да ухвати живог, онда га смакне по ловачком обичају – ханџаром му одсече главу, стави је у своју торбу, па је преда властима, које му онда исплате обећану награду. – Лако се може видети да ова служба мора да доведе сересанера у честе сукобе са његовим турским суседима који не ретко угрожавају и његов живот. У ствари, трупа сересанера никада се не сртне са босанском бандом, а да не падне неколико мртвих глава. У таквим случајевима сересанер може спасити живот само на тај начин што свога противника оштро узима на око и дољно брзо окине.

Већ је горе поменуто да Турцима није дозвољено да у свако доба и на сваком месту прелазе овамо. Ма ко да хоће са турске стране да пређе, мора се подвргнути карантину у за то одређеном *контумацу*. Славонска граница има две такве контумационе установе, и то у Броду и Земуну. Свако ко прелази преко Саве мора се упутити у контумац који је увек под строгом стражом. Дужина карантина је различита, већ према томе како гласе извештаји царских конзула о стању здравља Турака. Она може трајати 10, 20 до 42 дана. Свако контумацијско звање има још своје филијале које се називају *растеламтери* (Rastellämter), а који су подигнути само зато да са Турцима олакшају саобраћај путем кога се на таквим местима одржавају пазарни дани.

На таквим раштељима у одређене пазарне дане прелазе Турци преко Саве да тргују. Превоз се врши чуновима и нешто већим чамцима, а пошто се такав превоз на домаћем језику зове *скела* (Skella), то се и сами пазарни дани зову *дани скеле*. На раштељима се не мора подвргавати контумацу; само се са оностраним људима не сме доћи у лични додир. Кога Турчин додирне, мора одмах у контумац. Ради спречавања оваквих додира место на коме се тргује опкољено је двоструком баријером. Место на коме су Турци сасвим је ограђено. Хришћани стоје иза једне ограде управо према Турцима. Обе странке су једна од друге на толиком размаку да могу сасвим лепо разговарати, али једна другу не могу додирнути рукама. Између њих налази се једна

буда* у којој стоји дезинфектор (Reinigungsdiener) и оштро пази да не дође ни до каквог додира између Турака и аустријских поданика. У исту сврху постављено је више страже. Пред дезинфектором стоји и велика чинија пуна сирћета. Ако сада Турчин има да плати нешто хришћанину, то он одбраја новац на сто, при чemu дотични гледа да буде тачно плаћено. Затим Турчин баци новац у чинију са сирћетом, чиме је предузећена зараза. Дезинфектор узима напокон новац из чиније и предаје га ономе коме је намењен. Ако хришћанин има да плаћа Турчину, онда наравно није потребно толико формалности. Новац се само положи на сто одакле га Турчин узима. – Ко хоће да пређе у турску област и истога дана да се врати, мора повести собом једног царинског надзорника који мора посведочити да путник није дошао са Турцима у додир. Онај који је с неким испрека на било који начин дошао у додир, мора се без поговора подврзи карантину.

Још строже се проверава роба и чисти од заразе куге. Исто се чини и са писмима, на тај начин што се сва писма која прелазе из Турске отварају, буше, надиме и очисте, па тек онда поново запечате и упуне даље.

Главно ствариште турске и аустријске робе јесте Земун. За њено чување саграђени су на ерарни трошак многи магацини и складишта. – Главни извозни артикли су чај, платно, стаклена роба, жита итд. Увозе се сафијан, памук, разноврсне ствари, рупчићи, шалови, восак мед итд.

* буда – кућница, врста тезге од дрвета (прим. прир.)

III

НАРОД

О пореклу становника Војне границе уопште, а посебно славонске, писано је већ много, али мало тачнога. Неки писци хоће сасвим озбиљно да нам докажу да су се Граничари тек јуче бодзна откуда доселили у пусту земљу; други тврде да су се на сразмерно само малом простору Војне границе збили народи тако различитог порекла и језика, да би се могло помислiti како ти писци желе да пред нашим очима или и ушima сасвим непосредно изведу славну сцену која се одиграла при грађењу вавилонске куле; а други опет који уображавају да су у ову тајну најдубље продрли, дају нам неувијено на знање да Граничари некада нису уопште имали језика, него су тек од Мађара и Турака научили да говоре. Мора се признати да су ова мишљења колико храбра толико и оригинална, само штета што не могу да издрже пробни камен историје! Ми ћemo се због тога усудити in puncto quaestionis да будемо другог мишљења, а своје мисли излажемо овде просто и једноставно оцени непристрасног читаоца, а да се ипак ни најмање не обарамо на горње хипотезе, нити да дајемо себи незахвалног труда да у нешто друго уверавамо оне који су их поставили.

У Граници не влада ни издалека такво шаренило народа као што би понеко хтео да нас увери. Ако у „*Минијатурној слици Далмације и Хрватске*“* стоји: „Војну границу насељавају разни народи, наиме Хрвати, Славонци, Срби, Босанци“ итд., онда је то тако – да изаберемо један општи пример – као када би се рекло: Немачку насељавају разни народи, наиме Аустријанци, Баварци, Саксонци, Виртембержани итд.; јер како год што се ови последњи именовани народи с правом зову немачком браћом, тако и први припадају једном и истом стаблу; они су сви потомци вели-

* Можда, Ј.Г.Кол (J.G. Kohl), путописац по Истри и Далмацији, такође и по Војној граници.

ке словенске породице. Да ли су сви становници славонске Војне границе којима се сада првенствено бавимо потомци старих Славонаца, или да ли међу њима нема и породица чији преци у директној линији не потичу од Јафета, праоца свих Словена, то је питање које се не даје доказати дипломатском тачношћу, а која би бесумње и сваку другу нацију могло довести у ужасну забуну. Без обзира на то можемо мирне савести тврдити да међу данашњим становницима словенске Границе *Словени* сачињавају главни и основни народ. Сем њих живе тамо још око две хиљаде Климената и можда исто толико Немаца, који су се у новије време насељили у оним крајевима. Сем тога, налази се овде-онде понека циганска породица која, међутим, ретко подиже стално станиште, него веда луталачки живот на који је од давнина навикнута, и бави се крађом. Јевреји, Јермени, Грци итд. крећу се, додуше, земљом као торбари, шпекуланти, трговци итд., али се у Границама нигде нису насељили и појављују се овде искључиво као странци. – Да прикажемо сада ове разне народе у посебним одељцима, да бисмо избегли понављања и читаоцу олакшали преглед, а почињемо главним народом словенске Војне границе, наиме

О СЛАВЕНИМА

1

Порекло, језик и вера Телесне и духовне особине

Данашњи Словени у војној граници су *Срби*, а потомци су оних старих Словена који су још у давно доба посели крајеве између Дунава и Јадранског мора. Различита су мишљења историчара о томе у које време пада њихово насељавање. Једни сматрају да је то било средином седмога, а други средином шестога столећа; неки опет тврде да су Словени живели у овим крајевима већ у најраније доба, о коме историја још ништа не зна. У вези са овим последњим значајне су речи једног обавештеног рецензента^{*} које је он написао поводом једног сличног питања у „*Аналама за књижевност и уметност*“ из године 1810. (стр. 436): „Волтићи, Апендини као и други далматински писци пре њих и у њихово доба“, каже се на наведеном месту, „употребљавају назив илирски сасвим као синоним за словенски, мислећи да су стари Илири, тако познати у римској историји, били преци Словена и говорили су словенски, а из те своје прадомовине проширили су се према северу, преко старе Паноније и Дацije, у Пољску, Чешку и Русију, али то мишљење немачки историчари не само што су оповргли, него су и напустили. Оповргнуто ће оно бити када један учен историчар и филолог, спреман као Шлецер², истражи називе лица, места, река и остale називе који су код грчких и ри-

* Можда, Алојз Шрајбер (Aloys Schreiber), професор естетике у Хајделбергу (1810) који се бавио словенским темама; Наводимо још нека значајна дела о Војној Крајини изашла у том периоду: Ј.А. Демиан: *Statistik der Illyrischen Militär-Provinz* (1810.); Г.Б. Депинг: *Die Illyrischen Provinzen und ihre Bewohner*, Wien, 1812. (извор: М. Мојашевић, Југословенске теме и српска народна поезија у Котином „Morgenblatt“-у Београд, 1986).

² Нашли смо таквог у нашем Шафарику. Камо среће да се његовој музи допадне да се и надаље бави српским народом чија је историја велико сироче!

мских класика наведени као дачански, као што је већ Фортис предложио, а П. Апендини покушао тек слабим снагама, испитивао и тобоже доказао да нису словенска! Дотле ћемо имати стрпљења и обзира према онима који верују традицији, „да су прадомовина Словена Панонија и Илирија или бар земље западно од Дунава у Мађарској.“ Јер ако се већ име Словена јавља у римским историјским књигама тек у шестом веку (можда већ раније код Страбоа), зар се нису раније могли скривати под другим именима (Илири, Готи, Дачани, Панонци)? Па и Грци се код Римљана јављају увек само као Graeci, никада као Хелени, а Немци као Германи, а никада као Deutisci! Усто још ни једна историја не наводи доба досељавања Словена преко Дунава итд.“— Даље истраживање овога питања морамо препустити људима који су за то позвани. Ми ћемо овде ближе осветлiti само мишљење оних који граничарског Словена никако неће да траже у историјској прошлости – него време његовог насељавања у Границе примичу до у наше доба.

Већ је историјском тачношћу доказано да су Јужни Словени још пре дванаест векова заузимали оне крајеве у којима се и данас налазе, и да су тамо оснивали више држава. Све ове некада самосталне државе губиле су током времена своју самосталност; Хрватска, Славонија, Босна, Србија подлегале су крвавом мачу дрских, освајачких хорди и постепено су падале у прах робовања. Ову чињеницу историја нам је верно очувала; колико истинито толико и опширо и иссрпно наводи она време када су те земље падале, као и околности и услове који су за собом повукли њихов пад; – али нигде нас историја не учи да је освајач ове земље, а посебно Славонију, раселио или да је њене становнике, као некада Навукадоносор Јевреје, отргао са домаћег тла и преселио у неки нови крај. Исто тако историја не помиње неко расељавање путем неког оштег добровољног исељавања из Славоније, сем ако би се хтело придавати неког значаја околности што, можда, годишње неколико туцета злочинаца побегне у босанске и српске планине да би умакло руци правде. Зашто, дакле, ствар представљају тако као да је славонска Граница тек од новијег времена насељена Словенима? А куда је то ишчезао народ који је некада сачињавао читаву једну краљевину? Чести упади Турака свакако су упропашћивали земљу, а мач неверника у различита времена осетно је проредио становништво Славоније; али искоренио га сигурно није. Да је бес Турака претио подјармљеним народима потпуним уништењем, онда би та судбина свакако пре погодила Србе и Босанце преко којих се сваки напад Турака свом својом разорном силом морао преваљати да би тек стигао до Славонаца.

А ипак неки хоће да прикажу да је Славонија насељена из Србије. Српски исељеници су, додуше, у разна времена, у већим или мањим масама, привремено долазили на славонско тле; али они се никако нису огрначили на узани појас славонске Војне границе, него су отишли дубље у Мађарску, а ово последње Енгел у својој „Историји Мађарске“ на више места изричito потврђује. Овде су избегли Срби насељили више крајева на Тиси и Марошу и својим насељима дуж Дунава досегли су горе до Пеште и Будима. Не може се порицати да су се многе српске породице које су биле приморане да напусте домаће тле насељиле с ове стране Саве код своје браће сродне по пореклу и језику; али одавде се још не може доказати да је славонска Граница насељена само избеглицама. Свакако би се могло указати на још више других држава чије се становништво повећало усељавањем, а да се при томе не превиде њихови староседеоци, као што постоји склоност да се то уради са славонским Граничарима.

Границари у Славонији говоре својим сопственим језиком, *славонским*. То је дијалекат српскога, као што су уопште Славонци и Срби изданици једног истог народног стабла. Славонски језик дели се опет на два наречја: на стварно славонско и сремско. Оба се међусобно и од чисто српског наречја разликују само по изговору гласа је.¹ Наиме, док Србин пише и говори *ie*, Сремац употребљава само чисто *e*, а Славонац *i*; на пример, *лијeo*, *лeјo*, *лијo*, *бијelo*, *бeло*, *бијo*, итд. Српским језиком пише се на два начина, и то латинским и српским или руским словима, а овим последњим служе се искључиво припадници грчко-неуједињене вере. Српска слова састоје се у ствари из старе ћирилске азбуке, која је у новије време особито успешним настојањима нашега с правом прослављенога Вука Стефановића, више прилагођена својствима српскога језика.

Српски језик којим у Истри, југоисточној Хрватској, Далматији, Славонији, Срему, Банату и Бачкој, затим у турској области у Србији, Босни, Херцеговини и Црној Гори говори више од пет милиона људи, јесте међу свим јужнословенским језицима најмоћнији и најумилнији. Ова похвала из уста једног Србина звучала би сувише пристрасно када је већ одавно не би били изговорили људи других нација, који су у науци о језику и литератури стекли правовољано право гласа. Језик Србина је веома мелодичан и милозвучан, а због својих облика флексије који се завршавају на same вокале, због своје деклинације без члана и коњугације без заменице – подобан је античкој грацији хеленског

¹ Јзт. (прим. прев.)

језика. Обрадовић* и Стефановић** који су га тек пре кратког времена отрgli из tame заборава омогућили су нам да наслутимо до каквих ће се остварења доћи на овом језику, тако богатом речима и облицима, тако веома гипком, када се на њему једном расцвета и књижевност. Желели бисмо само да многи Срби наоружани снагом, талентом и истрајношћу ступе на арену коју су отворили она два мужа са тако срећним успехом.

Српски језик је оригиналан језик, упркос томе што га је један иначе с правом поштовани литерат прогласио мешавином и чак се подухватио незахвалног посла да напише рецепт по коме је тобоже састављен из других језика!!! Јесте да је Србин у свој језик примио многе речи из страних језика, али тог приговора није потпуно поштеђена ни једна нација земаљске кугле. Како један народ ступи са другим у политички и духовни додир и успостави размену добра, идеја и појмова, то од овога прима и првобитне називе и ознаке. „Темељно језичко истраживање”, каже учени Грим у свом предговору *Малој српској граматици* Вука Стефановића, „признаје неминовност и примесе извесних страних саставних делова у скоро сваком језику. Они су малтер који учвршује и испуњава рупе, они чак служе изразу, дајући му боју и гипкост; али понекад оне су просто резултат (а то је најчешће случај код речи које су Срби позајмili из турског језика) страног господства, чија законска уређења и достојанства остају не-преводива... Упадљиво је”, каже се даље „како су се југословенски дијалекти очували чисти од италијанских и мађарских речи, док се, обрнуто, из њих мноштво речи улило у мађарски језик.”

Поред српскога, у Границама је најраспрострањенији немачки језик. То је службени и трговачки језик, и предаје се деци у многим школама. Њиме се сада говори готово у читавој Границама прилично чисто и течно, али он ипак не може да буде уздигнут до општег говорног језика. – Србин воли свој матерњи језик, јер осећа његову лепоту. Граничар долази у честе прилике да учи стране језике. Он то и чини врло радо и доста се користи својим знањем језика; али у интимном општењу са опробаним пријатељима и у присним разговорима са вољеним личностима најрадије говори он својим језиком. Чак и они који се из неког рђаво схваћеног поноса или лажне отемности служе неким страним језиком, враћају се често и радо свом сопственом. Али има их и таквих који, заруђени од ревносних стваралаца прозелита, радије натуцају један стран језик, и који се заклињу у све свеце да су

* Доситеј Обрадовић (прим. прир.)

** Вук Караџић (прим. прир.)

после десетомесечног боравка у Шарошпатачу – сасвим заборавили свој матерњи језик.

Владајућа религија, као уопште у нашој монархији, јесте католичка; а један велики део, или штавише половина становништва земље држи се грчко-неуједињеног обреда. Од новонасељених Немаца већина су реформати. Унијатских Грка има само неизнатан број, а Јевреја уопште нема. – Католик Грка подругљиво назива Влахом (Vlă) или Рацом (Rácz), зато опет католика називају подругљивим именом Шокац (Shokacz). Уосталом, између припадника обе религије влада најпотпунија трпељивост и мир. Само разлика у календару ремети понекад ову слогу. Неуједињени Србин као и његов руски брат по вери до данашњег дана задржао је стари јулијански календар. Пошто је овај, као што је познато, за читавих 12 дана заостао иза стварног рачунања времена, то Грк, или како се он радије назива Србин слави своје празнике за управо толико времена касније од свог католичког брата. Зато се врло често догађа да на дан који припадници једне вере славе са свом побожношћу и свечаношћу, други излазе на тешке пољске послове, што онда често даје повода за неприлике и верска подругивања.

У погледу телесних особина добра мајка приrodа богато је обдарила Граничара оним даровима који га чине погодним за његов војнички позив. Граничар је већином високог, витког стаса, jak, снажан и издржљив. Леп раст, пропорционално тело, пријатне црте лица и отворен, слободан, благ поглед уједињују се да му даду пријатан спољни изглед, што се о женском роду може рећи са још већим правом. Његов природан начин живота, његова проста храна и начин његовог васпитања и телесне обуке осигуравају му добро и трајно здравље. Већ од најранијег детињства изложен свакојаком времену, као нежно дете завлачећи се у снег и лед или трчећи на жарким сунчаним зрацима, већ као дечак препуштен самом себи и стављен пред неминовност да њему поверио стадо мора да брани од напада лопова и опаких вукова, – израста Граничар у снажног и издржљивог човека. Његов војнички позив не допушта му да се разнежи у дубокој старости. Војне вежбе на егзерцишту, муке и тешкоће кордонске службе, замор и оскудице ратова, опасности бојева, – све то довршава формирање Граничара који је очврснуо већ у своме детињству до храброг и јаког ратника, и до човека снажног и способног за рад. Још и као старац креће се Граничар, осећајући се потпуно снажним, храбро и чило под теретом година, а по снази и брзини оставља далеко за собом многе разнजене младиће.

У погледу духовне културе Граничари заостају још далеко иза цивилизованих нација Европе, и биће потребно још много, много година да достигну онај степен образовања за који су способни захваљујући својим природним талентима и особинама. Јер, иако је код Граничара већ пробуђена потреба за вишом образовањем, ипак још извесни спољни утицаји спречавају његов снажни напредак. Сем што само време може да пречишћава схваташа једног народа, да мења његове појмове и развија његове интелектуалне снаге, Граничару недостаје још и веза са образованим нацијама. Окружен са свих страна сировим народима и с њима у сталном и многоструком додиру, он је у неку руку натеран да дели с њима њихову сировост, њихово незнање и њихово сујеверје. Ово последње односи се првенствено на женски род. Он још увек много држи до тајанствених средстава и чудотворног лечења, а веровање у зле духове, виле и вештице зна понека лукава. Циганка веома добро да искористи. Још увек понека бака ужива глас да зна спровљати чаробне напитке, а окружују је младе девојке које амаљијама и другим натприродним средствима желе да натерају своје изабранике на вечну љубав и верност. У таквим и сличним посредовањима чаробница спремно пружа помоћ, можда не толико да превари, већ што и сама верује у своју моћ. Без обзира на то, данашњи Граничар није онај који је био пре педесет година. У свом образовању он је знатно коракнуо напред, и у овом погледу он је испред свог најближег суседа. Премда оснивање академија и универзитета не спада у задатке Границе, држава с друге стране води бригу да академско образовање стекне онолико талентованих младих Граничара колико је управо потребно да се поставе на важнија места у земљи. Тако се стално један одређени број граничарских питомаца школује на Јозефинској академији у Бечу, на шумарској школи у Марија Бруну итд. за добре лекаре, шумарске службенике итд., а онда, после завршеног школовања, добијају намештење у земљи. И пошто једном народу који управо почиње да развија своје духовне клице највише бриге задаје сврсисходна, условима доба и потребама народа прилагођена елементарна настава, то је држава одувек овом предмету поклањала особиту пажњу. У Винковцима, штабном месту Бродске регименте, цвета сада једна гимназија, устројена сасвим према немачким гимназијама и на којој раде достојни и образовани професори, а у више других места постоје реалке у којима се за способне и веште официре школују кадети, синови официра и чиновника и талентовани граничарски младићи. У сваком седишту штаба и компаније постоји епарна, а у сваком значајнијем селу оштинска нормална школа

већ од чиста злата на синију,
на синији ојлевана гуја,
шовисоко главу издигнула,
у зубима држи драги камен,
шоред ког се види вечераш
у то ноћи као у то дана;
и дајуши сабљу оковану,
на којој су шри балчака златна
и у њима шри драга камена
(ваља сабља шри царева града),
још ћу царев ћечаш ударши
да ше везир погубије не може
док чесишлог цара не замиша."
Посла Марку књигу то шашару.
Када Марку синша књига дође,
ште он виђе што му књига каже,
Онда синаде Марко говорити:
„Јаох мене, моја йосесијимо!
Ал' је поћи, а горе не поћи:
Ја с' не бојим цара и царице,
ја се бојим Бога и Јована;
баш ћу поћи, да нећу ни доћи!"
Он отпреми најпраг шашарина,
ниш' му рече доћи, ни не доћи,
а он оде на шанану кулу,
ште облачи на се одијело:
а на ћлећи ћурак од курјака,
а на главу кашу од курјака;
шта приласа сабљу оковану,
јоште узе койље убојишо:
и он сиђе у подруме Шарцу,
шојеже му седмере колане;
шта најочи један мијех вина,
објеси га Шарцу с десне стране,
а с лијеве шешику шојузину,
да с не криви ни шамо ни амо;
шад се баши Шарцу на рамена,
оде право бијелу Стамболу.
Када дође бијелу Стамболу,
он не иде цару ни везиру,
веће иде у Новога хана,
у хану је конак учнико.
Кад је било исперед шавне ноћи,
он поведе Шарцу на језеро
да га ладне најпоји водиће,
ал' му Шарац воде ишиши неће,
већ погледа чесијо око себе.

Ал' ешто ши Туркиње ћевојке,
 шокрила се злаћеном марамом.
 Како дође на језеро млада,
 шоклони се зелену језеру,
 шак језеру снаде бесједаш:
 „Божја помоћ, зелено језеро!
 У шебе ћу вијек вјековаш,
 удаћу се за шебе, језеро.
 Волим за ше него за Араја.”
 Јави јој се Краљевићу Марко:
 „Ој гостићо, Туркињо ћевојко,
 шишо нагони шебе у језеро?
 Зашишо л' ћеш се удаваш за језеро?
 Каква ши је голема невоља?”
 Проговора Туркиња ћевојка:
 „Прођи ме се, гола дервишино!
 Шишо ме шишаш као помоћ не можеш?
 Све му каза од краја до конца,
 од шишаш млада бјежи у језеро:
 „Најбољије казаше ми Марка
 у Прилићу, граду бијеломе,
 и казаше да је јунак Марко,
 да би моого Араја згубиши;
 ја сам њега богом браћимила,
 и кумила свешијем Јованом,
 и даре му млоге обриџала;
 но залуду, не шће доћи Марко,
 не шће доћи, не дошао мајци!”
 не шће доћи, не дошао мајци!”
 Ал' говори Краљевићу Марко:
 „Не куни ме, моја посесијимо!
 Ја сам главом Краљевићу Марко.”
 Кад што зачу лијећа ћевојка,
 објеси се Марку око враћа:
 „Богом браће, Краљевићу Марко,
 не дај мене црну Арајину!”
 Рече њојзи Краљевићу Марко:
 „Посесијимо, Туркињо ћевојко,
 док је мене и на мене главе,
 не дам шебе црном Арајину;
 немој другом казиваш за ме,
 веће кажи цару и царици
 нек ми штогод за вечеру сјреме,
 ал' нека ми вина не омале,
 нек ми ђошљу у Новог хана;
 кад Арајин са сватови дође,
 нека њега л'јејо дочекају,

и нек шебе даду Арајину,
 да у двору не замеће кавге,
 а ја знадем ће ћу ше оштети,
 ако бог да и срећа јуначка.”
 Оде Марко у хана Новога,
 а ћевојка у цареве дворе,
 па казује цару и царици,
 да је дошло Краљевићу Марко.
 Кад што зачу царе и царицу,
 сјремиши ми гостодску вечеру,
 и сјремиши црвенога вина,
 и послаше у Новога хана.
 Сједе Марко шишаш рујно вино,
 а Стамбол се снаде затвораш;
 дођи ханџија да затвори врати,
 шишаша њега Краљевићу Марко:
 „Шишо се шако рано затворише?”
 Ханџија му прво казиваше:
 „Ој бога ми, незнани јуначе,
 Арајин је шћерцију исјросио
 на срамоту у цара нашега,
 вечерас ће доћи шо ћевојку;
 од његова сјстраха великога
 ми се шако рано затворамо.”
 Не да Марко затвориши врати,
 већ он снаде да виде Араја
 и његове кићене сватове.
 Снаде јека бијела Стамбала,
 ал' ешто ши црна Арајина
 на кобили, шанкој бедевији,
 и за њиме шеји сјоштина свати,
 шеји сјоштина црнијех Араја:
 Арај ћевер, сјари свај Арајин,
 а Арајин црни младожења;
 скаче ћусиша ћод њим бедевија,
 испод ногу камен излијеће,
 ше разбија хане и дућане!
 Кад су били исјеред Новог хана,
 Онда Арај сам себе говори:
 „Божје мили, чуда великога!
 Цијел Стамбол јесите поизворан
 од мојега сјстраха великога,
 осим врати од Новог хана!
 Да л' је љему није никог нема?
 Да л' је како лудо и манишо,
 Које јоште за мој сјстрах не знаде?”
 Оде Арај пред цареве дворе,

И ту јавну ноћу преноћише.
Кад јујују јујују освануло,
цар изведе Арайу ћевојку,
и ојреми рухо ћевојчако:
найовари дванаест јовара.
Пође Арай кроз Стамбол бијели
са ћевојком и са свајловима.
Кад су били исједи Нова хана,
ојеј ханска вратна ошворена;
Арай нагна шанку бедевију,
да йогледа ко има у хану;
Марко сједи наслед Новог хана,
ше он пије црвенику вино,
не пије га чим се вино пије,
већ леђеном од дванаест ока,
йола пије, йола Шарцу даје;
шаше Арай да замећи кавгу,
али Шарац свезан на вратима,
не даде му унукра уићи,
већ кобилу бије њо ребрима.
Арайин се у свајлове врати,
Па одоше низ Стамбол-чаршију.
Тада усја Краљевићу Марко,
он извраши ћурак од курјака,
и извраши кайу од курјака;
своме Шарцу јошеже колане,
ша објеси мјешину са вином,
с друге стране шешку јошузину,
да не крива ни шамо ни амо;
он узима койље убојишо,
шак се скаче Шарцу на рамена,
шићера га на Стамбол-чаршију.
Када сијаже арайске свајлове,
Одмах сијаде замећаш кавгу
и прогонији сијажње мимо ђраве;
кад дођера Шарца до ћевојке;
он йогуби кума и ћевера.
Глас дојаде црном Арайину:
„Зла ми срећа, црни Арайине!
Сијаже јунак у јвоје свајлове;
коњ му није коњи каквино су,
веће шарен како и говече;
ниш је јунак ко што су јунаци:
на њему је ћурак од курјака,
на глави му кайа од курјака,
нешто му се у зубима црни
као јагње од йола године;

како сијаже, он замећију кавгу,
и прогони сијажње мимо ђраве,
јогуби љи кума и ћевера.”
Врати Арай сиву бедевију,
ша говори Краљевићу Марку:
„Зла љи срећа незнани јуначе!
који ље је ћаво навратио,
да ми дођеш у моје свајлове,
да йогубиш кума и ћевера?
Или си луд и ништа не знадеш,
ија си силан љак си Јујујо,
или љи је живоји омрзнуо?
А шако ми моје вјере јавре,
јошегнући дизген бедевији,
седам љу ље ју љаша прескочиши,
шак љу онда љебе одсећ, главу!”
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Бре не лажи, црни Арайине!”
Пак јокуши дизгин бедевији,
шак је удри љаштом бакрачијом,
доисја га прескочиши шаше;
ал' не даде Шарац од мејдана,
већ се ћройе он на ноге сијажње,
и кобилу на ћредње дочека,
и мало је доварији зубима,
ше јој уво десно одадрије,
сва кобила у крви огрезну.
Да је коме сијаш ље виђеши,
црни Арай на Краљевићу Марку;
ниш може љогубиши Марку,
ниш се даде Арай љогубиши;
сијоји звека бријкијех сабала,
ћераше се чејтири сахаша.
Када виђе црни Арайине
да ће љега освојиши Марко;
ал' је брза јујша бедевија,
брза му је као горска вила,
и љијаше да јаше Шарцу;
јаде Марку на ум јошузина,
шак заљуља шокрај себе љоме,
сијаж' Араја међу љлећи живе,
Арай јаде, а Марко дојаде,
одсијече од Араја главу,
и увјаш љанку бедевију;
он се врати кроз Стамбол-чаршију,
ал' од сваја нигђе никог нема,
сама сијоји лијеја ћевојка,

и око ње дванаест штавара
лијетога руха ћевојачког.
Враћи Марко лијету ћевојку,
одведе је у цареве дворе,
иа говори цару честиштиме:
„Ешто, царе, лијеје ћевојке
и ешто шти од Арапа главе,
а ешто ми дванаест штавара
шти с' срремио руха за ћевојку.“
Па он враћи својега Шарина,
оде прво бијелу Прилику.
Кад ујутру јутро осванило,
сррема царе седам штавар' блага,
а ћевојка седам бошчалука,
ниш' су штакане, ниш' су предени,
ни у синино брдо увођени,
већ од чиста златна саљевани;
послаше му од златна синију,
на синији исилејена гуја,
штовисоко главу издигнула,
у зубима држи драги камен,
код кога се види вечераш
у љоноћи као у то дана;
послаше му сабљу оковану,
на којој су шари балчака златна,
и у њима шари драга камена,
и међ' њима царев печаши стиоји,
да га везир Јогубаш не може,
док честиштог цара не зайди;
све послаше Краљевићу Марку:
„Ешто, Марко, блага неколико!
Ако л' шебе љонестишане блага,
Ојеш дођи поочиму штвоме.“

Ако расположење народа приликом црквених слава лако налази повода да пређе у распојасаност, онда народ стварне празничне дане слави са утолико више побожности и скромног раздраганог весеља. Чежњиво очекује празник Божића и поздравља га детињом радошћу. О Бадњем вечеру уноси се слама у собу, за успомену на место на коме се родио Спаситељ. Постави се сто, изнесе се вечера и поједе уз извесне церемоније којих се господарица строго придржава. На сам Божић велико и мало одлази у цркву да се помоли Богу. Литургија се служи веома свечано, уз звоњење звона и пущање прангрија, а после завршене литургије све појзви кући за столове богато постављене јелом и пићем. Главна ствар на столу тога дана јесте свињско печене.

Наиме, закоље се свињче чија величина зависи од броја чланова породице и пошто му се извади утроба, пече се цело, тј. не исече се у комаде, и тако се донесе на сто. Код неуједињених Срба пре почетка ручка на сто се ставља једна посуда са мешавином свакојаких пољских плодова и међу њих се задене запаљена воштана свећа. По завршеној молитви за столом, свећа се посипа оним плодом и гаси, на шта се сви чланови породице изљубе и потом седају за сто. Но овај обичај се не ограничава само на чланове породице, него се и сви познаници који се сртну на улици или на пољу грле и љубе. Овог лепог дана када нам се јавио Спаситељ мора да престане свака мржња и бес, а општем презиру изложио би се онај који би о овом празнику мира одбио да се пољуби ма и са смртним непријатељем, – Сто иначе остаје постављен три дана, а тек се четвртог дана износи слама и чисти кућа. За све ово време свако се најгостољубивије прима: ко год нађе мора се прихватити печене и пуних флаша вина и ракије, који су већ на столу, и учествовати у радости укућана.

Али у ова празновања увукли су се неки сујеверни обичаји. Тако, свакога ко о Бадњем дану ступи у собу, посипају горе поменутим плодовима који у ту сврху леже спремни у једној посуди на столу, да би плодови успевали у идућој години. Странџа који тога дана први ступи у кућу (*положајник*) одмах позову да седне и он мора извесно време поседети; јер ако се овај обичај не одржи, домаћица се боји несреће међу живином. И домаћин се мора побринути да за први дан Божића добије госта коме се за столом додељује почасно место. Овај се мора добро прихватити вина и ракије, јер домаћин се нада да ће имати среће са пчелама само онда ако се гост врати кући потпуно пијан.

У ове дане неуједињени Срби служе се нарочитим поздравом. Уместо уобичајеног поздрављања, један другом довикују: „Ристос се роди“, на шта следи одговор: „Ваистину роди“. Овако се поздравља од првог дана Божића до Нове године.

О *Богојављењу* припадници Источне цркве на веома свечан начин врше водоосвећење. Читава општина искупи се у цркви и одатле се у свечаној литији упути до најближег подесног потока или реке. Сваки учесник држи у руци упаљену воштаницу, а свештеник, у најсјајијем орнату, с крстом у руци, иде под литијом која се носи. Многобројне заставе лепршају у ваздуху, а иконе насликане на позлаћеној основи и ношене као заставе на високим копљима, хиљадоструко отсијавају на сунцу. На обали потока или реке, на постављеном сточију налазе се мање посуде напуњене бистром водом, а на земљи с лева и десна друге, веће посуде, исто тако напуњене водом. Свештеник стаје уз сточић и по-

чиње свету церемонију коју прате многобројни пузњи прангија. Пошто се ова заврши, свештеник пошкрапи скуп освећеном водом, а свако од присутних понесе нешто те воде у малој посуди, после чега се литија опет враћа у цркву. — Ако у близини нема реке, или ако због рђавог времена водоосвећење не може да се одржи под ведрим небом, церемонија се одржава у цркви.

Исто тако свечано као и Божић проводи се Ускрс. Са чежњом се очекује крај дугог једноличног поста кога се с великим строгошћу придржавају нарочито неуједињени Срби. Али када прође последњи дан поста, када зорњача наговести освิต Ускрса — тада се све пробуди у нови, весели живот. Одмах после поноћи буди се и оживи све у градовима и селима, јер се вјаскресење слави у два, а у неким местима у четири часа ујутро. У свакој кући су у послу; народ почиње да се скupља по сокацима и улицама које су осветљене јасном светлошћу букиња и фењера, а све наговештава да се припрема за велику свету свечаност. Народ позрви у осветљену цркву, и почиње свети празник. Ускоро затим звоње звона и громљавина многобројних пузњава прангија наговештава сверадосно вјаскресење Спаситељево. На то се читава заједница окупљена на молитву упути у свечаној литији из храма Господњег и направи опход око цркве. При томе свако у руци држи запаљену воштаницу, што при лепој ноћи пружа импозантан изглед. Тек у зору завршава се богослужење, а побожјан скуп напушта цркву да би се упутио кући.

О Ускрсу се о обеду исто тако води брига као и о Божићу, само се сада као печење износи јагње. — Али ако хладни и непријатни децембар у време Божића држи народ заробљеним у уским и непријатним собама, онда пријатни Ускрс као претеча пролећа измами велико и мало напоље. О лепим данима све се тада упути цркви или иначе каквом слободном и отвореном месту и весело слави поново буђење вечно младе природе. Момци играју лопте или окупшавају срећу туцајући се црвеним јајима, а девојке играју, наслажују се разноврсним безазленим друштвеним играма, или песмама изражавају своје весело расположење.

И ови празнични дани неуједињеном Србину дају прилике да промени обичан поздрав. „Ристос воскрес”, довијује он једновернику, који у побожном уверењу одговара: „Ваистину воскрес”.

Карнавал^{*} је у Границама стекао право своје узурпаторске силе. Мађа, хвала Богу, луксуз великоварошана није довде пружио своје кобне руке, Граничар у то доба ипак почини лудости које се једанпут неком простом Турчину измамиле питање: „Какво је

то доба када хришћани полуђе?” Ако се већ за време читавих поклада лудује, стварно тек последњи дани карнавала доносе собом прави неред. Тада се непрестано игра, пева, једе и пије, као да се жели сбештетити за дуг пост који следи и кога се строго придржавају нарочито припадници грчко-неуједињене вере. Тада се испразни много каблова ракије, а многи тешко стечени дукат остави се у крчмама и просторијама за играње. Млади момци лудују тада ноћу и дању, девојке заборављају преслици и разбој и ћеђеф и окружују неуморнога гајдаша који готово јектику^{*} да добије од дувања. Многобројне гомиле пролазе селом певајући и веселећи се или, као машкаре, праве лудости. Чак и старије жење, којима више не пристоји игра и јавно весеље, код куће се одужују времену на тај начин што у топлој соби весело поседају скупа и јуначки се обређују лонцем напуњеним вином или ракијом. О *Пејељавој* среди још једна група веселих момака у накарадним маскама иде по селу, вуче за собом на колима са једним точком неформасту дрвену, или од сламе склепану фигуру којој се — колико је могуће — даје људски лик и тако „сахранује покладе”. Нека врста *чауша* (*Chausch*) или лакрдијаша завршава фантастичну погребну поворку и пева комичне тужбалице.

Свадба

Долазимо сада до предмета који међу свим околностима грађанског живота има већа најодлучнији утицај на нашу домаћу срећу, а ипак — као што свакодневно искуство показује — прилази му се са највећом лакомисленошћу; мислим на брак. Већ се доста јако почело са срозавањем Хименовог храма до мешттарског дућана по коме се нечувеним безобразлуком мотају зеленачки шпекуланти; и на жалост има већ и у Границама више бракова који се склапају из шпекултивних обзира него таквих које спајају Аморове везе. Највише повода за шпекултивне бракове налази Граничар у сасвим посебном начину свога живота и газдовања. Пошто је, наиме, — као што смо већ горе видели — жена обавезна да се брине о оделу и рубљу своје породице, то се настоји да се још недорасли момци што је могуће раније ожене, да би се на тај начин смањиле мајчине бриге и терети. При томе кућа стиче још не беззначајну корист, јер породица добија пар вредних руку више које јој врло добро долазе за обављање польских и домаћих послова. То је један од главних разлога због ко-

* покладе, машкаре (прим. прир.)

* туберкулозу (прим. прир.)

јих се граничарски момци жене већ у шеснаестој, петнаестој, па понекад и у четрнаестој години. Избор тада пада увек на снажну, потпуно одраслу, понекад чак и на двадесетпетогодишњу девојку. Само је по себи јасно да овакав несразмеран однос у годинама не ретко повлачи за собом непријатне последице; мучне сцене неуспелих бракова исувише су познате, а да би нам било потребно да овде приказујемо такву слику.

Склапање брака је иначе за обе стране везано са многим трошковима. Ако вереник има да сноси не само знатне издатке за свадбу, него је обавезан да и својој будућој жени прави велике поклоне, то се и на другој страни прилично рачуна на дарежљивост веренице и она мора – према обичају који влада у земљи – велики део своје опреме да испоклања родитељима и сродницима вереника, и својим обично веома многоbroјним сватима. Овај обичај и уверење да од дана свадбе она има да се брине за рубље и одевање свога мужа, доприносе да свака девојка током читавог свог девојаштва непрестано настоји да стекне велику *сјрему* (Ruko). Ова се састоји највећим делом из ланеног платна за њу и њеног будућег, на шта се пре свега обраћа пажња, затим из креветнице и стольњака, из најпотребније опреме, а понекад још и из готовог новца. У набављању свих ових предмета помаже нежна мајка неуморном брижљивошћу; али ако нека девојка није више тако срећна да има мајку, онда је та брига препуштена потпуно њој самој, а поклони које она може да подели на дан свадбене испадају онда, природно, утолико скромнији.

Чим се одлучи да жени сина, господар преузима дужност да за њега тражи девојку. Нађе ли се таква, онда се до девојачких родитеља упућује жеников отац или стриц, или иначе најстарији по годинама у кући, и износи овима ствар која му је на срцу. Већ и овај први корак везан је са издачима, јер просилац мора да понесе собом пуну торбу и чутуру ако жели да има успеха. На сваки начин, изасланика са свим његовим поклонима љубазно примају, али он овога пута не добија одређен одговор, него се уговори рок за размишљање после кога он има поново да се распита. У међувремену у девојачкој кући се о томе саветују, при чему не ретко превагну гласови жене. Ако се нађе да веза одговара, саслушају шта о томе мисли девојка, и у случају да се она противи оштој жељи, саветују је и храбре. Али код овог расправљања одлучују просто домаће и економске прилике вереника, и углед његове породице; јер, његове личне особине, његова младост, његова старост, његова лепота или ружноћа – не узима-

* руво (прим. прир.)

ју се овде уопште у обзор. Али понекад се девојка тако снажно одупире одлуци читаве породице, да се често прекине свако преговарање.

Када прође уговорени рок, просилац се поново појављује, исто онако опремљен као и први пут, и још једном се обраћа дељочином оцу. Ако је одговор повољан, том приликом се одмах поближе договоре о даљем, утврде и дан када вереник у пратњи својих родитеља или најближих сродника треба да дође на „оглед”, да упозна девојку. Од свих свадбених церемонија, ова о којој је управо реч, свакако је најпаметнија. Јер пошто момак и девојка у највећем броју случајева никада нису још видели једно друго, то им се сада пружа прилика да се узајамно упознају бар по физичким особинама. Познанство које млади људи овом приликом склопе није, наравно, веома велико, пошто они у немом стиду стоје један према другом и једва се усуђују крадомице да се погледају; али и ово мало погледа види обично тако добро и тако оштро да се често после овог сусрета прекину сви преговори о свадби.

Ако су при овом сусрету обе стране задовољне, девојка добија обично мали поклон у новцу и одмах се утврђује црквена слава о којој обе стране обећавају да ће доћи у одређено место да купују свадбене потребе. Одређенога дана долазе момак и девојка у пратњи својих родитеља или најближих сродника у договорено место. Овде се најпре у једној од горе описаних сеница мало освеже, а затим мало друштво пође од буде до буде* и разгледа предмете који су у њима изложени на продају. Пошто су неколико пута прошли вашаром, то се девојка најзад одлучује да наведе предмете који су јој неопходно потребни за свадбу, и то: кожух, сукњу, ћебад за кревет, чизме или ципеле, марамице, минђупље, прстење итд. Све ове ствари бира девојка по сопственом нахођењу и сасвим по своме укусу, а то све плаћа ђувегијин господар. После завршене куповине друштво или још једном наврати у сеницу, или се на отвореном пољу, у сенци каквог дрвета, прихвата јела понесеног у сопственим торбама, а затим се враћа кући.

Убрзо затим обавља се прстеновање, *јабука*. Приликом ове церемоније девојци се поклања јабука (одатле и име читавој церемонији) у коју је забодено више златника и сребрњака, према стању и имовним приликама младожење. Сем тога, и девојачким родитељима и браћи и сестрама предају се лепи поклони. Овде се најзад утврђује и дан свадбе.

* од тезге до тезге (прим. прир.)

Господар ђувегијине куће улаже сада сву бригу и настојање око тога да добро припреми све што је потребно за свадбу. Чита-ва недеља пред свадбу посвећена је искључиво овоме послу. Цела кућа се очисти и свечано укращава, кухиња и подрум обезбеђују се довољним залихама, а неколико грла из стада продаје се да се не буде без готовог новца. Господар мора да се побрине и за већи број свата јер се сматра срамотом имати мало гостију на свадби, а њихово мноштво је у неку руку мерило по коме се проценjuју имовне прилике породице. У ствари, таквих дана око стола имућнијих Граничара окупи се толики број гостију, да сматрамо потребним да читАОца најпре упознамо са њима, пре него што почнемо са описивањем самих свадбених церемонија.

Још неколико дана пре свадбе одређује домаћин она лица која жели да му дођу у сватове, а позивање преноси на девере. Свати се састоје из главних и споредних личности. У прве спадају пре свега оба сведока, од којих се један назива „дебели кум”, а други „стари сват”, затим два „девера”, две „деверуше”, а у многим местима и неколико жена (*јенђибуле*) које иду као девојачка пратња, да невеста не би била сама међу мушкирцима када је одводе. У неопходно потребне личности спадају још „чаущ“ (шаљивчића) и „гадљар“ (гајдаш) или – код имућнијих – неколико музиканата. – У споредне личности међутим спада сва остала буљумента која – као што је горе већ напоменуто – у свадбама богојијих Граничара чини приличну гомилу, и назива се једним којико карактеристичним толико и непреводивим именом „набигузије“ (отприлике као муфташи). – *Дебели кум* је најугледнија и најважнија личност читавог скупа и унеколико заповедник над осталим сватима. Он има све да нареди и одреди у сватовима, а његовим заповестима мора се све покоравати; али са овим правом повезана је истовремено и обавеза да невести на прави поклон у материјалу за одело и сл., мора и иначе да поднесе разне ситније издатке. *Девер* по правилу мора да буде ђувегијин близак сродник или интиман пријатељ, као што се и деверуша бира међу невестиним сестрама или другарицама. *Чаущ* је шаљивчина, забављач друштва. За чауша се бира увек највећи лакријаш у читавој околини. Он сме будаљасто да се носи и понаша како хоће, а има уосталом привилегију да дозволи себи шале, понекад и грубе, према свим лицима без изузетака положаја и пола. По дужности својој он непрестано мора да изводи луде и смешне лакрије, и да настоји да засмејава госте. За шепширом има он заденуто неколико лисичијих или курјачијих репова, или гушчију перушку, а на узици као плен вуче он са собом једну или неколико кокошака, гусака итд. У једној руци носи он „на-

џак“ (Nagjak) или „буздован“ (Buzdowan) којим удара и лупа по свему што је око њега. Његова чутура је стално пунा; све знане и незнане с којима се сртне нагони он да пију из ње, а кад год је то потребно, налива је у првој кући на коју наиђе.

На дан свадбе, или – ако је место становљања невесте далеко – дан раније скупе се сви свати у ђувегијиној кући и спреме се по невесту. Пред полазак, упона с ногу, мало се једе; затим се гости попну у многа кола, у која су већином упрегнута по четири коња један крај другога, и расположено пођу на пут. Читавог пута се пева и весели; гадљар* или музиканти непрестано свирају веселе мелодије, а чауш пусти на вољу своме духу и расположењу. Тако се стигне до одредишта; младина својта нестрпљиво очекује госте и уводи их у свечано украшену кућу. Док се свати опет поткрепљују, сестре и другарице облаче и ките младу. При томе девери морају строго да пазе на невесту која им је повећана, јер ако им је враголасте другарице украду, онда је могу опет добити тек уз велики откуп.

Док се многе руке такмиче да невестину природну лепоту накитом и кићењем истакну што је могуће више, напољу се гостијма деле тзв. „мали дарови“. Ови се обично састоје из малих ланених код куће тканих марамица. Сваки гост добија такву марамицу, а сличне марамице мање вредности, украшене свиленим тракама и петљама, везују се за гриву сватовских коња. Чим је невеста опремљена, упућује се поворка, у реду који одређује кум, у цркву на венчање.

Кад се обави венчање, гости се враћају у невестину кућу и седају за сто богато постављен јелом и пићем. У неким местима, међутим, у девојачкој кући не приређује се обед, него се свадбено коло одмах упућује у ђувегијину кућу. Обед иначе дуго траје и нарочито се много пије, услед чега гости падну у бурно, необуздано расположење. Најзад се даје знак за полазак. Невеста се уз гласан плач и јадиковање опрашта од својих родитеља, браће и сестара и пријатељица, и уз искрене благослове одводе је до кола. Остали гости, весели и гласни, заузимају своја места и кола се крећу. – Тешко онаме који сртне такву поворку а не склони јој се правовремено с пута! Коњи гоњени у бесном трку зглазе све што им под ноге дође. Све опомене, сви разумни разлоги ништа не помажу и одбијају се лаконским одговором: „Коњи су пижани“. Овом приликом морамо још подсетити да Граничар уопште, а Сремац посебно, веома воли брзу вожњу. Коњи се обично прежу тако накратко да стражњим ногама додирују ждрепчанике,

* гајдаш

а онда, ако тежина товара дозвољава, непрестано се гоне у трк. Лагана вожња је тако омрзнута да Сремац радије иде пешке него што би се возио кораком. Што су му коњи бешњи, необуздани и неукротљиви, он је поноснији на њих; а уколико чешће долазе у опасност да га дивљи коњи здробе, утолико више ласка то његовој храбrosti.

Кад свадбена поворка стигне до Ћувегијине куће, укућани јој изиђу у сусрет до у двориште или на улицу. Невесту на нарочит начин прима *јејтрава* (жена Ћувегијиног брата) или иначе најмлађа жена у кући. Она предаје невести мушки дете и простире трубу ланенога платна од кола до прага, по коме онда невесту која носи дете на рукама, воде у кућу. Ту јој узимају дете и у руке дају преслицу са ланом и вртеном. Даље, добија она под сваку руку по један хлеб, а у уста мало шећера; затим јој у једну руку дају чашу вина а у другу чашу воде. Све то уноси она у собу и ставља на сто. Ови симболични обичаји не одржавају се у свим местима истом строгошћу и тачношћу, али може се свакако рећи да имају свог смисла. Тиме што се невести даје у руку дете, тихо се изражава жеља да и њена верна љубав буде благословена потомством; преслица са ланом и вртеном казује да се од њених руку очекује плодан рад, а остале церемоније треба да је поуче, да се од њених уста захтева сласт, а од њеног читавог понашања љубазна послушност.

У међувремену су и сви остали свати уведени у кућу и немaju ништа дugo да radе nego – da se upute do stola; jer ovde tek počinje prava gzbba. Ako je kod nevestinskih roditelja održan obed, onda se danas u Ћuvegijinoj kuchi samo večera, a glavni obed priređuje se tek sledećeg dana. Na ovaj se, sem stvarnih svata pozivaju još mnoga druga лица koja sva određenoga dana i dođu. Po jednom starom običaju, koji uostalom добро dolazi Ћuvegijinom gospodaru, svaka zvanična je obavezna da prema svojoj mogućnosti doprinese svadbenoj gzbbi. Jedan donosi živo ili pečeno jagnje, drugi prase, treći kokoš, hrana itd.; ali svako mora poneti bar pogacu i čuturu vina ili rakiјe.

Када су сви гости на окупу, свако заузима своје место за столом, али се при томе најстрожије пази на старешинство. У неким местима невеста седи у горњој трпези, а младожења служи госте; у другим, међутим, ни једно се не сме појавити за столом. Кад је утольена глад и кад се друштво развеселило вином и ракијом, приказују се поклони које је донео сваки гост. Овај посао преноси се на чауша, који том приликом налази доволно материјала за духовите упадице и смешне примедбе. – После извеснog времена приступа се дељењу „великих дарова“ које је млада оба-

ствен карактер који изгледа као да никде нема ничег необичног. Просто и једноставно описују се дела и догађаји, а карактер личности види се из радњи и говора. Слике и композиције штедљиво се употребљавају, а оне малобројне су кратке али потпуно одговарају, а узете су из најнепосреднијег народног живота. Песме су, са нешто изузетака, сасвим у петостопним трохејима без слика, а у њима се смењују приповедна места са драмским, како то управо захтева ток радње и промена сцена. Завршетак је приордан и ненамештен, и – као и сама целина – једноставан и задовољавајући.

То је све што се овде може рећи о овој врсти српских песама, а да би читалац дошао у ситуацију да сам може проверити и проценити, прилажемо још неколико оваквих песама у што је могуће тачнијем препеву.*

ЉУБА БОГАТОГ ГАВАНА*

Зайоведи господ Бог
Двема-штрема анђелом:
„О ви моји анђели,
штри небеске војводе,
сић-иће с неба на земљу,
саде-њајиће гуслице
од сувога јавора,
иа поћиће по свећу,
као ићела по свећу,
као ићела по цвећу,
од божијег прозора,
од сунчевог испоке,
ште кушијиће све вере,
и све редом градове:
знаде л' свака за бога
и за име божије“.

Па сићиоше анђели,
сићиош с неба на земљу,
саде-њаше гуслице
од сувога јавора,
иа поћиоше по свећу,
као ићела по цвећу,
од божијег прозора,
од сунчевог испоке,

и изнесе Јелена,
йоноситиа господића,
огорео крај леба,
што ј' у џејдак мешено,
у суботу претпано,
у недељу вађано.
То не даде Јелена
како господ милује,
нега бащи Јелена
с десне ноге пашимагом:
„Ешто вама, божјаци!
Какови је штaj ваши Бог
кој' не може ранићи
своје слуге код себе,
већ и ишиље до мене?
Имам бога на дому
који ми је створио
од олова дворове,
и сребрне столове,
млогу стоку и благо“.
Па су пошли анђели,
сусреће и Стеване,
верна слуга Гавана.
и беседе божјаци:

* на немачки (прим. прир.) – које су за ову прилику враћене у српски оригинал.

* Љуба богатог Гавана (Вук, I, 207, прим. прев.)

ше кујају све вере,
и све редом градове:
сваки знаде за бога
и за име божије.
кад дођоше пред дворе
богатога Гавана –
а шако се подеси
баш у свеју недељу –
и стијајаше анђели
леђни данак до подне.
шу и ноге болеше,
беле руке штудише
од смисла бранећи с'.
Кад изиђе Јелена,
йоноситиа гостића,
предњом иду дворкиње,
а за ъоме слушкиње, –
на глави јој йауни,
крилима јој лад чине;
„Фала, браће Стеване!
Ако ј' срце ко језик,
сад ће јагње бити шу.”
Осврће се Стеване,
али иде јагњешци
преко Јоља блејећи, –
радује се Стевану
као својој мајци.
Узе Стеван јагњешце,
иа га шришти љољуби,
иа га даде божјаку:
„Ешто, браћо божјаци!
Нек је вама Јодела,
Мен пред Бога молитва!”
„Фала, браће Стеване!”
И одеше анђели,
и однеше јагњешце.
Кад су дошли анђели
на престола Ристова,

„Чујеш, браће Стеване!
Удел штогод за бога!”
А беседи Стеване:
„Чујше, браћо божјаци!
Нигди ништа не имам,
разма једно јагњешце.
Служио сам Гавина
шуно девет година,
и ништа ми не даде,
разма једно јагњешце.
Ја сам млеко простио
ште сам јагње ранио;
сада ми је јагњешце
од сви овац' најбоље.
Да ми ј' овде јагњешце,
ја би вам га сад дао,
зашто претре чобани
да ми јагње украду”.
Ал' беседе анђели:
иа казују гостиоду
као ј' било на земљи
(ono Господ боље зна
нега они што кажу),
онда рече Господ бог:
„Чујеш ли, анђели!
Сиђаше с неба на земљу,
иа идиште ка двору
богатога Гавина;
на двору му створиште
балатино Језеро;
уватиште Јелену,
йоноситиу гостићу:
за грло јој вежшиће
што сијудено камење;
за камење вежшиће
нечасниве ѡаволе,
нек је возе њо муци
као шајку њо мору!”

ЖЕНИДБА СИБИЊАНИН ЈАНКА*

Кад се жени Сибињанин Јанко,
све обађе земље и градове:
славну Босну и Ерџеговину,
Далмацију, Лику и Крбаву
ал не нађе за се дијевојке,
веће лију Јануј Темишварку.
Просио је и прстеновао
и здраво се најпраг повратио.
Малено је вриме Јосифајало,
од шуре му била книга дође:
„Куји, Јанко, господу свајове,
куји сваје, оди њо дивоку,
ал не води Секула нешјака,
у вину га кавгацијом какју.”
Кад је Јанко књигу Ђогледао,
свога шуру бише Јосифашао.
Куји сваје, иђе њо дивојку,
ал не зове Секула нешјака.
Секулу је мајка говорила:
„Штито ће рећи, драго даше моје,
да ће ујко у сваје не зове?
Ово чудо неће бити мани:
сіпрахоме је, Ђогинуће лудо,
јер је био у завади шуром.
Седлај, синко, коња најбољега,
којино њи сстоји у Јоштаји,
и обуци бугарске аљине,
њо назору оди за свајовим,
ако Јанку до Јоштрибе буде,
нек му мореш у Ђомоћи бити.”
Кад је Секул мајку разумио,
скочио се на ноге јунашке
штер оседла коња од мејдана
и облачи бугарске аљине;
за свајовим иђе назориће,
да га нико Јознай не могаше.
Кад су дошли к двору дивојчину,
јрида ње су слуге изшетале,
јримају јим коње и оружје,
на Секула и не гледа нико.

* Препев – преузет из – Мирољуб Пантић: Народне песме у записима XV-XVII века: антологија, 2. изд. Просвета, Београд, 2002, стр. 197-200.
(Извор: А. Качић-Миошић – Разговор угодни народа словинског, 1759, песма бр. (43) (прим. прир.)

Све сватове у двор уведоше
 шер ји лијо за сијо постпавише;
 на Бугара и не гледа нико,
 осја сидећ на сини скудене.
 Када ли се винца Јонашише,
 шуре зету игре замешануше;
 изнесоше на койју јабуку
 шер су њему тихо бесидили:
 „Сириљај, Јанко, на койју јабуку:
 ако ли је устрилиш не мореш,
 ниш ћеш ошић ниш одниши главу
 ни одвешти лијошу дивојку.“
 Кад је Јанко ричи разумио,
 удрио се по колину руком:
 „Ајме мени, Секуле нешјаче,
 лудо ши сам изгубио главу!“
 То је чуо црни Бугарине
 шер је Јанку тихо бесидио:
 „Не љлаши се, Сибинјанин Јанко!
 Ја ћу сириљаш на койју јабуку.“
 Пак се скочи на коња вишеза
 шер љолетиш кано соко сиви
 и устрилиш на койју јабуку,
 Ослободи од најасиј Јанка.
 Другу они игру замиграше:
 изведоше девећ добри коња
 шер говоре војеводи Јанку:
 „Сад прискачи девећ добри коња:
 ако ли ји не прискочиши, Јанко,
 ниш ћеш ошић ни одвешти дивојку.“
 Бугарин је Јанку говорио:
 „Не брини се, младожења Јанко!
 И шу ћу ши бити од Јоштрибе.“
 Залеши се кано ласкавица
 шер прискочи девећ добри коња,
 десешому на седло скочио.
 Трећу они игру замешануше:
 изведоше девећ дивојака
 шер говоре војеводи Јанку:
 „Сад поизнаји љубаву дијевојку:
 ако ли је поизнаваш не мореш,
 ниш ћеш ошић ни одвешти дивојку.“
 Тешко се је Јанко замислио,
 ал му вели црни Бугарине:
 „Не брини се, ђувеглија Јанко,
 ја ћу љубаву поизнаваш дивојку.“
 Скиде себе бугарске аљине,

Сину Секул кано сунце жарко.
 Свлачи себе скерлећну доламу
 шер је стере ис пред дивојака,
 Пак простиље од златна прстене
 шер дивојкам Секул говораше:
 „Кући сада од златна прстене,
 јуно моја, Јанкова дивојко!
 Ако ли се која друга маши,
 одсију јој руку до лаката.“
 Све дивојке на се одскупшише,
 али не хши Јанкова дивојка,
 већ љокуши од златна прстене
 шер ји меће на бијеле руке.
 Узе Секул за руку дивојку
 шер је даје војеводи Јанку:
 „Ешто, ујче, лијоша дивојка,
 љуба љубава, драга јуна моја!“
 Од мила је Јанко зайлакао,
 Секулу је тихо говорио:
 „Тешко ујцу брез свога нешјака,
 а нешјаку брез свога брајена.“
 Оштолем се свати љодигоши,
 дијевојку Јану поведоше
 пивајући, коње играјући.
 Онда било, сад се стомињало!

МАРКО КРАЉЕВИЋ И АРАПИН*

Кулу гради црни Арапине,
 кулу гради од двадесет шавана,
 украй сињег мора дебелога.
 Кад је Арап кулу начинио,
 ударио стакла у љенцере,
 простије о је свилом и кадифом,
 па је онда кули говорио:
 „Што ћеш посташа у приморју, куло,
 кад по љебе нијако шеташ нема:
 мајке немам, а сестрице немам,
 а јоште се оженио нисам,
 да по љебе љуба моја шеће!
 Ал' шако ме не родила мајка,
 већ кобила, која бедевију,
 затприсију у цара ћевојку:
 јал' ће ми је царе поклонити,

* Краљевић Марко и Арапин. (Вук II, 65, прим. прев.)

ја ли ће ми на мејдан изићи!"
То је Арай кули изрекао,
иа он одмах сишну књигу ишие,
ште је шаље цару у Стамбола:
„Господине, царе од Стамбала,
код мора сам кулу начинио,
ио њојзи ми иштико шештани нема,
а јоште се оженио нисам;
шоклони ми шћерцу за љубавицу.
Ако л' ми је шоклониши нећеш,
а иши хаде на мејдан јуначки!"
Дође књига цару чеснитоме.
Када виђе ишио му књига каже,
сшаде царе штражши мејданције,
обећава благо небројено,
ко њогуби црног Арайина.
Мејданције млоге облазише,
ал' Стамбулу ишедан не дође.
Нушо цару велике невоље!
Веће њему несита мејданција,
све њогуби црни Арайине.
Ни ишу није големе невоље!
Ал' с' ојреми црни Арайине
из Приморја, са бијеле куле:
Он с' обуче у рухо господско,
а прийаса сабљу оковану,
иа ојреми сиву бедевију:
Потеже јој седмере колане,
заузда је уздом иозлаћеном,
иа привеза чадор у штеркију,
и са сиране шешку штойзину;
кобили се на рамена баџи,
иа уприши койље убојишо,
Оде иправо бијелу Стамбулу.
Кад је дошо ипред стамболска врати,
ипред вратима койље ударио,
а за койље свеза бедевију,
иак разайе бијела чадора,
и на Стамбол он намети намет:
Све на ноћи јој јалову овцу
и фуруну љеба бијелога,
један чабар жежене ракије,
ио два чабра црвенога вина,
и по једну лијеју ћевојку,
е му служи црвенику вино,
а ноћи јој б'јело лице љуби,
дневи даје у земљу Талију,

ште узима небројено благо.
Тако држка ипри мјесец да на.
Ни ишу није голема зулма.
Арай узја шанку бедевију,
наћера је кроз Стамбол бијели,
дође иправо ипод цареве дворе,
виче цара из града бијела:
„Море царе, изводи ћевојку!"
Па потеже шешку штойзину,
њоме лућа цареве дворове,
сасу њему стакла у Јенчере.
Кад се царе виђе на невољи,
даде њему цуру на срамоту.
Сједе Арай свадбу уговараји:
„До иштаесији бијелих дана,
док оишадем у Приморје равно,
и сакупим кићу и свајлове."
Пак иосједе шанку бедевију,
и оишаде у Приморје равно,
да он кићи кићене свајлове,
kad што зачу цареви ћевојка,
цвали јадна како лућа гуја:
„Јаох мени до бога милога!
За кога сасм лице одгајила,
да га љуби црни Арайине!"
У то доба и ноћ омркнула;
сан уснила госпођа царица,
ће јој на сну чоек говорио:
„Има, госпо, у држави вашој
равно љоље, широко Косово,
и град Прилију у љољу Косову,
у Прилију Краљевићу Марко;
вале Марка да је добар јунак;
иошљи књигу Марку Краљевићу,
иосини га Богом исјинијем,
обреци му благо небројено,
нек иши оиме шћерцу од Арайа."
Кад је царе р'јечи разумио,
Брже иши сићана фермана,
Те га шаље бијелу Прилију,
На колено Краљевићу Марку:
„Богом синко, Краљевићу Марко,
ходи мени бијелу Стамбулу,
њогуби ми црног Арайина,

да ми Арај не води ћевојку,
да ћу шебе ћри штовара блага.”
Ферман оде Краљевићу Марку.
Када Марко сићан ферман прими,
и кад виђе штита с’ у њему ћише,
он говори царском штапарину:
„Иди збогом, царев штапарине!
Поздави ми цара Јоочима:
Ја не смијем на Араја доћи;
Арајин је јунак на мејдану;
кад ми узме са рамена главу,
што ће мени ћри штовара блага?”
Оде штапар цару честиштомуе,
ште казује што је реко Марко.
Кад то чула царица гостића,
она гради другу сићину књигу.
Те је шаље Краљевићу Марку:
„Богом синко, Краљевићу Марко,
не дај мене шћерцу Арајину,
ево шебе ће ћри штовара блага.”
Књигу прими Краљевићу Марко.
Када виђе што се у њој ћише,
он говори царском штапарину:
„Иди најпраг, царев штапарине,
иди какси мојој иомашери:
ја не смијем на Араја доћи;
Арајин је јунак на мејдану,
скинуће ми главу са рамена;
а ја волим моју русу главу
нег’ све благо цари честиштога!”
Оде штапар и каза царици
што је реко Краљевићу Марко.
Кад то зачу царева ћевојка,
скочи млада на ноге лагане,
шак довати ћеро и хартију,
у лице је ћером ударила,
од образа крви ошврала,
Марку сићину књигу најписала:
„Богом браће, Краљевићу Марко,
браћимим ше богом истинијем,
и кумим ше богом истинијем
и вацијем свештијем Јованом,
не дај мене црну Арајину,
ево шебе седам штовар’ блага,
и ево ћи седам боичалука,
ниј’ су ћкани, нији су предени,
ни у сићину брдо увођени,

већ од чиста златна на синију,
на синију ојлешена гуја,
шовисоко главу издигнула,
у зубима држи драги камен,
поред ког се види вечерашни
у то ноћи као у то дана;
и дају ћи сабљу оковану,
на којој су ћри балчака златна
и у њима ћри драга камена
(ваља сабља ћри царева града),
још ћу царев печаћ ударши
да ше везир ћогубић не може
док честиштог цара не зајишта.”
Посла Марку књигу то штапару.
Када Марку сићина књига дође,
ште он виђе што му књига каже,
Онда сићаде Марко говорићи:
„Јаох мене, моја Јосескијмо!
Ал’ је поћи, а горе не поћи:
Ја с’ не бојим цара и царице,
ја се бојим Бога и Јована;
баши ћу поћи, да нећу ни доћи!”
Он ојреми најпраг штапарина,
ниј’ му рече доћи, ни не доћи,
а он оде на штанану кулу,
ште облачи на се одијело:
а на ћлећи ћурак од курјака,
а на главу кайу од курјака;
ћа прийаса сабљу оковану,
јошће узе койље убојишо:
и он сиће у ћодруме Шарцу,
шошеже му седмере колане;
ћа најпочи један мијех вина,
објеси га Шарцу с десне сиране,
а с лијеве шешку ћојузину,
да с не криви ни шамо ни амо;
шад се баци Шарцу на рамена,
оде ћраво бијелу Стамболу.
Када дође бијелу Стамболу,
он не иде цару ни везиру,
веће иде у Новога хана,
у хану је конак учинио.
Кад је било исједре шавне ноћи,
он ћоведе Шарца на језеро
да га ладне најпоји водиће,
ал’ му Шарац воде ћићи неће,
већ ћогледа честишо око себе.

Ал' ешто ти Туркиње ћевојке,
 покрила се злаћеном марамом.
 Како дође на језеро млада,
 поклони се зелену језеру,
 шак језеру сіпаде бесједиши.
 „Божја помоћ, зелено језеро!
 У шебе ћу вијек вјековати,
 удаћу се за шебе, језеро.
 Волим за ће него за Араја.”
 Јави јој се Краљевићу Марко:
 „Ој гостођо, Туркињо ћевојко,
 шишо нагони шебе у језеро?
 Зашишо л' ћеш се удаћи за језеро?
 Каква ти је голема нсврља?”
 Проговара Туркиња ћевојка:
 „Прођи ме се, гола дервишино!
 Шишо ме тишаши кад помоћ не можеш?
 Све му каза од краја до конца,
 од шишо млада бјежи у језеро:
 „Најбољије казаше ми Марка
 у Прилику, граду бјеломе,
 и казаше да је јунак Марко,
 да би мого Араја згубиши;
 ја сам њега богом браћимила,
 и кумила свећијем Јованом,
 и даре му мlogue обриџала;
 но залуду, не шће доћи Марко,
 не шће доћи, не дошао мајци!”
 не шће доћи, не дошао мајци!”
 Ал' говори Краљевићу Марко:
 „Не куни ме, моја посесијимо!
 Ја сам главом Краљевићу Марко.”
 Кад што зачу лијећа ћевојка,
 објеси се Марку око врати:
 „Богом браше, Краљевићу Марко,
 не дај мене црну Арајину!”
 Рече њојзи Краљевићу Марко:
 „Посесијимо, Туркињо ћевојко,
 док је мене и на мене главе,
 не дам шебе црном Арајину;
 немој другом казивати за ме,
 веће кажи цару и царици
 нек ми шишођи за вечеру сјреме,
 ал' нека ми вина не омале,
 нек ми пошљу у Новога хана;
 кад Арајин са свајлови дође,
 нека њега л'јеђо дочекају,

и нек шебе даду Арајину,
 да у двору не замеће кавге,
 а ја знадем ће ћу ће ошети,
 ако бог да и срећа јуначка.”
 Оде Марко у хана Новога,
 а ћевојка у цареве дворе,
 па казује цару и царици,
 да је дошло Краљевићу Марко.
 Кад што зачу царе и царица,
 сјремиши му гостодску вечеру,
 и сјремиши црвенога вина,
 и послаше у Новога хана.
 Сједе Марко тиши рујно вино,
 а Стамбол се сіпаде затворати;
 дођ' ханџија да затвори врати,
 тиши њега Краљевићу Марко:
 „Шишо се шако рано затворише?”
 Ханџија му прво казиваše:
 „Ој бога ми, незнани јуначе,
 Арајин је шћерцу исјросио
 на срамоту у цара нашега,
 вечерас ће доћи по ћевојку;
 од његова сјраха великога
 ми се шако рано затворамо.”
 Не да Марко затвориши врати,
 већ он сіпаде да виде Араја
 и његове кићене свајлове.
 Сіпаде јека бјела Стамбola,
 ал' ешто ти црна Арајина
 на кобили, танкој бедевији,
 и за њиме тиши сјотишина сваја,
 тиши сјотишина црнијех Араја:
 Арај ћевер, сјапи свај Арајин,
 а Арајин црни младожења;
 скоче тустија под њим бедевија,
 исјод ногу камен излијеће,
 ће разбија хане и дућане!
 Кад су били исјед Новог хана,
 Онда Арај сам себе говори:
 „Божје мили, чуда великога!
 Цијел Стамбол је сје позатворан
 од мојега сјраха великога,
 осим врати од Новога хана!
 Да л' у њему ниђе никог нема?
 Да л' је како лудо и манишо,
 Које јошће за мој сјрах не знаде?”
 Оде Арај пред цареве дворе,

И шту шавну ноћу преноћише.
 Каđ ујутру јутро осванило,
 цар изведе Арају ћевојку,
 и ојреми рухо ћевојчако:
 најловари дванаест љубавара.
 Пође Арај кроз Стамбол бијели
 са ћевојком и са свајловима.
 Каđ су били исједи Нова хана,
 опећи ханска вратна ошворена;
 Арај нагна шанку бедевију,
 да њогледа ко има у хану;
 Марко сједи на срд Новог хана,
 ше он пије црвену вино,
 не пије га чим се вино пије,
 већ леђеном од дванаест ока,
 ћола пије, ћола Шарцу даје;
 шлашице Арај да замеша кавгу,
 али Шарац свезан на вратима,
 не даде му унукра уићи,
 већ кобилу бије по ребрима.
 Арајин се у свајлове врати,
 па одоша низ Стамбол-чаршију.
 Тада усја Краљевићу Марко,
 он извраши ћурак од курјака,
 и извраши кайу од курјака;
 своме Шарцу поштеже колане,
 па објеси мјешину са вином,
 с друге стране шешку појузину,
 да не крива ни шамо ни амо;
 он узима койље убојишо,
 ћак се скоче Шарцу на рамена,
 шићера га на Стамбол-чаршију.
 Када сијже арајске свајлове,
 Одмах стапаје замешаши кавгу
 и прогониши стражње мимо ћрве;
 каđ дођера Шарца до ћевојке,
 он њогуби кума и ћевера.
 Глас дођаде црном Арајине:
 „Зла ми срећа, црни Арајине!
 Сијже јунак у ћвоје свајлове;
 конј му није коњи каквино су,
 веће шарен како и говече;
 није јунак ко што су јунаци:
 на њему је ћурак од курјака,
 на глави му кайа од курјака,
 нешићо му се у зубима црни
 као јагње од ћола године;

како сијже, он замешаши кавгу,
 и прогони стражње мимо ћрве,
 њогуби ши кума и ћевера.”
 Врати Арај сиву бедевију,
 па говори Краљевићу Марку:
 „Зла ши срећа незнани јуначе!
 који ше је ћао навратио,
 да ми дођеш у моје свајлове,
 да њогубиш кума и ћевера?
 Или си луд и нишића не знадеш,
 ил' си сијан ћак си ћолудио,
 или ши је живот јомрзнуо?
 А шако ми може вјере ћврде,
 пошегнућу дизген бедевији,
 седам ћу ше јућа прескочиши,
 ћак ћу онда ћебе одсећи, главу!”
 Ал' говори Краљевићу Марку:
 „Бре не лажи, црни Арајине!”
 Пак шокуши дизгин бедевији,
 ћак је јодри оштром бакрачијом,
 дојсаша га прескочиши шлашице;
 ал' не даде Шарац од мејдана,
 већ се ћройе он на ноге стражње,
 и кобилу на ћредње дочека,
 и мало је довариши зубима,
 ше јој уво десно одадрије,
 сва кобила у крви огрезну.
 Да је коме сијаша ше виђеши,
 црни Арај на Краљевићу Марку;
 нијиши може њогубиши Марку,
 нијиши се даде Арај њогубиши;
 сијоји звека бријкијех сабаља,
 ћераше се чешири сахаша.
 Када виђе црни Арајине
 да ће њега освојиши Марко;
 ал' је брза јусија бедевија,
 брза му је као горска вила,
 и шијаше да уштече Шарцу;
 ћаде Марку на ум појузина,
 ћак заљуља јокрај себје њоме,
 сијиж' Араја међу ћленци јасиве,
 Арај јаде, а Марко дојаде,
 одсеће од Араја главу,
 и уваши шанку бедевију;
 он се врати кроз Стамбол-чаршију,
 ал' од свајаша нигде никог нема,
 сама сијоји лијећа ћевојка,

и око ње дванаест штovара
лијeога руха ћevoјaчкog.
Врачи Марко лијeу ћevoјkу,
одведе је у цареве дворе,
иа говори цару честиштome:
„Ешо, царе, лијeи ћevoјke
и ешо ти od Арапа главe,
а ешо ми дванаест штovара
штo с' сиреmio руха за ћevoјkу.“
Па он врачи својега Шарина,
оде право бијелу Прилишу.
Кад ујушту јушро осванило,
сиреma царе седам штovар' благa,
а ћevoјka седам боишталука,
ниш' су штакани, ниш' су предени,
ни у сијно брdo увођени,
већ од чиста злата саљевани;
послаше му од злата синију,
на синији исйелешена гујa,
штovисоко главу издигнула,
у зубима држи драги камен,
код кога се види вечерати
у йоноћи као у љо дана;
послаше му сабљу оковану,
на којој су штири балчака златна,
и у њима штири драга камена,
и међ' њима царев печати стлоji,
да га везир штогубиј не може,
док честиштог цара не зашићa;
све послаше Краљевију Марку:
„Ешо, Марко, блага неколико!
Ако л' штебе ѹонестане блага,
Оштеш дођи штоочиму штвоме.“

Ако расположење народа приликом црквених слава лако налази повода да пређе у распојасаност, онда народ стварне празничне дане слави са утолико више побожности и скромног раздраганог весеља. Чежњиво очекује празник Божића и поздравља га детињом радошћу. О Бадњем вечеру уноси се слама у собу, за успомену на место на коме се родио Спаситељ. Постави се сто, изнесе се вечера и поједе уз извесне церемоније којих се гостодарица строго придржава. На сам Божић велико и мало одлази у цркву да се помоли Богу. Литургија се служи веома свечано, уз звоњење звона и пуцање прангија, а после завршене литургије све позрви кући за столове богато постављене јелом и пићем. Главна ствар на столу тога дана јесте свињско печенje. Наиме,

закоље се свињче чија величина зависи од броја чланова породице и пошто му се извади утроба, пече се цело, тј. не исече се у комаде, и тако се донесе на сто. Код неуједињених Срба пре почетка ручка на сто се ставља једна посуда са мешавином свакојаких польских плодова и међу њих се задене запаљена воштана свећа. По завршеној молитви за столом, свећа се посыпа оним плодом и гаси, на шта се сви чланови породице изљубе и потом седају за сто. Но овај обичај се не ограничава само на чланове породице, него се и сви познаници који се сртну на улици или на пољу грле и љубе. Овог лепог дана када нам се јавио Спаситељ мера да престане свака мржња и бес, а општем презиру изложио би се онај који би о овом празнику мира одбио да се пољуби ма и са смртним непријатељем, – Сто иначе остаје постављен три дана, а тек се четвртог дана износи слама и чисти кућа. За све ово време свако се најгостољубивије прима: ко год нађе мора се прихватити печенja и пуних флаша вина и ракије, који су већ на столу, и учествовати у радости укућана.

Али у ова празновања увукли су се неки сујеверни обичаји. Тако, свакога ко о Бадњем дану ступи у собу, посыпају горе поменутим плодовима који у ту сврху леже спремни у једној посуди на столу, да би плодови успевали у идућој години. Странца који тога дана први ступи у кућу (*положајник*) одмах позову да седне и он мора извесно време поседети; јер ако се овај обичај не одржи, домаћица се боји несрће међу живином. И домаћин се мора побринути да за први дан Божића добије госта коме се за столом додељује почасно место. Овај се мора добро прихватити вина и ракије, јер домаћин се нада да ће имати среће са пчелама само онда ако се гост врати кући потпуно пијан.

У ове дане неуједињени Срби служе се нарочитим поздравом. Уместо уобичајеног поздрављања, један другом довикују: „Ристос се роди“, на шта следи одговор: „Ваистину роди“. Овако се поздравља од првог дана Божића до Нове године.

О *Богојављењу* припадници Источне цркве на веома свечан начин врше водоосвећење. Читава општина искупи се у цркви и одатле се у свечаној литији упути до најближег подесног потока или реке. Сваки учесник држи у руци упаљену воштаницу, а свештеник, у најсјајнијем орнату, с крстом у руци, иде под литијом која се носи. Многобројне заставе лепршају у ваздуху, а иконе насликане на позлаћеној основи и ношене као заставе на високим копљима, хиљадоструко отсијавају на сунцу. На обали потока или реке, на постављеном сточићу налазе се мање посуде напуњене бистром водом, а на земљи с лева и десна друге, веће посуде, исто тако напуњене водом. Свештеник стаје уз сточић и по-

чиње свету церемонију коју прате многобројни пуцњи прангија. Пошто се ова заврши, свештеник пошкрапи скуп освећеном водом, а свако од присутних понесе нешто те воде у малој посуди, после чега се литија опет враћа у цркву. – Ако у близини нема реке, или ако због рђавог времена водоосвећење не може да се одржи под ведрим небом, церемонија се одржава у цркви.

Исто тако свечано као и Божић проводи се Ускрс. Са чежњом се очекује крај дугог једноличног поста кога се с великим строгошћу придржавају нарочито неуједињени Срби. Али када прође последњи дан поста, када зорњача наговести освит Ускрса – тада се све пробуди у нови, весели живот. Одмах после поноћи буди се и оживи све у градовима и селима, јер се васкресење слави у два, а у неким местима у четири часа ујутро. У свакој кући су у послу; народ почиње да се скupља по сокачима и улицама које су осветљене јасном светлошћу буктиња и фењера, а све наговештава да се припрема за велику свету свечаност. Народ позрви у осветљену цркву, и почиње свети празник. Ускоро затим звоњење звона и грмљавина многобројних пуцњава прангија наговештава сверадосно васкресење Спаситељево. На то се читава заједница окупљена на молитву упути у свечаној литији из храма Господњег и направи опход око цркве. При томе свако у руци држи запаљену воштаницу, што при лепој ноћи пружа импозантан изглед. Тек у зору завршава се богослужење, а побојан скуп напушта цркву да би се упутио кући.

О Ускрсу се о обеду исто тако води брига као и о Божићу, само се сада као печење износи јагње. – Али ако хладни и непријатни децембар у време Божића држи народ заробљеним у уским и непријатним собама, онда пријатни Ускрс као претеча пролећа измами велико и мало напоље. О лепим данима све се тада упути цркви или иначе каквом слободном и отвореном mestu и весело слави поново буђење вечно младе природе. Момци играју лонче или окупшавају срећу туцајући се црвеним јајима, а девојке играју, наслађују се разноврсним безазленим друштвеним играма, или песмама изражавају своје весело расположење.

И ови празнични дани неуједињеном Србину дају прилике да промени обичан поздрав. „Ристос воскрес”, довикује он једновернику, који у побожном уверењу одговара: „Ваистину воскрес”.

Карневал* је у Граници стекао право своје узурпаторске сиље. Мада, хвала Богу, луксуз великоварошана није довде пружио своје кобне руке, Граничар у то доба ишак почини лудости које се једанпут неком простом Турчину измамиле питање: „Какво је

то доба када хришћани полуђе?” Ако се већ за време читавих поклада лудује, стварно тек последњи дани карнавала доносе собом прави неред. Тада се непрестано игра, пева, једе и пије, као да се жели сбештетити за дуг пост који следи и кога се строго придржавају нарочито припадници грчко-неуједињене вере. Тада се испразни много каблова ракије, а многи тешко стечени дукат остави се у крчмама и просторијама за играње. Млади момци лудују тада ноћу и дану, девојке заборављају преслицу и разбој и ћеђеф и окружују неуморнога гајдаша који готово јектику да добије од дувања. Многобројне гомиле пролазе селом певајући и веселећи се или, као машкаре, праве лудости. Чак и старије жеће, којима више не пристоји игра и јавно весеље, код куће се одужују времену на тај начин што у топлој соби весело поседају скупа и јуначки се обређују лонцем напуњеним вином или ракијом. О Пејелавој среди још једна група веселих момака у накарадним маскама иде по селу, вуче за собом на колима са једним точком неформасту дрвену, или од сламе склепану фигуру којој се – колико је могуће – даје људски лик и тако „сахранује покладе”. Нека врста чауша (Chausch) или лакридијаша завршава фантастичну погребну поворку и пева комичне тужбалице.

Свадба

Долазимо сада до предмета који међу свим околностима грађанског живота има вальда најодлучнији утицај на нашу домаћу срећу, а ипак – као што свакодневно искуство показује – прилази му се са највећом лакомисленошћу; мислим на брак. Већ се доста јако почело са срозавањем Хименовог храма до мештарског дућана по коме се нечувеним безобразлуком мотају зеленашки шпекуланти; и на жалост има већ и у Граници више бракова који се склапају из шпекултивних обзира него таквих које спајају Аморове везе. Највише повода за шпекултивне бракове налази Граничар у сасвим посебном начину свога живота и газдовања. Пошто је, наиме, – као што смо већ горе видели – жена обавезна да се брине о оделу и рубљу своје породице, то се настоји да се још недорасли момци што је могуће раније ожене, да би се на тај начин смањиле мајчине бриге и терети. При томе кућа стиче још не беззначајну корист, јер породица добија пар вредних руку више које јој врло добро долазе за обављање польских и домаћих послова. То је један од главних разлога због ко-

* покладе, машкаре (прим. прир.)

* туберкулозу (прим. прир.)

јих се граничарски момци жене већ у шеснаестој, петнаестој, па понекад и у четрнаестој години. Избор тада пада увек на снажну, потпуну одраслу, понекад чак и на двадесетпетогодишњу девојку. Само је по себи јасно да овакав несразмеран однос у годинама не ретко повлачи за собом непријатне последице; мучне сцене неуспелих бракова исувише су познате, а да би нам било потребно да овде приказујемо такву слику.

Склапање брака је иначе за обе стране везано са многим трошковима. Ако вереник има да сноси не само знатне издатке за свадбу, него је обавезан да и својој будућој жени прави велике поклоне, то се и на другој страни прилично рачуна на дарежљивост веренице и она мора – према обичају који влада у земљи – велики део своје опреме да испоклања родитељима и сродницима вереника, и својим обично веома многобројним сватима. Овај обичај и уверење да од дана свадбе она има да се брине за рубље и одевање свога мужа, доприносе да свака девојка током читавог свог девојаштва непрестано настоји да стекне велику *срећему* (Ruw). Ова се састоји највећим делом из ланеног платна за њу и њеног будућег, на шта се пре свега обраћа пажња, затим из креветнице и стольњака, из најпотребније опреме, а понекад још и из готовог новца. У набављању свих ових предмета помаже иежна мајка неуморном брижљивошћу; али ако нека девојка није више тако срећна да има мајку, онда је та брига препуштена потпуно њој самој, а поклони које она може да подели на дан свадебе испадају онда, природно, утолико скромнији.

Чим се одлучи да жени сина, господар преузима дужност да за њега тражи девојку. Нађе ли се таква, онда се до девојачких родитеља упућује жеников отац, или стриц, или иначе најстарији по годинама у кући, и износи овима ствар која му је на срцу. Већ и овај први корак везан је са издацима, јер просилац мора да понесе собом пуну торбу и чутуру ако жели да има успеха. На сваки начин, изасланика са свим његовим поклонима љубазно примају, али он овог пута не добија одређен одговор, него се уговори рок за размишљање после кога он има поново да се распита. У међувремену у девојачкој кући се о томе саветују, при чему не ретко превагну гласови жена. Ако се нађе да веза одговара, саслушају шта о томе мисли девојка, и у случају да се она противи општој жељи, саветују је и храбре. Али код овог расправљања одлучују просто домаће и економске прилике вереника, и углед његове породице; јер, његове личне особине, његова младост, његова старост, његова лепота или ружноћа – не узима-

ју се овде уопште у обзир. Али понекад се девојка тако снажно одупира одлуци читаве породице, да се често прекине свако преговарање.

Када прође уговорени рок, просилац се поново појављује, исто онако опремљен као и први пут, и још једном се обраћа девојчином оцу. Ако је одговор повољан, том приликом се одмах поближе договоре о даљем, утврде и дан када вереник у пратњи својих родитеља или најближих сродника треба да дође на „оглед“, да упозна девојку. Од свих свадбених церемонија, ова о којој је управо реч, свакако је најпаметнија. Јер пошто момак и девојка у највећем броју случајева никада нису још видели једно друго, то им се сада пружа прилика да се узајамно упознају бар по физичким особинама. Познанство које млади људи овом приликом склопе није, наравно, веома велико, пошто они у немом стиду стоје један према другом и једва се усуђују крадомице да се погледају; али и ово мало погледа види обично тако добро и тако оштро да се често после овог сусрета прекину сви преговори о свадби.

Ако су при овом сусрету обе стране задовољне, девојка добија обично мали поклон у новцу и одмах се утврђује црквена слава о којој обе стране обећавају да ће доћи у одређено место да купују свадбене потребе. Одређенога дана долазе момак и девојка у пратњи својих родитеља или најближих сродника у договорено место. Овде се најпре у једној од горе описаних сеница мало освеже, а затим мало друштво пође од буде до буде* и разгледа предмете који су у њима изложени на продају. Пошто су неколико пута прошли вашаром, то се девојка најзад одлучује да наведе предмете који су јој неопходно потребни за свадбу, и то: кожух, сукњу, ћебад за кревет, чизме или ципеле, марамице, минђуше, прстење итд. Све ове ствари бира девојка по сопственом нахочењу и сасвим по своме укусу, а то све плаћа ћувегијин господар. После завршене куповине друштво или још једном наврати у сеницу, или се на отвореном пољу, у сенци каквог дрвета, прихвати јела понесеног у сопственим торбама, а затим се враћа кући.

Убрзо затим обавља се прстеновање, *јабука*. Приликом ове церемоније девојци се поклањају јабука (одатле и име читавој церемонији) у коју је забодено вишке златника и сребрњака, према стању и имовним приликама младожење. Сем тога, и девојачким родитељима и браћи и сестрама предају се лепи поклони. Овде се најзад утврђује и дан свадбе.

* руво (прим. прир.)

од тезге до тезге (прим. прир.)

Господар ђувегијине куће улаже сада сву бригу и настојање око тога да добро припреми све што је потребно за свадбу. Чита-ва недеља пред свадбу посвећена је искључиво овоме послу. Цела кућа се очисти и свечано укращава, кухиња и подрум обез-беђују се довољним залихама, а неколико грла из стада продаје се да се не буде без готовог новца. Господар мора да се побрине и за већи број свата јер се сматра срамотом имати мало гостију на свадби, а њихово мноштво је у неку руку мерило по коме се проценjuју имовне прилике породице. У ствари, таквих дана око стола имућнијих Граничара окупи се толики број гостију, да сматрамо потребним да читаоца најпре упознамо са њима, пре него што почнемо са описивањем самих свадбених церемонија.

Још неколико дана пре свадбе одређује домаћин она лица која жели да му дођу у сватове, а позивање преноси на девере. Свати се састоје из главних и споредних личности. У прве спадају пре свега оба сведока, од којих се један назива „дебели кум”, а други „стари сват”, затим два „девера”, две „деверуше”, а у многим местима и неколико жена (*јенђибуле*) које иду као девојачка пратња, да невеста не би била сама међу мушкирцима када је одводе. У неопходно потребне личности спадају још „чаущ“ (шаљивчина) и „гадљаљ“ (гајдаш) или – код имућнијих – неколико музиканата. – У споредне личности међутим спада сва остала бу-лумента која – као што је горе већ напоменуто – у свадбама бо-гатијих Граничара чини приличну гомилу, и назива се једним ко-лико карактеристичним толико и непреводивим именом „на-бигузице“ (отприлике као муфташи). – *Дебели кум* је најугледнија и најважнија личност читавог скупа и у неколико заповедник над осталим сватима. Он има све да нареди и одреди у сватовима, а његовим заповестима мора се све покоравати, али са овим правом повезана је истовремено и обавеза да невести на прави поклон у материјалу за одело и сл., мора и иначе да под-несе разне ситније издатке. *Девер* по правилу мора да буде ђуве-гијин близак сродник или интиман пријатељ, као што се и деве-рушаш бира међу невестиним сестрама или другарицама. *Чаущ* је шаљивчина, забављач друштва. За чауша се бира увек највећи лакрдијаш у читавој околини. Он сме будаљасто да се носи и по-наша како хоће, а има уосталом привилегију да дозволи себи шале, понекад и грубе, према свим лицима без изузетак положаја и пола. По дужности својој он непрестано мора да изводи луде и смешне лакрдије, и да настоји да засмејава госте. За шеширом има он заденуто неколико лисичијих или курјацијих репова, или гушчију перушку, а на узици као плен вуче он са собом једну или неколико кокошака, гусака итд. У једној руци носи он „на-

џак“ (Nagjak) или „буздован“ (Buzdowan) којим удара и лупа по свему што је око њега. Његова чутура је стално пун; све знане и незнане с којима се сртне нагони он да пију из ње, а кад год је то потребно, налива је у првој кући на коју наиђе.

На дан свадбе, или – ако је место становљања невесте далеко – дан раније скупе се сви свати у ђувегијиној кући и спреме се по невесту. Пред полазак, упона с ногу, мало се једе; затим се гости попну у многа кола, у која су већином упрегнута по четири коња један крај другога, и расположено пођу на пут. Читавог пута се пева и весели, гадљаљ или музиканти непрестано свирају веселе мелодије, а чаущ пусти на вољу своме духу и расположењу. Тако се стигне до одредишта; младина својта нестрпљиво очекује госте и уводи их у свечано украшену кућу. Док се свати опет поткрепљују, сестре и другарице облаче и ките младу. При томе девери морају строго да пазе на невесту која им је поверења, јер ако им је враголасте другарице украду, онда је могу опет добити тек уз велики откуп.

Док се многе руке такмиче да невестину природну лепоту накитом и кићењем истакну што је могуће више, напољу се гостима деле тзв. „мали дарови“. Ови се обично састоје из малих ланених код куће тканих марамица. Сваки гост добија такву марамицу, а сличне марамице мање вредности, украшене свиленим тракама и петљама, везују се за граву сватовских коња. Чим је невеста опремљена, упућује се поворка, у реду који одређује кум, у цркву на венчање.

Кад се обави венчање, гости се враћају у невестину кућу и седају за сто богато постављен јелом и пићем. У неким местима, међутим, у девојачкој кући не приређује се обед, него се свадбено коло одмах упућује у ђувегијину кућу. Обед иначе дуго траје и нарочито се много пије, услед чега гости падну у бурно, необуздано расположење. Најзад се даје знак за полазак. Невеста се уз гласан плач и јадиковање опрашта од својих родитеља, браће и сестара и пријатељица, и уз искрене благослове одводе је до кола. Остали гости, весели и гласни, заузимају своја места и кола се крећу. – Тешко ономе који сртне такву поворку а не склони јој се правовремено с пута! Коњи гоњени у бесном трку зглазе све што им под ноге дође. Све опомене, сви разумни разлоги ништа не помажу и одбијају се лаконским одговором: „Коњи су пижани“. Овом приликом морамо још подсетити да Граничар уопште, а Сремац посебно, веома воли брзу вожњу. Коњи се обично прежу тако накратко да стражњим ногама додирују ждрепчанике,

* гајдаш

а онда, ако тежина товара дозвољава, непрестано се гоне у трк. Лагана вожња је тако омрзнута да Сремац радије иде пешке него што би се возио кораком. Што су му коњи бешњи, необуздани и неукротљиви, он је поноснији на њих; а уколико чешће долазе у опасност да га дивљи коњи здробе, утолико више ласка то његовој храбrosti.

Кад свадбена поворка стигне до ђувегијине куће, укућани јој изиђу у сусрет до у двориште или на улицу. Невесту на нарочит начин прима *јејтрава* (жена ђувегијиног брата) или иначе најмађа жена у кући. Она предаје невести мушки дете и простире трубу ланенога платна од кола до прага, по коме онда невесту која носи дете на рукама, воде у кућу. Ту јој узимају дете и у руке дају преслицу са ланом и вртеном. Даље, добија она под сваку руку по један хлеб, а у уста мало шећера; затим јој у једну руку дају чашу вина а у другу чашу воде. Све то уноси она у собу и ставља на сто. Ови симболични обичаји не одржавају се у свим местима истом строгошћу и тачношћу, али може се свакако рећи да имају свог смисла. Тиме што се невести даје у руку дете, тихо се изражава жеља да и њена верна љубав буде благословена потомством; преслица са ланом и вртеном казује да се од њених руку очекује плодан рад, а остале церемоније треба да је поуче, да се од њених уста захтева сласт, а од њеног читавог понашања љубазна послушност.

У међувремену су и сви остали свати уведени у кућу и немaju ништа дugo да radе nego – da se upute do stola; jer ovde tek počinje prava gozba. Ako je kod nevestinskih roditelja održan obed, onda se danas u ђuvegijinoj kuchi samo večera, a glavni obed priređuje se tek sledećeg dana. Na ovaj se, sem stvarnih svata gozivaju još mnoga druga lica koja sva određenoga dana i dođu. Po jednom starom običaju, koji uostalom dobro dolazi ђuvegijinom gospodaru, svaka zvaničica je obavezna da prema svojoj mogućnosti doprinese svadbenoj gozbi. Jedan donosi živo ili pečeno jagњe, drugi prase, treći kokoš, ћurana itd.; aли свако mora pøneti bar pogacu i čuturu vina ili rakiјe.

Када су сви гости на окупу, свако заузима своје место за столом, али се при томе најстрожије пази на старешинство. У неким местима невеста седи у горњој трпези, а младожења служи госте; у другим, међутим, ни једно се не сме појавити за столом. Кад је утольена глад и кад се друштво развеселило вином и ракијом, приказују се поклони које је донео сваки гост. Овај посао преноси се на чауша, који том приликом налази довољно материјала за духовите упадице и смешне примедбе. – После извесног времена приступа се дељењу „великих дарова“ које је млада обавезна да припреми. Кум, свекар и свекрва и неколико најодличнијих и најугледнијих гостију добивају по кошуљу; остали свати и укућани по мараму, пар чарапа и сл. Све се то, комад по комад, и тихо предаје чаушу, који затим гласно извикује, на свом нацаку диже у висину да свако може видети и уз веселе примедбе додаје онаме коме је намењено. Тако, на пример, кад неком предаје кошуљу, каже: „Ево наша млада даје господину Н.Н. кошуљу, каква је танка кроз прстен би прошла да је гужва орачица,³ па да два туку а четири вуку“. – Пошто се изделе сви поклони, сви гости пију у здравље младе и предају се поново неометаном весељу.

Уз сталну песму, игру и пиће остаје се на окупу до поноћи, а то је час када дебели кум младу и младожењу in сгроге одведе у спаваћу собу. У неким местима влада још обичај да млада и младожења пре спавања једно друго сваку. Затим се млади пар препушта самом себи, а свати исто тако одлазе на починак.

Идућег јутра мора снаша устати пре свих у кући. Она почисти и ориба собу, припреми доручак и донесе сватима свеже воде за умивање, и за то је ови даривају новцем. У дужност девера и чауша уопште спада да измишљају свакојаке шале којима снаши могу прибављати поклоне. Тако, на пример, чауш за време обеда ухвати прасе одојче, донесе га у собу у којој седе гости, узме га под руку место гајди и пушта га да се дере дотле док га гости поклонима у новцу не приволе да их ослободи ове немиле музике; новац се онда предаје млади. – Пошто су гости доручковали, младу у пратњи музике представљају познаницима у месту. Свакој старој особи љуби она руку, а сваког младог у образ, и за то опет добија ситне поклоне у новцу. По завршетку ове посете враћају се гости опет кући за сто, још једном се послуже производима куварице и подрумара, а затим (понекад тек трећега дана) разилазе се увек тешке главе и промуклог гласа.

Једна од главних обавеза младе жене састоји се у томе да господару свакога дана свлачи чизме а јутром да доноси свеже воде за умивање и да полива руке. Она врши ову дужност дотле док се у кући опет неко не ожени и нова *snaša* (Snasha) не дође у кућу, или бар годину дана, или док не постане мајка.

И на свадбама се много пева. Поред већ горе поменутих почашица које су на реду приликом обеда, постоје још и посебне свадбене песме које певају или хор девојака или сами свати. Оне се односе увек на горе представљени акт церемоније и највећим

³ Тако се зове прстен који спаја колечке са плутом и који је оплетен обично од вињаге, а веома је велик.

делом су разборитог садржаја. На жалост сувише рано преминули професор Весели објавио их је у веома успелом преводу, што нас ослобађа труда да наводимо примере.

Погреб

Жалостан контраст према досада описаним весељима чине свечаности поводом тужних догађаја код Граничара. И ове се по некад извитеје у празан церемонијал, и каткад се срозавају због неприличних гошћења; без обзира на то носе оне на себи печат истински безазлене душе и присне љубави према сродницима. – Чим се додги који смртни случај, одмах се јавља пароху и затражи да се огласи звоњењем. Ова почаст припада и сиромашњим члановима општине. Богатија лица која могу цркви да плаче прописане таксе дају своје покојнике оглашавати трипут дневно, често током осам дана. – Чим се охлади, тело се окупа и свечано обуче. Затим се положи на даску која је постављена на сто или на столице и да му се крст у руку. Док суседи спремају ковчег, мртваца похађају сродници и познаници који се моле за спас душе покојника. Узима се неколико људи, обично старих жена и просјака, који мртваца чувају даљу и ноћу. У соби у којој лежи мртвац не трпе пса или мачку, јер у народу влада веровање да ће несретник преко кога прескочи једна од ових животиња као вукодлак (Wukodlak, Vampyr) лутати и живима наносити много зла. – Пред почетак сахране окупи се у покојниковој кући много људи и сврста се у тужну поворку. Тело се не носи у цркву, него га свештеник опоји у кући и прати до гроба. Кућа жалости, ако је иоле имућна, свим присутним подели воштанице које се упажене носе у руци. Два црквена барјака и крст налазе се на челу поворке која се као литија полако креће напред, свештенство иде у црним одједдама са упаженим воштаницама у руци, а иза њега носи се ковчег. Непосредно иза овога иду најближи сродници и сетним тоном ударажу у дирљива нарицања која садрже похвалу и врлине покојника, а праћена су благим прекорима што је напустио жену, дете, родитеље, домовину итд. Ове *шужбалице* имају често дирљив, заиста елегичан карактер који само безосећајне душе могу сматрати смешним. – Пошто је мртвац спуштен у гроб, свако ко је присуствовао сахрани сматра својом дужношћу да на покојника својом руком баци грумен земље, што прво учини свештеник. Затим се поворка опет упути кући, где је у међувремену спремљена *даћа* на коју се позивају покојникови пријатељи и сродници.

Опште посећивање гробова које католици чине о Сви Светима, неуједињени Срби су преместили на други дан Ускrsa. Тога дана готово читава општина упућује се на гробље, моли се Богу на освеженим и цвећем укращеним гробовима својих покојника и приноси знатне жртве за спас њихових душа. Ове се састоје у обилатој милостињи у новцу, затим у јелу и пићу, што се дели просјацима, који се тога дана окуне у великом броју. Да просјаци у таквим приликама ради претерају и да напуштају гробље добро накресани, није никаква необична појава; али да се такве посете завршавају игром, као што се може прочитати у неким вестима, потпуно је измишљен навод: писац бар није још никад имао прилике да види такву разузданост.

Домаће забаве

Остављамо сада јавне свечаности Граничара и прелазимо на његове домаће забаве. Овде се он не понаша тако бучно и распојасано, већ своју радост изражава на један сасвим невинији начин – игром и песмом. Обе Граничар страсно воли. Није он само о празницима и у веселом друштву оран за песму, него и у самоћи и на свим својим радовима. Када девојке и младе жене зором одлазе у поље, када се вечером враћају кући, чују се како, појединачно или још радије у хору, певају песме. Често оне вечером, на месечини седе у веселом кругу пред кућом вретећи вретено и певајући нежне љубавне песме. Било да касно увече пролазе шумом и гајевима да би обишли стада, било да их први зрак зоре затекне већ на ливадама и пањњацима одакле гоне кући теглећу стоку и марву – песма је њихов стални пратилац. Ако мушкари појединачно певају, почињу обично сваки стих, или бар сваку нову строфу, једним дугачким „О”, које опада у благим тоновима, а одликује се многим трилама. Али често они певају и старе женске песме чије се једноставне мелодије по правилу крећу у благим тоновима и показују већином сетан, елегичан карактер.

Садржина ових песама више је романтична, лирска. Оне највише имају за предмет љубав, или нежно и разборито изражавају осећања жалости, жеље и наде певача. Овај језик је поетичнији и сликовитији него језик јуначке песме, али је често љупко, дирљиво прост и нема никаквог вештачког, туђег украса. Највећи део тих песама одликује се језгромитом краткоћом, али неке су и опширенји. Ево неколико најпознатијих од ових песмица:

ГРАНИЧАРЕВ ОПРОШТАЈ*

Ти не плачи моја мила драга,
Доста ћеш се млада наилакаш
Кад ти драга ја у војску пођем,
У бој пођем и више не вратиш!

А кад чујеш, да сам погинуо,
Ти не жалиш труд моја драга,
Већ ми дођи на гробак зелени!
Сви ће људи штада говориш:
Ту почивашаје мило драго,
ког сам некад млађаног љубила
и на своје срце узвијала;
Ах, сад ја љубим црну земљу ову,
њега грли ова зелен штава!

Кад се будеш дому повраћала,
На расстанку ти се моли за ме:
„Црна земљо, не буди му шешка!
Зелен штаво, не буди му горка!”

СМИЉАНА И ВИЈЕНАЦ*

Смиљана јокрај воде брала;
набрала је њедра и рукаве,
извила је шри зелена вијенца;
једнога је себи сустиавила,
други својој дугарци дала,
а трећи је низ воду пушкала,
иа је њему штоје бесједила:
„Плови, плови, мој зелени вијенче,
ше дойлови до мог драгог двора,
иа ошвори љенцер мога драгог,
иа га штај – зашто не долази?
Или му је мајка јокотана,
или ми се драги разболио,
или му је коњиц нейошкован?
Речи драгом, нек ми брзо дође –
ја ћу мајку драгом ошлакаш,
ја ћу драгом ране његоваш,
златом ћу му коња пошковаш!

ОПРОШТАЈ*

Вишњичица род родила виши од рода,
под њом сједи млад господар и с њим господића,
пред њима је кондир вина и огледало:
Найију се, пољубе се, огледају се.

Шеве штице небом леће, сијино жуборе
да је љејши млад господар него господића.
Тад говори млад господар својој господићи:
„Чујеш госпо, чујеш, душо, штице што веле:
да је узмем љубу љејшу него што си ти?”
„Узми душо, узми, драги, прости да ти је!
Узрасла су два дрвећа, шанка, висока;
Једно расло на Дунаву, друго на мору:
Кад се она два дрвећа врхом сасијала,
Сасијао се онда и ти са другом љубом!”

ЉУБАВНИ РАСТАНАК**

Два су цвјета у босијану расла:
Плави зумбул и црвена ружа.
Плави зумбул оде на далеко,
Осја ружа у босијану сама.
Поручује зумбул из даљине:
„Душо моја, у босијану ружо,
Како ти је у босијану самој?”
Одговара из босијана ружа:
„Што је небо – да је лист арчије,
Што је гора – да је гушије Јеро,
Што је море – да је црна тинија,
Да ти ишишем шри године дана –
Не би моји исписали јада!

ЖАЛОСНИ РАСТАНАК***

Одвила се бјела лоза винова,
око града, око бјела Будима.
То не била бјела лоза винова,
већ што били двоје мили и драги.

* препев с немачког приређивачев.

** првих 7 стихова су из Вука (I, 330) а потом се варијанта у потпуности одваја од свих познатих – вероватно запис С. Јовића. (прим. и препев прир.)

* Вук, I, 364 (прим. прев.)

** Вук, I, 553 (прим. прев.)

*** Вук, I, 555 (прим. прев.)

Они су се у младоснти саспали,
а сада се у баштици распалају;
Једно другом на распанску говори:
„Пођи, душо, иођи срце далеко,
Ти ћеш наћи једну башчу грађену,
и у башчи бокор руже румене;
Иши узбери један сиручак ружице,
иа га мейни у њедарце до срца!
Како вене онај сиручак ружице,
Нако вене срце моје за штобом.”
Оно друго на распанску говори:
„И ши иођи, мило, драго, далеко,
Ти ћеш наћи једну гору зелену,
и у гори бунар, воду сијудену;
у бунару један камен мермера,
на камену једна чаша сребрна,
и у чаши једна груда од снијега.
А ши узми ону груду од снијега,
иа је мейни у њедарце, до срца!
Као койни она груда од снијега,
нако койни срце моје за штобом!”

ОПОМИЊАЊЕ*

Леја Цвейба поред Саве шеће
на води је лице угледала,
белом лицу она говорила:
„Да ја знадем, моје бело лице,
да ће шебе ствар војно љубити,
ја би ишла у гору зелену
сав би шелин ђо гори ђобрала,
из шелина б' воду извијала
и њом би ше свако јустро ђрала.
– Кад ствар љуби, нека мује горко!
А да знадем, моје бело лице
Да ће шебе млад војно љубити
Ја би ишла у зелену башчу,
Сву би ружу ђо башчи ђобрала
Из руже би воду извијала,
Те ши шебе, лице, умивала:
– Кад млад љуби, нека му мирише!

* Вук, I, 395 (прим.прир., делимично и препев)

Иако Граничар несумњиво има осећања и талента за музику, и радо слуша њене чаробне звуке, ипак се ова божанска уметност ни издалека не негује таквим жаром и пажњом као што би се могло наслутити по очигледној наклоности народа према песми. Граничар познаје тек мало музичких инструмената, а они малобројни су у највећој мери оскудни и несавршени. Најобичнији су проста или двострука *свирала* (дудук) и *гајде*. Сем ових постоји још *шамбура*, једна врста цитре са металним жицама која је међу поменутим инструментима најподеснија за извођење тежих ствари, а којом понеки млади господин мајсторски влада. У *једноснируне гусле*, као што је већ речено, свирају само просјаци.

Уколико страсније Граничар воли игру. Најомиљенија игра је *коло*, у коме се парови, сачињавајући као у котильону круг, узајамно држе за појасеве. Само играње састоји се у томе што се коло, пупкајући, окреће око гајдаша који стоји у средини, при чему се два корака праве унапред а један уназад. У саставни део ове игре спадају и *поскочице*, или подвикивања у слику, које играчи узвикују по такту музике, пола певајући пола декламујући. Ова подвикивања односе се највећим делом на играчице, и шаљивог су, али истовремено тако неделикатног садржаја, да се страно ухо не може лако на њих навићи; исто тако не би се ни један момак лако усудио да их отпева изван кола*. – Поред ове стварно националне игре, омиљена је још игра *јастучића* (*Polster-tanz*). Ту и тамо, мада ретко, игра се и по мађарски; а у новије време и *валцер* је постао омиљеном игром у коме многа лепотица зна веома грациозно да се окреће.

Зимских вечери девојке одржавају своје састанке у кући неке од својих другарица. Главна сврха ових састанака јесте предење, због чега се и зову *јрела*. Овамо се окупља више девојака које су у међусобном пријатељству, и то увече, када све пође на починак, и често преду по попа ноћи. Оне прекраћују време певањем, причањем прича и бајки, а и сопственим љубавним доживљајима. Имућније послужују воћем или колачима које су саме припремиле, и часте се редом чутуром пуном вина или ракије. Господар или господарица често имају муке да одбију младе момке. Но ови често знају да се, упркос родитељској предострожности, увкуку на таква прела, чиме настаје управо она весела живот каква обично влада у свим осталим винородним крајевима у ово време. Пошто су са овим несумњиво најпријатнијим сељаковим послом у неку руку завршени годишњи радови, очекује Граничара неколико недеља касније један други, исто тако пријатан

* Вероватно је реч о извођењу дистиха / - бећарца у колу, које се код Срба у Славонији зове и: *шарабан*.

посао – *печење ракије*. Граничари се овом послу посвећују са особитом љубављу. Домаћин или иначе који вешт мушкарац у породици, налази се непрестано у пеџари да би могао дан и ноћ опслуживати мехур. Потребно је веома много уздржливости да човек, крај познате склоности према ракији, на овом послу стално остане трезан. Али пеџара не мучи ни досада. Поред тога што се крај њега непрестано налазе укућани и испитују квалитет ракије, стално га окружују суседи и познаници; има чак стручњака тако завидног чула мириса да они с једног краја села на други намиришу испаравање казана за печење ракије. Они се онда онако запуте онамо, распитују се како је понела овогодишња жетва, да ли су шљиве доволно сочне, колико стане у један казан, и колико каблова мисли да ће добити драги сусед, или брат и рођак. А када пеџар онда узме тикву па је напуни још врућом ракијом и пружи је госту да проба, овај се онда куне свим на свету да није дошао са таквом намером, празни тикву уз стална одбијања и уверавања да нема више тако добре ракије у читавом селу. Одавде се онда иде до другог казана где се понавља иста сцена. Свуда се може видети како љубитељи ракије посрђу зажарена погледа и несигурна корака, па чак и женски род искоришћава ову прилику, јер касније ракија долази под господарев надзор. Ракија се у чутурама, тиквама и лонцима у маси развлачи и односи, и може се рећи да се на овај начин потроши знатна количина овога пића, а да никада није ни доспела у бурад и подрум. – Иначе, горе је већ речено да Сремци производе најбољу ракију.

Одлазак граничара у рат

Пре него што завршимо овај одељак, да споменемо још јединствену сцену коју гледалац може да види при одласку граничарске чете или при њеном повратку са бојишта. Већ заповест за полазак доноси тугу и јад у односне породице. Док ратник доводи у ред своју опрему да одговори позиву части, мати, жена, деца и браћа и сестре ударају у дирљиве јадиковке притискују онога који одлази на болне груди, и обасипају га сузама и пољупшијама. Понти се тако сваки после заиста дирљивог опроштаја отгроја од загрљаја својих, упућује се у означену место, где се саставља чета, и командант је води до штаба. Овај марш никако се не изводи у војничком поретку, а то би за команданта био ужасан задатак да трупу држи на окупу у збијеном реду. На безбрежним колима одлазе и сродници, возе чак и ратнике собом на колима. Тек у штабном месту трупа се поставља у строј, где се у

бригади изврши смотра. Када онда после смотре заповедник изговори кобну команду „Марш“, и ратници заиста пођу на пут којим се многи од њих неће више вратити, јадиковање оних који остају достиже врхунац. Тамо је отац, ах, можда последњи пут привио на срцу јединога сина и благосиља га, гологлав, сребрнастобелих власи; ту неутешна мати грчевито притиска на болне груди милога сина а овде супруга која дрхти последњи пут ставља одојче у наручје оца који одлази. Немо ганути посматрају официри ову сцену. Њихово срце са овим најприсније, најживље саучествује, јер и они морају напустити своју милу породицу. – Тако онда када безбрежни пратиоци мале чете војске морају да заостану, када ратницима завичај остане за леђима, онда се успоставља војнички ред, и трупа мирно и храбро одлази онамо када је одређена.

Не мање дирљива је сцена повратка са бојишта. Свака породица која очекује повратак неког свог члана појури колима до места у коме је збор трупа. Када се ратници после смотре отпусте, сваки полети у наручје својима, који га жарко притискују на груди. Али ах! Како се много чежљиво срце преварило у својим надама; не враћајући се сви ратници у домовину! Плашљиво се у нади обмањени распитују за судбину својих, и сазнају за – њихову смрт. Тако у клицању срећних одјекне многи тужни валај који дубоки бол изнуди сломљеним срцима, а неутешно лутају унаоколо мале групе које, дохваћене хладном руком очајања, чине оштар контраст сценама радости и блаженства које се одигравају око њих. Док срећни певајући и веселећи се колима возе кући своје који су се вратили, тамо други, који су у својим надама тако горко преварени, враћају се у своје село кукајући и јадикујући.

Преостаје нам још да бајсимо поглед на домаћи живот образованог дела становника Границе. – Међу истакнутим људима, и образованјим и имућнијим грађанима владају немачки обичаји и начини разоноде. Шетње и излети у већином пријатне околине градова и паланки, међусобне посете, друштвене игре, а зими заиста згодни балови – обично су забаве. Мушкарци се забављају картањем или играњем билијара, у каванама и гостионицама, а та места девојке не могу посећивати а да се не огреше о пристојност. Осим тога, често се нађу дилетанти у музичи који наизменично, час ту час тамо, приређују музичке забаве; а вештији капелици увек увежбавају региментне капеле да заиста лепо умеју да изведу, о парадама страже која се смењује и на местима за параду, недељом и празницима, права уметничка дела Обера, Херолда, Моцарта, Росинија, Вебера итд. Често се појаве и путујуће позоришне трупе које својим представама забављају публику, али

наравно, оскудним снагама могу дати слаба остварења. – Ко најзад, у лектири тражи разоноде и поуке, и једно и друго може наћи у не малим региментским библиотекама.

Ово што је овде речено односи се ипак само на становнике штабних места и општина. Официри и чиновници који су стационирани у селима немају на расположењу тако разноличне начине разсноде. У компанијским местима где је на окупу више официра и где је у једном истом селу већином и парох, досада се може без много муке отклонити ако господа бар иоле хоће да живе у слози и лепом разумевању. Али није тако срећан онај официр кога задеси судбина да мора да живи у малом селу међу простим народом. Овде нема ни живе душе са којом би могао да заподене културан разговор, нема чак ни гостионичара који би му за готов новац могао пружити рђаву храну и још гору разоноду. Овде је заиста уметност остати нежења! Такво лице, било официр или чиновник, мора се заправо прилагодити пустињачком животу који се само онда прекида када наврате слуčajni гости, или када га службени послови доведу у додир са њему равним. – Обична средства за убијање досаде јесу: читање, лов, шетња колима или јахање, а за љубитеље економије или ботанике – башта. Ако је село ипак донекле живахно, не може се понекад одолети искушењу и посећује се – коло и прело.

КАРАКТЕР НАРОДА

О моралном и етичком карактеру Граничара изречени су најразличитији и често најсупротнији судови. Разлог је делом у тешкоћи да се карактер једног народа уопште правилно схвати и верно прикаже, али највећим делом у великој лакомислености неких путника који су брзином курира пројурили земљом, више се бринули о славонском вину и масном печењу него о земљи и народу, а онда дрско, из појединачно дохваћених потеза, склепали слику чији оригинал никде не може да се нађе. Утолико захвалније са похвалом морамо споменути настојања неколико часних људи да у овоме смислу учине нешто заслужно, таквих људи који су располагали даром посматрања, животом вредноћом и поштегом непристрасношћу, пропутовали земљу у разним правцима и боравили у њој дуже времена, који су знали да разликују варку од стварности, љуску од језгра, а затим поштеном отвореношћу признали да у Граници нису нашли ни Киргизе ни Хотентоте, него свуда један добродушан, пажње вредан народ – народ чији дух још лежи испод густог облака који су над њим навукли

непрестани крвави ратови, вековни ропски притисак и сирова самовоља варварских властодржача, али је потребно само оживљавајућих зрака једне благе човекољубиве владе, па да тај народ пробије срамну таму и тако постепено доспе до поштовања образованих нација. Са културним уздизањем Граничара губи се све више његативна страна његовог карактера, а лепа страна све се више истиче.

Тешка мана Граничара јесте његова склоност ка расипништу и уживању у јелу и пићу. Горе смо већ имали прилике да видимо да Граничар брзо налази повода да се преда овој својој омиљеној склоности. Његова гошћења одликују се још увек сукањем и клопањем и неумереним уживањем пића сваке врсте, особито ракије; али тerezенке које трају више дана, често и недељу дана, каквих је некад често било, сада је забранио закон који ће бесумње једном, ако се овако упорно продужи, изићи као побеник из борбе против навике и страсти. Мање оправдан је приговор да је Граничар лењ. Ова мана не може се безусловно негирати, а понекад се испољава у појединостима, али не лежи толико у карактеру колико и у другим штетним утицајима споља. Овамо спада, међу више других узрока, првенствено недостатак прође и трговине. Ако се Граничар осети примораним да прода неколико волова или пола туцета својих с трудом и трошком утврљених свиња да би добио скромну своту од 50 до 100 гулдена која му је неопходно потребна за подмиривање његове пореске обавезе, за војну опрему и опскрбу његовог слуге, или за набавку соли и других кућних потреба, ако је приморан да храни свиње млеком и другим производима које не може да утроши за сопствене потребе, а који су добивени од многобројних стада крава и овца – онда он заиста не може наћи нарочитог подстицаја за напоран труд и истрајну делантост. Новац има свој магично, моћно дејство на Граничара исто онако као и на све остале становнике познатог света, а са сигурношћу се може тврдити да би Граничар више генио своје производе када би унапред био уверен да награду за његов труд и рад – због недостатка сврсисходне конкуренције – не би искајшили крштени и некрштени Жидови. Утолико упадљивије и неправедније мора непристрасном познаваоцу изгледати лакомисленост са којом понекад и таква лица која су најближа Граничару и која би већ по своме положају требало ближе да знају оправданост или неоправданост оваквих оптужби из свег гласа ударају у опште жалбе о лењости Граничара.

Граничар се чврсто придржава стarih наслеђених навика, и уопште није наклоњен никаквим новотаријама. Али ова црта није никакав доказ за леност Граничара и манифестију се у карактеру

сваког другог народа. Народи и личности имају предрасуда које узмичу само пред силом времена. Који се народ света једним *salto mortale* винуо са најниже степенице своје првобитне неуљућености и некултуре до степена свога садашњега образовања? А да ли су наше образоване нације из чисте љубави према раду постале оно што јесу? Интерес заводљиве предности и изглед на добит често су стварали чуда. – Околност што је Граничар, без обзира на плодност земљишта, у целини пре сиромашан него богат, не доказује ништа против нас, јер сиромаштво са леношћу не стоји увек у несумњивом односу. Граничар је сељак, земљорадник, и као такав може он додуше повећати количину али не и вредност својих залиха. С правом хваљена вредноћа аустријског сељака Граничара не би учинила богатијим него што јесте; али ако би овај дошао у положај да своје залихе исто тако повољно може да прода као и сељак крај Беча, онда би он без сумње имао у свом цепу више талира него што сада има дугмади на својој торби.

С обзиром на шесту заповед, Граничари, на жалост, више не заслужују часно сведочанство које им је Наскет^{*} дао пре отприлике педесет година. Више узрока изазвали су ово кварење морала. Један од најважнијих треба тражити у великом броју неожењених официра и чиновника. Заводљиви поклони и жалосна спремност са којом подручна лица пристају на таква посредовања веома су нашкодили гласу девојака. Исто тако се често повређује чистота брака. Често вишегодишње одсуство мушкараца и горе већ споменути неприкладни однос у годинама међу супружницима јесу кључ за разумевање овог жалосног сазнања.

Веома ружан обичај Граничара и Јужног Словена уопште јесте често псовање. И најнезнатнија околности даје му повода за то. Ништа му тада није часно, ништа доволно свето што његов грешни језик не спомене. Он се при томе служи најпростачијим и најгаднијим изразима и по псовкама тек ако заостаје за Мађаром.

У племенитије особине Граничара спадају гостољубивост, дарежљивост и милосрђе, а те врлине он лепо и јасно манифестије у безброним приликама. Добије ли Граничар госте вредне поштовања, наврати ли у пролазу код њега какав официр или чиновник, без обзира да ли је у служби или не, почаствује ли га свештеник посетом – господар свом госту љубазно и уљудно излази у сусрет, прима га предурељиво и непритеченом радош-

ћу, и жури да му укаже сваку част. Најлепше и најбоље што његове домаће прилике могу да пруже износи пред госта, а осећа се почаствованим ако посета траје неколико дана. Када гост крене даље, домаћица се побрине за то да га за даљи пут опскриби хлебом, печенjem, вином или бар торбом напуњеном воћем, а осећала би се увређеном ако би били одбијени ови докази њене љубави и пажње. Али не примају се тако срдечно само угледне личности; и према себи равнима Граничар је љубазан и гостољубив, а према сиромашним веома милосрдан. Пролазнице сиромашнијега слоја са највећом готовошћу прима за свој сто и даје им склониште у кући а никада не пропушта да им помогне у даљем путовању.

Без обзира на то што је Граничар у новије време изгубио понешто од чистоте морала, он је још увек веома ревностан у религији. Свом строгошћу светкује он празнике, одржава постове и друге црквене заповести, а ту хвалу у првом реду заслужују припадаџи грчко-неуједињене вере. Он према свом свештенику гаји велико поштовање, које је утолико неограниченије уколико овај више зна да задобије љубав и поверење својих парохијана. Гвозденом верношћу држи се Граничар вере својих предака и никада је не напушта. Сем ретких случајева прелаза неколико неуједињених Грка у Унију, промена вере у Граници је изванредна реткост.

Као и религију, воли Граничар своју земљу и свој језик. Ма куда да га ћуд случаја или његова ратничка судбина одведу – ни једна земља, па била украшена и рајским дражима, неће код њега избрисати из памћења домовинско тле. Ову оданост домовини Граничар је доказао у небројеним приликама. Последњи ратови одводили су га у Италију, Немачку, Француску, Шпанију, у Холандију и у Русију, али свуда је он боравио само докле су му налагали дужност и част. Чим се ослободио ових њему светих веза, непобеђена љубав према домовини одвлачила га је преко брда, река и мора. Као ратни заробљеник у далеким земљама, код народа чији језик није разумевао, знао је да завара опрезност своје околине и поред свег незнања страних језика бежао је у домовину. – Већ смо видели да Граничар воли и свој језик.

Свете везе пријатељства и крвнога сродства чврсто и непоколебљиво су укорењене у дубоком осећању Граничара. Дирљивом нежношћу воле родитељи децу а ова њих захвалном љубављу. Исти лепи однос одржава се и између браће и сестара; па и они чланови задруге који су у удаљенијем степену или често уопште нису ни у каквом сродству, живе скупа као браћа и сестре у лепој слози и идиличном миру. Тешко да уопште постоји који

* Хаке, Б. (Hacquet, B.) – немачки путописац по „илирским провинцијама“ у 18. веку.

други народ код кога се више пази на светињу крвног сродства. Потомства и пријатељства по тазбини која код других народа не спадају више ни у какво сродство, код Граничара се сматрају још увек за доволно блиска да, на пример, никако не дозвољавају брачне везе. На ово се нарочито строго пази код неуједињених Срба. Ако се син једне породице ожени кћерком из неке друге, ако господар једне задруге крсти дете из неке друге итд., онда не само односна лица него и сви чланови њихове задруге ступају у однос крвног сродства. Ово онда прелази са оца на сина, тако да између две тако опријатељене породице често током више генерација не може више да дође до склапања брачних веза. На тај начин је међусобно орођено по попа села; а у мањим местима не ретко наступа случај да момак за женидбу мора да тражи девојку у трећем селу јер га везе пријатељства спречавају да се ожени девојком из свог родног места. — Међу степенима сродства која нису условљена стварним крвним сродством, прво место заузима *кришечи кум* (kersteni kum). Таквог кума читава породица високо цени и поштује, а особито га као оца поштују они које је светим крштењем увео у живот.

Овом приликом морамо споменути још једно нарочито сродство или опријатељавање које се високо цени код Граничара и Јужних Словена уопште. Ово се састоји у тзв. *йобрайтимсайву* (fraternitas adoptiva, — према српском Рјечнику Вука Стефановића). Ако се наиме, два пријатеља или познаника чудним везама симпатије осећају присно привученима, склапају такво побратимство. Тада међу њима настају сасвим исти односи пријатељства као да су заиста рођена браћа. Често таква браћа заједнички предузимају какво ходочашће до неког светог места да се тамо зајму на вечну, нераскидиву љубав и верност. Али понекад се таква веза склапа и међу сасвим непознатим лицима. Ако се наиме неко налази у тренутној невољи или животној опасности, онда он позива нечију помоћ речима „Богом брате!”. Ово призывање је тада доволно да изазове најактивније учешће код онога коме је упућено, и да га подстакне да предузме све за спас и помоћ молиога. — Као што постоји побратимство, тако се може некога изабрати за оца, за мајку, сестру итд.

Према претпостављенима Граничар се понапа пажљиво, с поштовањем и љубављу уколико овај зна да заслужи љубав потчињених. У овом погледу Граничар је често морао да слуша прекоре; али ако се ово питање ближе осветли, крвица увек пада на тужиоца. Ко студира карактер Граничара и у поступцу са њиме не почини тешке погрешке, тај сигурно никада неће доћи у, наравно, непријатан положај да га његови потчињени не поштују

или да га чак презиру. За ово студирање је ипак знање Граничаревог језика неопходан услов, а мали неспоразуми који настају између старешине који говори страним језиком и његових потчињених, морају се често приписивати само овој околности. Понеки странац има много изванредних способности, али не ужива поверење својих потчињених једино зато што не може са њима да се споразумева. Тумачи делом нису способни, делом су недовољно вљани да олакшају или омогуће споразумевање, а ова последња околност Граничару је особито мучна при судским претресима и истрагама. Уз то се још догађа да понеки странац себи уопште не даје труда да нађе лека овој незгоди и погрешно мисли да је правије да читава земља њему за љубав учи његов језик него да он научи језик земље. — Али где нема ове препреке, старешина је увек у могућности да стекне поштовање народа. Граничар има тачно осећање и јасно схватање правде, а према неправди је крајње осетљив. Омаловажавајући, крути поступак, незаслужени презир самоврло извртање закона — буне га, подстичу га на непокорност и тврдоглавост, и стварају у његовим грудима жељу за осветом коју често не могу да избришу ни године. Ако старешина који је доскора припадао граничарском реду, унапред заједно са својим положајем промени и свој начин мишљења, ако је у несрћној заблуди да нема другога средства да потчињене држи у покорности до ли да са њима поступа варварском строгошћу, — ако он у рђаво схваћеној ревности навуче на себе кривицу због своје увредљиве самовоље, онда он, наравно, не може рачунати на љубав својих потчињених. У том случају Граничар не чини ништа сем онога на шта га присилава гвоздено морање; упорним југунством остаје он на ивици кривице и користи сваку прилику да дâ осетити онеме који га злоставља да га — презире. Али ако претпостављени остане у оквирима закона, он где је строгост потребна зна ову да сједини са правдом, онда неће никада имати разлога да се жали на недостатак поштовања и љубави, јер Граничар зна веома високо да цени поступак који је праведан, љубазан и њега достојан. Није ни сврсисходно ни племенито свуда само заводити строгост и суврност, љубазни приговори, пријатељске опомене и добронамерни савети често могу више него гвоздена принуда. Писац је једном сам био свидок како је једном старом достојанственом официру пошло за руком да до суза гане таквим хуманим средствима једну веома покварену личност. Она се постепено враћала на пут морала, и што нису могли да учине дугогодишњи затвор и многе батине, то су учинила очинска излагања једног човекољубивог претпостављеног. Само се треба чувати да се не падне у супротну погре-

шку, јер слабост није баш подесна да се стекне поштовање других.

„Граничару не треба гледати кроз прсте”, вели Таубе сасвим трагично, „али избегавати све што и личи на неправду јесте за старешину најсигурнији пут да задобије њихову наклоност и љубав. Ко их је задобио, може бити сигуран да му његови потчињењи остају верни до смрти, и да ће за њега ини у ватру.”

У свакодневном опхођењу са себи равним, Граничари се понашају љубазно, мило и срдачно, а сусрећу се пријателски и уљудно. Скромно и срдачно поздавља католик са „Фаљен Исус”, а са „Помози Бог” неуједињени Србин. Ако је пролазник господин, онда Граничар уљудно и пристојно скине још шешир; а поздраву упућеном њему равноме додаје он још питање: „Јеси ли жив? Здрав?” Они се међусобно ословљавају по имениу испред кога увек стављају речи „баћа” или „стриче”, „куме” итд. Још срдачнија су ословљавања која изменењују жене и девојке. „Љубо”, „драга”, „срце”, „секо”, итд. јесу најобичнија и највише у употреби. Младе жене љубе мајкама, теткама итд. руке, а ове их уз срдачни загрљај љубе у чело, што је знак особите наклоности. Претпостављене сусрећу са поштовањем и уважењем, а ако жене грчко-неуједињене вере сртну неког претпостављеног, то од самог поштовања неће се усудити да пређу преко пута док овај не прође.

Једна од најлепших црта у карактеру Граничара јесте његова осведочена верност и непоколебљива оданост личности свога владара. Сву лепу врлину Граничари су знали да очувају чистом још у периоду сировости и дивљине, као што се јасно види из времена мађарских немира у којима Граничари нису хтели да учествују, без обзира на то што су им давана најсајнија и најзаводљивија обећања, као што сведоче још сачувана документа. И најновије време дало је више племенитих потврда као доказ ове истине.

Овде заслужује да буде поменут још и сјајни опис херцога од Заксен-Хилдбургхаузена, како га даје господин дворски саветник фон Хицингер у својој више пута спомињаној *Стајисици* *Војне границе*: „Свуда сам виђао војнички, храбри народ, сирове, неизвештачene синове природе који су уз слабу, једноставну храну, у раду и без неге и културе израсли у праве високе фигуре најбољих мушкараца, крепке и чврсте, као шумски храст; добродушне и благе људе, али притом сујеверне и пуне страсног осећања војничке части; добро упознате са опасностима битака и појудне на плen као и на често извојевану награду за храброст и одважност; задовољне малим, и према томе сиромашне знањима и схватањима, али не и ослабљене мекуштвом и профињеним значајним укусом; непоколебљиво привржене старим народним оби-

чајима, и преко њих непрестано повезане са домовином; верне датим речима, али управо због тога и крајње осетљиве на испуњење добивених обећања; од природе васпитане на искреност и неустрашивост, али дугим робовањем и израбљивањем на подозрење и тврдоглавост; способне за најсветију верност и оданост, а ипак сувише раздражљиве услед слабо оспороване њихове снаге, размажене до плаховите необузданости, до бунта”.

IV

КЛИМЕНТИ

Ђорђе Кастројотић, јунак познат под именом Скендер-бег, са колико храбости толико и мудрости бранио је дадесет и четири године своју малу дедовину против Турака. Тек после његове смрти могао је Мурат II да подјарми Албанију која је сада била остављена самој себи. Најсировијом гробишћу владао је сирови победник мучно освојеном малом земљом и жудећи за осветом беснео је међу њеним побеђеним становништвом чија му је изузетна храброст раније била задала тако кrvаве ране. Дуго су Албанци прели све могуће зулуме, а да ни зрачак наде није осветлио таму њиховог живота. Гвоздени јарам деспотизма раскрвавио је њихов врат, а многи од њих примили су мухамеданску веру само да би избеглил ћеф и самовољу. Тада је један човек храбро подигао главу, и донео одлуку да спасе свој народ од пропасти. Тај јунак звао се Климент. Он је био веома храбар и мудар, своју храброст опробао је већ под славним Кастројотићем, а код својих земљака уживао је веома велики углед. Своју намеру саопштио је неколицини блиских пријатеља. Ускоро се окнуло око две хиљаде Албанаца који су се ставили под Климентово заповедништво и 1465. године са својим породицама целом имовином напустили домовину и насељили се у непроходна бруда која деле Албанију од Србије. Овде су засновали слободну државицу, а за поглавара изабрали свога спасиоца Клиmentа, по коме су доцније добили и име. Утаборени у својим брдима дуго времена су непобедивом храброшћу бранили независност и осујењивали све покушаје Турака да их опет присиле на плаћање данка. Али када је полумесец после несрећне битке код Мохача, 1526. године, од хришћана освојио све илирске земље, подлегли су и Клименти надмоћи непријатеља и морали су му плаћати годишњи трибут од 4000 дуката. Али они су остали мирни у својим брдима, бавили су се углавном сточарством и намножили су се до великог племена. Најзад, 1737. године, подстакао их је православни епископ београдски, Арсеније Јовановић, да се иселе у Србију, на шта је он раније већ био наговорио многе босанске и бугарске породице. Око двеста хиљада ових људи скupilo се заиста на месту које им је означенено; али њихова намера је била издана, Турци су их напали и сасекли до око хиљаду људи. Међу онима који су бекством спасли главу налазило се и око три стотине Климената са својим породицама. Они су побегли у Београд, а

онда, пошто се ни овде нису осећали сигурним, прешли су Саву. Тако су под војством једног духовника дошли у Срем, где су се насељили око Митровице и основали два лепа села – Хртковце (Hertkowcze) и Никинце (Nikincze).

Мада Клименти ево већ стотину година живе међу Србима и већ услед сасвим нарочитог устројства Војне границе у непрестаном су додиру са својим суседима, до данашњег дана одржавали су чистим своје знаменито племе. Још увек Климент тражи себи жену међу девојкама свога племена које су изванредно лепе, а Климентка се неће лако уdatи за момка неке друге нације.

Њихов живот и обичаји постепено су губили од своје првобитности. Војничко устројство коме су као Граничари подложни, постепено их је учинило сличним словенском Ганичару. Само у одевању разликују се још увек на прилично упадљив начин од правог Славонца, тиме што њихова својствена национална ношња по шаренилу и особености далеко надмашује ношњу Славонаца.

Домаћи живот, занимање и рад Клиmenta исти су као и код словенског Граничара. Они се баве земљорадњом и сточарством, при чему ваља приметити да они гаје сопствену врсту оваца албанске расе, чија је вуна много финија него вуна обичних оваца. Овај народ је уопште веома радан, вредан и марљив.

Језик Клиmenta је албански и Србину сасвим неразумљив; изгледа да нема везе ни са једним оријенталним или западним језиком. Остављамо по страни питање колико се историјским доказима може правдати мишљење извесних језикословaca који у језику Климената налазе језик старих Илира.

V

НЕМЦИ

У новије време у Граници су се населиле и неке немачке породице. Оне су делом засновале сопствена села, али највећим делом живе у граничарским селима, помешане са Словенима. Има их приближно шест хиљада душа. Највећи део њих потиче из Швапске, Виртемберга и из крајева око Рајне. Домаћи их све називају Швабама: И они у смислу устројства за Границу образују патријархалне породице и постепено примају начин живота какав је у земљи. Облачећи се на свој начин, делом су задржали и обичаје својих предака; али млађа генерација, сем извесних безна-

чајних одступања, почела је да се равна према околини. Њихове жене са више упорности држе се своје народне ношње, али је највећим делом праве већ и од домаћег материјала.

VI

ЦИГАНИ

Као Спартанац своје хелоте, као Индус своје парије – тако и Мађар ниподаштава, презире, гнуша се својих Цигана. Овај загонетни народ чами у Мађарској као год и у другим крајевима Европе где га још има, у провалији моралне покварености, а да се никада није потрудио да пође путем поправљања и да постане вредан поштовања људи. Већ приликом њихове прве појаве у Европи говорило се о Циганима само као о гомили гредила и никогвића, а они до сада нису још увек ништа учинили да са себе скину бар део општега презрења које их тако тешко притискује. Неки писци су, додуше, овај народ приказивали у сувише светлим бојама, а понекад – не на његову корист – прелазили границе истине; али на жалост и најблагонаклоније срце мораће занемети када га се запита за врлине Циганина.

Међу различитим мишљењима о пореклу Цигана највероватније је оно господина професора Грелмана (Grellmann) који их сматра Индостанцима из реда парија или Сукера, који су упадом Тимура 1408. и 1409. били прогоници из своје домовине. Не може се са сигурношћу одредити време њиховог доласка у Европу; али има података да су се они већ 1417. појавили у Мађарској. Можда су се прво јавили у Ердељу, где и данас има највише Цигана од свих провинција наше царевине. Одатле су онда, као што се још увек догађа, у неодређено време и у гомилама, предузимали лутања у суседне крајеве Мађарске, да би тражили зараде. Многи су се после извесног времена вратили својим земљама у Ердељ, али веома многи су остали у другим крајевима, где су се постепено одомаћили. На тај начин су вероватно дошли и у Војну границу. Али пошто Циганина није лако навести да се стално насељи и да се бави привредом, а у Граници му није дозвољено лутање, то су до сада само малобројне циганске породице изабрале Границу за своје пребивалиште. Ако се ипак неки одлуче на нормалан начин живота, то им се у неком селу одреде места где се могу насељити и они – бар у поређењу са Циганима

чергарима – воде прилично уредан живот који ћемо даље покушати да опишемо.

С обзиром на физичке особине и телесни састав мајка природа са Циганима никако није маћехински поступила. Они су веома оксетни и проницљиви, и знају брзо и вешто да се помогну у сумњивим и озбиљним случајевима. На оним пословима којима сеично баве показују много вештине и међу њима ће се уопште наћи сразмерно мало таквих који не би били обдарени лепим природним талентима и склоностима. – Црнасто мрка или маслинаста боја коже Циганина не оставља пријатан утисак на сми-сао за лепо Европљанина; међутим, његов телесни састав је прилично згодан. Они су обично средње висине и имају пропорционалне, спретне и веома гипке делове тела. Имају веома маркантне црте лица, црне, живо немирне очи и беле, здраве зубе који се беле између црвених усана. Дуга, већином црна коса у природним локнама слободно им пада преко рамена и не секу је радо. Веома мало њих има телесне мане, а трбоње су исто тако ретке као и грбаци, слепци итд. Они су готово без изузетака целог ве-ка гвозденог здравља, а отпорни су према свакој незгоди, према свакој промени времена. Ни највећа врућина, ни најљућа зима не утиче на Циганина неповољно, па ма се оба ова екстрема и брзо смењивају. Зими наложи он у својој бедној колиби велику ватру, јер му изнад свега прија врућина. Он седне или легне тада тако близу ватре да се треба бојати да ће се и он запалити; али без обзира на то он ће тренутно напустити овај положај и у поцепа-ној кошуљи, бос и гологлав, по највећој хладноћи и мразу, по пљуску и вејавици отићи из једног села у друго, а да не осети ни трага кашља, катара или неке друге болести.

За ово гвоздено здравље Циганин има да захвали свом исто тако гвозденом васпитању. Дете нема још ни месец дана, а мати га већ увија у бедну мараму, везује га тако себи на леђа и носи собом при лутању. Оваква лутања предузима мати зими и лети, по хладном и топлом времену, не бринући се даље шта би се детету могло догодити. Када дете има две или три године, мора постепено да се навикава на још грубљи начин живота. Ако је раније било умотано у бедне траље и на мајчиноим грудима могло да утоли глад, мора сада да се одрекне обе те благодети и да са родитељима подели добро и зло. Без икаквог одела и сасвим у голом природном стању деца трче по мразу и леду и вальају се по снегу. Ако се дете данас наситило, онда често одмах затим више дана мора строго да пости, јер родитељи не ретко у својој колиби немају ни мрвице хлеба. Тако расте дечак, тако девојчица и кроз недаће и беду стичу тако чврсто здравље.

Као што је познато, Цигани гаје особиту љубав према слободном, номадском животу без обавеза и често радо мењају пребивалишта. Али они којима је дозвољен боравак у Граници, као што је горе већ споменуто, морају подићи стална станишта. Исто тако се налази и у Мађарској и у Ердељу већ много циганских породица које су се навикле на стална места становаша. Велика Терезија наредила је да се ови насељени Цигани зову Новим сељацима (Neubaueri), делом зато што су се они стидели свог народног имена, а делом да се – по могућству – са именом искрени успомена на њихов ранији начин живота. Али и ови насељени Цигани нису много склони земљорадњи, и најмањи број њих посвећује се пољопривредним занимањима. Највећи део бави се и у Граници разним пословима обраде гвожђа, што они ипак знају брзо и добро да обављају, без обзира на веома просте и оскудне алате. Ово занимање претпостављају сваком другом, а ковачки занат изгледа да је код њих одвајкада био одомаћен. Без обзира на то, Циганин ретко обавља велике ковачке послове, а ограничава се већином на прављење поткова, ножева, вила, мотика, експера, клешта и других ситница. Други се опет занимају поправљањем старог гвозденог и бакарног посуђа, а неки опет праве прстене и минђуше и разне друге ствари од калаја и месинга. Веома многи занимају се прављењем разне дрвенарије од које опет израда дрвених корита – чиме се највише баве – обезбеђује опстанак веома многим циганским породицама. Потребно дрво за малу таксу добијају у ерарним шумама, где обично одмах подижу и радионице. Сем тога, израђују они и дрвене кашике, тањире, чиније и друго дрвено посуђе које онда носе од куће до куће, од села до села и нуде на продају. Али ова и слична луњања смеју да предузимају само са дозволом власти по истеку одобренога рока морају да се врате у своје село.

Многи се одају и музичи, и за ту уметност несумњиво имају много талента. Они су и једини међу сиромашнијим слојем који свирају виолину и многи међу њима на овом инструменту достижу прилично висок степен савршенства. Ова околност је утолико значајнија што Циганин ретко или никада не добија темељну наставу из музике, него своје знање има да захвали увек самоме себи. – Бише њих удружују се у квартет, квинтет или веће дружине, и онда на панаћурима, свадбама и у сличним приликама за скромну награду показују своју вештину.

И Циганке са своје стране настоје да допринесу нешто издржавању породице. Оне преду за сопствену потребу, ткају платно Граничаркама, или им помажу прати итд. Оне се погађају и да раде неколико дана польске радове, за скромну награду. Уопште,

понека од њих одликује се похвале достојном вредноћом и радиошћу. Многе тргују старим оделом, прстењем и другим производима својих мужева; друге опет иду као врачаре и продају амаљије и лекове. Ове последње ствари састоје се већином из нарочитог корења које ни сама продавачица не познаје, и из амаљија које су представљене разним фигурама. Циганка иначе и не чека да неко затражи њу и њену вештину, него своје услуге са њој својственом наметљивошћу нуди свакоме кога сртне. Из длана, из очију и црта лица зна Циганка да прориче целу судбину неког человека, а уосталом доволно је мудра да свакоме прориче оно што овај баш жели да чује. Имају оне у приправности и хиљаду тајанствених амаљија које имају ту особину да усрећују у љубави, игри и другим стварима. За све ове важне услуге задовољавају се оне веома скромном наградом: неколико крајџара доволно је врачари, а ако јој неко поклони неколико гроша, то она никако не престаје да му говори најпријатније ствари.

Иако се у домаћинству *Нових сељака* често наилази на предмете који подсећају на њихов ранији начин живота, у њиховим кућама ипак ни издалека није тако прљаво и бедно као у становима номадских Цигана. Они су већ удобније намештени и снабдевени најужужијим потребама за воћење обичног сељачког домаћинства; многи чак имају и неке ситне луксузне предмете. – Тако утицај једне културене околине полако али благотворно делује на овај слој људи, и постепено многе породице враћа у крило човечанства.

Цигани у Граници носе се као што је уобичајено у земљи, а вреднији и уреднији међу њима поклањају овом питању много пажње. Иначе, Циганин веома чува своје одело. Да је непотребно не би цепали, дрводеље скидају кошуљу и по највећој жези раде са голим горњим делом тела. Овако су пажљиви и у још једној прилици којој би се то најмање могло очекивати. Ако наиме двојица од њих дођу у озбиљан сукоб који треба да се одлучи опипљивим аргументима, онда још увек толико савладају пламен гнева да пред избијање непријатељства неколико минута склапају примирје. За то време обе стране свлаче капут и кошуљу да би се узајамна миловања што боље осетила; а онда сваки из све снаге стане да удара по голим леђима оног другог.

Сем ових настањених, сваке године читави каравани ердељских Цигана иду у Граници од места до места, да нешто зараде. Ови воде немирају номадски живот и спадају у најнижу класу овог сеуда презреног народа. Неупознати са било каквим предностима цивилизације, због наслеђених предрасуда и из изопаченог васпитања неспособни да се послуже приликама које им околина

пружа да поправе своју судбину, воде ови људи веома јадан, бедан живот. Поврх тога, не уживају увек изванредан глас, а понекад имају тако рђав реноме да их прате од села до села, па ако никад не добију посла, избацују их опет из Границе. Без обзира на ову предостружност, морају сељаци које ови Цигани почаствују својом посетом да буду веома на опрезу, јер Циганин зна бадава добро да се почасти сељаковим кокошкама и гускама, и уопште веома је вешт да на недозвољен начин присвоји све што може да употреби.

Чим ови номадски Цигани добију дозволу да смеју провести извесно време крај неког села, одмах тамо подижу и своје станове. Ови се састоје из шатора од грубог ланеног платна или грубих mrкých покривача који су отрцани и подерани, и оскудно за-крпљени безброним шареним закрпама. Шатори се у облику крова разапну преко једног хоризонталног штапа који се ослања на два вертикална носача. Они су спреда отворени, а позади су насло-њени на некакав брежуљак, земљани зид, какво дрво или на кола. Чим су се Цигани на свој начин средили, а за што им је по- потребно једва сат времена, упућују се са женом и децом у село где се растурују у много група. Мушкарци нуде на продају своје производе, које за сваки случај имају у резерви, и скупљају све старо гвожђе и крипе и поправљају посуђе. Жене продају свакојаке предмете које су покрале на другим местима и натурају се сваком да врачују, а деца просе. Овом приликом они Аргусовим очима испитују сваки кутак не би ли нашли нешто што би могли употребити, а разноврсне ситнице знају да дигну таквом вештином да се уопште не примети.

Покућство и имање номадског Циганина изледа бедно. Земљани лонац, један гвоздени тигаљ, једна кашика, крчаг за воду, нож, а понекад још и чинија којом се служи читава породица, сачињава сав његов иметак. Ако је домаћин ковач – а тим занатом се бави највећи број Цигана – у колиби се налази још неколико ручних мехова за потпиравање ватре, један мали камени наковањ, клешта и неколико чекића разне величине. Ако се овамо до-да још просјачка торба коју Циганке приликом прошиће обесе о раме, даље, већ описни шатор, бедна кола и матора кљакаварага – ето читавог инвентара богатства једног номадског Циганина.

Из овога што је управо речено може се отприлике закључити како ли приближно изгледа у колиби или шатору таквог Циганина. На уском простору од неколико квадратних стола тиска се читава често веома бројна породица. Насред шатора запали се ватра која служи за кување, ковање, зими за грејање. У последњем случају полежу отац, мати и деца једно преко другог, што је

могуће ближе ватри – први умотани у бедне рите, а други голи голцати. – Уређење колибе је веома једноставно, јер Цигани седе, једу и спавају на голој земљи или се у најбољем случају опруже на неке траље. Ако је домаћин расположен за рад, он постави на улаз у шатор наковањ, или лети пред шатором под ведрим небом, седне подавијених ногу и кује. Поред њега седне једно одрасло дете да дува у мех. Тик уз ватру седи жена и крпи или кува, ако има шта, или седи у блаженом спокојству и пушти лулу. Око њих се гола деца ваљају или вичући траже хлеба, и често надижу такву дреку да се отац осети примораним да онако по цигански држалим чекића добро поигра по голим леђима пунонадежног потомства. Посред ове групе вуче се, гроκћући, мршаво свиньче и рије по поду стана тражећи корење за храну; а једно мршаво псето, сито живота, стојичком мирноћом лежи на старим ритама и траљама које су у дну колибе у хаотичном нереду наба-дане једна преко друге.

Какви су стан и покућство, таква је и храна Цигана. Час су гладни и жедни, час живе само о хлебу и води, а час се часте живином и гускама које ипак никада не купују него знају увек да дођу до њих забрањеним путевима. – Припремање јела не задаје жени баш много труда. Не осврће се нико на то да ли је месо само допола скувано, да ли је печење пола пресно и пола изгорело, а што није размекшала ватра, морају иситнити добри зуби. Суна и месо истресају се у чинију која је управо служила као валов свињчету и псету, и читава породица скупи се око ње, халапљиво навали, док гола земља служи уместо тањира, а прсти и зуби обављају службу виљушака и ножева. – Вода је обично пиће уз овај деликатан обед, али не из неких дијеталних разлога, него зато што Циганин нема средстава да набавља алкохолна пића која он необично воли. Ракију претоставља он свим другим пићима, а чим заради неколико гроша, или их спретно дигне, пожури он у крчму да купи ракије. Када са овим омиљеним пићем стигне до шатора, дочекује га читава породица клицањем, а фланша пуня ракије не ретко пружа повода за озбиљне туче између родитеља и деце, јер свако жели први да се поткрепи овим пићем богова. Ако су га добра попили, сав свет је њихов и они тада не пропуштају да дреком и виком покажу како им је добро.

Али ову жеђ за ракијом надмашава још похлепа за дуваном. Овај страсти нису одани само мушкарци, него и жене, а ове још више него они. Мушкарци и жене, дечаци и девојке могу се видети како пуште дуван, али они не налазе уживања само у плавом диму који им се диже испод носа, него они са великим похлепом жвађу и гутају и листове и стабљище ове племените

бильке. Њихове луле су већином на тако кратким чибуцима да не ретко нос долази у опасност да изгори. Кад је овај дрвени чибук у себе упио већ приличну дозу дуванској соки, скидају с њега главу, а тако натопљену цев стављају у уста и невероватном слашћу дотле глођу, док од њега не преостане ивер. Иначе, Циганину је свеједно да ли је чибук у његовим сопственим или у нечијим туђим устима стекао онај изванредан укус. Он га прима од сваког ако му га понуди са највећом захвалношћу, као веома драгоцен поклон.

Одећу номадског Циганина веома је тешко описати, пошто при избору материјала, кроја, боје одлучују сасвим случајне околности, а он се не држи никаквог модног журнала. Она је у целини – као што се лако може погодити – прилично бедна, прљава и неопрана, а тим лепим особинама нарочито се одликују жене. Циганин највише воли одела мађарског кроја. Иначе, веома му је мало стало до тога да ли поједини делови одела које носи одговарају једно уз друго или не; он облачи сваки комад како га стиче – поклоном, куповином или крађом. Он ставља на главу шешир од дабровине, мада иде бос и у поцепаној кошуљи, а носи мамузе, мада су чизме стоструко покривене уметничким делима крпе. Један се шепури у црвеној, златним и сребрним гајтанима украсеној мађарској долами, док је доњи део тела слабо покривен веома бедним комадима ланених гаћа; други носи црвене богато оперважене панталоне, а при томе нема ништа на ногама, а има или само половину или уопште нема кошуље; а неки опет сујетно загледа своје жуте чизме на којима звецкају челичне мамузе, док његове чакшире немају предњег или задњег дела или су уопште веома поцепане. – Још бедније је одело жена. Њихова читава одећа састоји се понекад из једне велике полупоцепане мараме коју баце преко главе и онда обавију око слабина, или се умотају у остатке изношених одела који тек слабо покривају и најнепристојније делове тела. Поред свега тога веома се радо кинђуре, а прстење, минђуше, огрлице – јесу предмети без којих оне не могу лако да буду.

О домаћем уређењу и унутарњем породичном животу номадских Цигана може се takoђе мало доброга рећи. Из недостатка моралног осећања поједини чланови породице мало поштују један другога, и не живе увек у слози. Васпитање деце задаје им мало бриге; на учење и школу уопште се не мисли. Чим дете прохода, мати га свуда води собом и поучава просјачењу и крађи. Дечака не уче занату; он једино дува у мех и посматра свога оца, а да се овај не труди да сина научи оно мало што и он сам зна. Ако дечак једном научи да скује потковицу или да окрпи ти-

гањ, онда он знаовољно да би могао отворити сопствену ковачницу. Када дечак има 13 и 14 година, онда он већ примећује да му недостаје нешто више сем јела и пића, и у њему се буди жеља – да и он постане отац. Ову жељу он без много цифрања и спроводи у дело, и жени се првом девојком од 12 и 13 година на коју најђе. И ова увек мора бити Циганка; иначе, мало се води рачуна о томе да ли је она нека близка рођака или није ни у каквом сродству. Вереништво траје само дотле док се обе стране не споразумеју о својој намери. Венчање се, додуше, не сматра сасвим сувишном ствари, али и не мари ништа ако се оно тек накнадно обави, после рођења деце. Пошто је брак на тај начин склопљен, млади супруг седне и почне да куца чекићем или да се бави другим послом. Ако сада жена нешто скриви, са неколико туцета шамара подсећа се на то шта јој је дужност, или се без много оклишања отера.

Када се номадским Циганима у неком селу више не допада, дигну они логор и крену даље. Рагу упрегну, шатор, алат и друго имање, жену, децу и прасе натоваре на кола и читава група креће у дугој поворци да покуша срећу на другом месту или у неком другом крају. Али ова сеоба не догађа се увек тако мирно и без спора; понекад Цигани ако вредно навале на туђу имовину да сеоско становништво, које управо почиње да примећује да му је ово или оно нестало, дојури са батинама и кочевима међу незвание гости и тако озбиљно навали на њих, да се ови тренутно нададу у бекство. Али Цигани су доволно предострожни, а да би дочекали увек егзекуцију; јер, ако су на једном месту мало дубље забраздили, уклањају се одатле још пре него што се њихов преступ обелодани у селу.

Циганин се иначе више одаје крађи него своме занату, а користи се овим талентом нарочито на вишарима и црквеним славама. Њихове жене иду им у томе изврсно на руку, а често и предњаче лјудима. Када разну робу продају по селу, воде собом децу која краду у дворишту, у кухињи, штали итд., док мајка тргује у соби. При томе се и њој често пружа прилика да смотра ово или оно. Ако је ухвате у крађи, и она дође у опасност да је оштећени нападне песница, она дохвати најмање своје дете и испружи га према нападачу да код њега изазове сажаљење и да осигура своја леђа од непријатности.

Као год у крађу, исто тако често иду они и у просјачење и при томе се понашају заиста наметљиво и безобразно. Ако човек прође близу њиховог логоришта, у тренутку га опколи гомила голе деце која настоје да му измаме неколико крајџара дреком, идући за њим, превртањем преко главе и ударањем у решето, а и

да дигну нешто путнику. Ако су ова логоришта удаљена од села, није увек саветно ићи сам међу Цигане, поготову ако је човек лепо обучен. Јер пошто су извесно време човека пратила сва деца читаве групе, прилазе му најзад жене, а онда и људи који најскрушијега изгледа просе коју крајџару, али се при томе покажу услужни да путнику свакако одузму новчаник, сат, прстене итд., а у најгорем случају да га сваку; а ако би он озбиљно покушавао да одбија ове знаке учтивости – отпремају га кући са порцијом батина.

БИБЛИОТЕКА "СКОПЈЕВА ВОЈИЋ"
БЕОГРАД

ПОГОВОР

КРАЈ

СПИРИДОН ЈОВИЋ, ЗАБОРАВЉЕНИ ПОСЛЕНИК
У СРПСКОЈ ЕТНОГРАФИЈИ И КЊИЖЕВНОСТИ

Снажан утицај рада Вука Карадића, покренуо је настанак и првих етнографских дела о Србима Војне крајине, односно Славонске границе, из пера домаћих аутора. Били су то синови граничарских официра, школованих по немачким школама, пореклом са граничарских простора, који су одлично познавали живот и обичаје свог народа. Први такав рад, пионирски уопште у српској етнографији, начинио је Спиридон Јовић (1801-1836), граничарски практикант родом из Петриње, који је на немачком језику написао и у Бечу објавио дело „Етнографска слика Славонске војне границе“ 1835. године. Дело је тек шездесетих година 20. века преведено код нас¹ а као посебна књига на српском језику објављује се први пут овом приликом, 175 година након првог издања на немачком.

О самом Спиридону Јовићу, постоје оскудни подаци. О његовом кратком, али књижевно плодном животном путу мало се зна. Најисцрнију студију о њему до сада написао је и једини преводилац „Етнографске слике Славонске војне границе“, др Страхиња К. Костић.² Из ове драгоцене студије сазнајемо („према протоколу крштених православне цркве св. Спиридана у Петрињи“) да је Спиридон Јовић рођен у Петрињи, 17. марта 1801. године, од оца Григорија, пуковског ађутанта, и Марије Соколовић, родом из Перне, да му је отац једно време службовао у Глини, а да је Јовића, сем у Петрињи било још у селу Бовић код Карловца, као и у Дрнишу у Далмацији, одакле би, по свој прилици било и старије порекло овог рода.³ Такође, „према немачким изворима“, са 12 година, отац је Спиридана „дао у један војни институт у коме је, поред војних предмета, завршио и нижу латинску школу“ (не зна се где је похађао основну). С обзиром на спомен имена Спиридана Јовића у Земуну 1818, аутор студије с правом изводи закључак да је то можда било у

¹ Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 9. и 10/1961-1962, стр. 114-165, у преводу др Страхиње К. Костића, који је, као једини до сада, употребљен и за ово посебно издање.

² Страхиња К. Костић, *Спиридон Јовић (1801-1831) и његов рад на нашем и немачком језику*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 8, 1960, Матица српска 1961, стр. 146-158.

³ Страхиња К. Костић, нав. дело, стр. 147

Земуну.⁴ Екавица којом је испевао своју најпознатију песму „Спомен”, појачава то уверење. Због сиромаштва, С. Јовић није могао даље да настави школовање, па је 1820. године потражио службу. Међутим, читавих шест година радио је као „бесплатни практикант” у Винковцима, у Војној грађевинској дирекцији. Потом га ипак отац шаље у Беч 1826., да настави школовање, али, како се наводи „не знамо шта је он тамо учио.”⁵ И у Бечу се убрзо запослио 1830. у књиговодство ц.к. Министарства војске, али опет као практикант без плате. Као права иронија судбине ишчитава се последња етапа његовог живота: „...добио је намештење с платом управо онога дана, када је након дужег боловања умро....”⁶. Умро је 16. јуна 1836., а према некрологу његовог пријатеља Григорија Груића, родитељи су га надживели (отац је био капетан у пензији).

По истраживањима С. К. Костића, Спиридон Јовић је готово заборављени писац српског предромантизма. Такође, припада групи српских писаца који су писали и на српском и на немачком језику. Не спомињу га у историјама књижевности ни Скерлић, ни М. Савковић. У немачком Вурцбаховом Лексикону, наводи С. К. Костић, наглашено је да је Јовић за време свог боравка у Винковцима под утицајем Еугена Веселија, професора гимназије и преводиоца наших сватовских народних песама (1826), почeo и сам да се бави лепом књижевношћу (а вероватно и сакупљањем народних песама).⁸ Такође, у Бечу, С. Јовић је имао прилике да дође и у непосредан додир са Вуком Каракићем, „али не изгледа да је Јовић припадао ужем кругу близких Вукових пријатеља”, мада има спомена Јовића у Вуковој преписци.

Најзначајнији Јовићев књижевни и уреднички рад је сабран у две свеске забавника „Србска зора” (за 1836), док је следећи број (за 1837), након Јовићеве смрти, уредио његов пријатељ Г. Груић. Алманах „Србска зора” је „делом штампана Вуковим праволијесом”, а делом старијим, а међу пренумерантима је и име В. Каракића, Д. Тирола и других. У првом броју Спиридон Јовић је дао први превод Шекспира код Срба, „просто по немачком” и у облику приповетке, затим превод са немачког песме Ј. Фогла „Милош Обилић” са коментаром, те своју потом чувену и певану песму „Спомен”, по којој је једино до сада и био познат у исто-

⁴ исто, стр. 147.

⁵ исто, стр. 147.

⁶ исто, стр. 148.

⁷ исто, стр. 148.

⁸ исто, стр. 148.

⁹ исто, стр. 148

рији српског романтизма. У ангажману С. Јовића, који је прерано прекинут, видна је његова књижевна обавештеност, нарочито о српским темама (и народним песмама) у немачкој књижевности, те преводилаштво (прво увођење Шекспира у српско читалаштво). Након Јовићеве смрти, у другом (и једином) броју „Србске зоре”, штампана су (сем некролога Г. Груића о С. Јовићу) и његова три заостала рада: једна „слаба” сентиментална приповетка „у стилу бечке забавне литературе онога доба” („Милутин”), „Невера сама се казни”, у стилу народне приче (или можда њена прерада!), као и песма „Поздрав Србским девицама” коју С. К. Костић сматра такође трајнијим песничким остварењем С. Јовића (блiskу поезији М. С. Српкиње).

Далеко обимнији (с обзиром на књигу која је пред нама), је књижевни рад Спиридона Јовића на немачком језику. С. Јовић је сарађивао у два бечка часописа која је издавао Ј. З. Еберсберг. У првом, „Feierstunden” у периоду 1834-35, Јовић објављује 14 прилога, од којих су свакако најзначајнија три поглавља из књиге „Етнографска слика Славонске војне границе” (Вукови у Војној граници, 1834; Пайријархални живој у Војној граници, 1834; Цигани у ц.к. Војној граници, 1835). Овоме близак је и рад *Турска управа у Србији* (1835), где С. Јовић приказује своје главне врлине – писца који је добар посматрач, уме да се служи различitim изворима и о томе добро информише читаоца. Остали прилози представљају анегдоте, дидактичке приповетке или песме потпуно из германског културног окружења или дубље германске прошlosti. У другом немачком часопису, који је такође издавао Еберсберг (*Der Oesterreichische Zuschauer*), Јовић је објавио свега два рада. У комбинацији етнографског описа и романтичарске приповетке написао је *Свеченост измирења у Црној Гори* (1835), коју је назвао „новелом из Граничарског живота” и у којој је можда и „по наруџбини” спојио своја искуства описа живота Војне границе. С. Костић тврди да ово Јовићево дело спада „у ране приповетке које на немачком језику приказују мотиве из нашег народног живота”¹⁰. Након Јовићеве смрти, у истом часопису излази последњи рад који је писац назвао „Фреско слика из живота”, потпуно са јунацима и радњом из немачке лаке забавне литературе поучних тенденција. У ова два листа појавили су се и некролози након Јовићеве смрти.

Најважније и најобимније дело које је Спиридон Јовић за живота успео да објави јесте „Етнографска слика Славонске Војне границе”. По педантном навођењу С. К. Костића, „рукопис

¹⁰ исто, стр 155.

књиге био је готов средином 1834. године; 24. јула 1834. Јовић моли цензуру да прегледа рукопис књиге а 16. децембра 1834. – на Јовићеву молбу – одборен је проширен наслов под којим је књига и штампана.¹¹ С. К. Костић не даје опширију анализу дела које је превео, али наглашава да је то „први приказ Војне границе“ који је дао немачким читаоцима „слику Границе и Границара какву дотле нису могли да добију из дела која су писали странци“¹² (Вилхелм фон Таубе, пре свих). Сем топлог родољубља, наглашено је да се Јовић служи литерарним и реалистичким описима Славонске границе, у којима настоји да буде „објективан посматрач“. Такође, Јовић „описује Славонију да би страног читаоца упознао са својим завичајем“¹³, служећи се научним алатом, којим показује завидну обавештеност. И закључак С. К. Костића је да је Јовићева „Етнографска слика Славонске војне Границе“ „ретка и неправедно заборављена књига“¹⁴. Њена појава је поздрављена у неким листовима онога доба, који су је похвалили као „веома ваљано дело“¹⁵. И још један, готово бизаран подatak. Иако готово читавог живота живећи у оскудици (најчешће као „бесплатни практикант“), Спиридон Јовић је ово дело штампао о сопственом трошку, а после његове смрти „највећи део тиража непродатог, остао је код Јовићевог станодавца, који је био генерални наследник Јовићеве заоставштине!“¹⁶

Из те заоставштине С. Јовића, С. К. Костић спомиње да је постојала и збирка „Српске песме“ на немачком језику, али се не спомиње о каквој је врсти поезије реч (народна, властита остварења, или комбинација тога двога). С обзиром да у контексту ове збирке С. Јовић наводи и у свом делу „Етнографска слика Славонске војне Границе“, могуће је да је заиста реч о збирци народне поезије, од којих је неке песме Јовић унео и у своје дело, нагласивши да их је доста знао и напамет. С. К. Костић такође чини осврт и на народне песме заступљене у књизи С. Јовића и углавном је на становишту да се један део (нарочито дужих) песама налази и у Вуковим збиркама, док су друге (лирске) варијанте песама којих се Јовић сећао из времена када је живео на Границама, о чему ћемо подробније касније нешто више рећи. На самом крају своје студије С. К. Костић, наглашавајући да је

Јовићев рад „од несумњивог културноисторијског значаја“¹⁷, извештава да је и Душан Берић недавно обелоданио (Задарска ревија, св. 2, 1960) постојање још једног рукописа Спиридона Јовића „Свеопшта географија или описање свију народа и држава цјелога свјета....“¹⁸, чиме се његов књижевно-културни опус значајно проширује, а није искључено да ће будућа архивска истраживања донети још понеко изненађење о овом заборављеном културном и књижевном прегаоцу.

У новије време интерес за Спиридона Јовића поново је обновљен увршћивањем у антологију старијег песништва Младена Лесковца,¹⁹ а потом заступљеношћу и у два савремена прегледа књижевног рада Срба у Хрватској. Сасвим штуру библиографску белешку о њему доноси Станко Кораћ у свом „Прегледу књижевног рада Срба у Хрватској“ (Загреб, 1987)²⁰, доносећи као трајан Јовићев књижевни допринос само популарну песму „Спомен“. Целовитiju књижевну оцену Јовићевог рада дао је Душан Иванић у својој студији „Књижевно наслеђе Српске Крајине“ (1998)²¹. Сем дела о којем је овде реч и које свакако представља круну Јовићевог рада, С. Јовић је у Иванићевом прегледу назначен „као пјесник и приповједач, у духу предбранковске традиције, језички врло близак Вуку, а мотивско-стилски познијем Бранку Радичевићу, који је писао песме на српском и немачком, „на граници према тзв. грађанској поезији“²².

У целокупном књижевном ангажману С. Јовића видна је јака патријотска црта и истакнут српски национални идентитет, те борба за његову афирмацију у германском културном окружењу. По свему судећи, Јовићево школовање у немачким школама и изврсно владање немачким језиком, условило је, не само примање утицаја немачког предромантизма у песничком стваралаштву, већ и одлуку да своје главно етнографско дело о животу Срба на Славонској граници напише и објави на овом језику, првенствено да би га приближио поданицима аустријске царевине, односно, немачком говорном подручју. Тада су јужни предели Аустријског царства, дуж Границе уз реке Саву, Драву и Дунав, називани Доњим земљама, и углавном били насељени нашим становништвом, мало познатим осталим поданицима, нарочито бечким круговима

¹⁷ исто, стр. 157.

¹⁸ према наводима С. К. Костића

¹⁹ Младен Лесковац: Антологија старије српске поезије, Н.Сад, 1972.

²⁰ Станко Кораћ: Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб, 1987, стр. 142-143.

²¹ Душан Иванић: Књижевност Српске Крајине, Београд, 1998, стр. 71-77.

²² Д. Иванић, нав. дело, стр. 72.

¹¹ исто, стр. 155

¹² исто, стр. 156

¹³ исто, стр. 156.

¹⁴ исто, стр. 156.

¹⁵ исто, стр. 156.

¹⁶ исто, стр.156.

у којима се кретао и имао приступа С. Јовић. Осећање да се о његовом (српском) народу на Граници често зна површно, фрагментарно, али да се и злонамерно шпекулише о становништву Доњих земаља, био је основни мотив за настанак ове „етнографске слике”. Дело је писац посветио Карлу ритеру фон Пидолу Квинтенбаху „дворском саветнику и референту Војне границе”, који му је по свему судећи, помогао да ова књига „као прилог познавању земаља и народа аустријског царства” угледа светлост дана, можда у пословима цензуре, јер као што је напоменуто, ово дело је Јовић штампао о сопственом трошку.

Читајући из данашње перспективе дело Спиридона Јовића, са изненађењем можемо констатовати да је реч о правом бисеру српске етнографске науке и литературе, у јеку стварања и конституисања те исте науке и литературе у српском друштву и култури с почетка 19. века, које само зато што извorno није објављено на српском језику, неоправдано дуго је остало готово изван сваке књижевно-историјске рецепције у властитом народу. Дело С. Јовића и данас плени извесном модерношћу, стилском и садржинском, која повремено уопште не носи романтичарске одреднице прве половине 19. века, већ напротив, одлике снажне реалистичности.

Док су се изворне приповетке С. Јовића, објављивање по бечкој периодици показале слабима и у духу сентиментализма, са пуно јаких страсти и претераних обрта, С. Јовић се у свом „етнографском опису” показује као објективан и реалистичан посматрач, са смислом за карактеристичан детаљ, али нимало лишеног ни лирског описа и литерарног украса, што ствара један од најквалитетнијих прозних текстова нашег раног романтизма у равни Вукове устаничке прозе. Показавши завидну научну спрему, ерудицију, обавештеност, како из немачке науке 18. и 19. века, тако очигледно, помно пратећи и савремене токове (рађања) нове српске књижевности, Јовић је све то срећно и складно спојио управо у „Етнографској слици Славонске војне границе”, свакако свом животном делу.

Посебно је питање који је географски део Славонске војне Границе био непосредан „узорак” Јовићевог етнографског описа. Знамо свега неколико географских тачака Границе у којима је Јовић боравио и евентуално могао да приbere и потом сугестивно оствари своје „етнографске слике”. Сем родног краја, између Петриње и Глине, једино место за које поуздано знамо да је у њему дуже боравио, били су Винковци у Славонији, седиште Бродске регименте. Мада пуноћа описаног граничарског живота може да се примени на целокупну тадашњу Војну Крајину (од њеног но-

вог устројства 1807), и с обзиром да је у наслову наглашена Славонска граница као део њене „слике”, мишљења смо да је највероватније реч о комбинацији Јовићевих сећања на детињство про-ведену у Петрињи и Перни (мајчином родном месту), са призорима живота по граничарским селима дуж Саве на славонском делу Границе (Бродске регименте), где је, према службеној дужности најчешће и дуже боравио (1820-1826).

Књига Спиридона Јовића „Етнографска слика Славонске војне границе”, иако је насловом недвосмислено наглашен њен научни профил, може се заправо читати двојако: као научна студија и расправа, али и као прворазредно књижевно штиво, са јаким ауторским печатом. У овој књизи плени пре свега, систематичност излагања и композиција књиге у целини, настале по узору и на тековинама методичне немачке историографске науке 18. и 19. века. Јовићев изворни доживљај Војне Границе јесте пре свега, доживљај „земље“ (државе, специфичне и дефинисане) – која има своју територију, чврсто устројство, границе и становништво специфичног језика, менталитета и етничких особина. „Војна Граница је вишестируко веома знаменита земља“ (моје подв.), започиње С. Јовић своју књигу. Ово поистовећење Границе са земљом (државом), провлачи се као црвена нит кроз читаво дело. У предговору С. Јовић полемише са предрасудама многих аустријских поданика који уопште не познају овај део Царства, на самој граници према Отоманској империји, издвајајући часне изузетке странаца-непристрасних посматрача Војне Крајине, што узима као кредит и властитог ангажмана. Међутим, Јовић не пропушта да подвуче, да је, као „син Границе“, називајући је Отаџбином, користећи статистичке податке бечког Дворског савета, највећи део своје књиге написао „из сопственог посматрања писца који је, рођени Граничар, најблаженије године свога живота – чаробне године детињства и златно доба дечаштва – провео у оној знаменијој земљи..“ (моје подв.). Из тога проистичу литерарно најупечатљивије странице ове књиге, које из данашње перспективе, могу да чине част српској књижевности прве половине 19. века.

Као што је наведено, у систематичном излагању подељеном на поглавља, С. Јовић почиње поглављем „Земља“ у којем даје пложај, величину и природне одлике Границе (земљиште, климу, минерално и биљно царство, врсте жита, воће и винову лозу, шуме, животињски свет, лов и домаће животиње), бесумње обилато се служећи и статистичким подацима значајних немачких претходника на тлу Славоније и Срема (нарочито барона Хицингера

фон Таубеа, можда и Енгела)²³. У другом поглављу (Политичко уређење), не без извесног удвориштва царским бечким круговима и политици устројеној на Граници (што је и разумљиво, с обзиром на подозриву аустријску цензуру), С. Јовић оширио наводи облике власти и војне управе на Граници подељеној на регименте, а ове опет, на компаније, који су строго подређени интересима аустријског двора, са ратном политиком у односу на (употребну) улогу граничарског становништва које не сме бити претерано школовано, а по могућству, делимично образовано на немачком језику и претежно једноверно (римокатолици), у складу са владајућом државном религијом.

Треће и највеће поглавље, које заузима готово целину ове књиге, чини поглавље: Народ. У њему је садржан не само најдрагоценiji етнографски материјал који С. Јовић излаже о становништву Границе, већ је то и у књижевном смислу, прави мали роман о Србима Славонске границе. Ово огромно поглавље подељено је на посебне одељке. И ово поглавље С. Јовић започиње полемички, наводећи низ недобронамерних предрасуда западне историографије о насељавању овог простора. Јовићева полемика је на равни оновремене историографије. За разлику од „шаренила народа“ како се тврдило у аустријским круговима, Јовић све становништво Границе именује племенским именом Словени, који имају своја посебна, регионална имена, од регије до регије (Славонци, Далматинци, Босанци, Личани, Сремци итд.). Верско диференцирање (Срби неуједињени – Власи, Раџи, католици – Шокци), тек ће у његовом веку и не само у Славонији, прерasti у национално (Срби, Хрвати). Међутим, са првом реченицом првог одељка (Порекло, језик и вера, телесне и духовне особине): „Данацњи Словени у Војној граници су Срби, а потомци су оних старих Словена који су још у давно доба посели крајеве између Дунава и Јадранског мора...“. С. Јовић етнографски и књижевно недвосмислено описује Србе централног дела Балканског полуострва, и то славонског дела Војне Крајине. Иако сложено формирање нација на Граници с почетка 19. века ставља у недоумицу и самог С. Јовића, у шта је укључено и питање језика (по њему, на Граници се говори „славонски“, са наречјима: ијекавским, екавским и икавском), у одељку о језику он несумњиво, попут

²³ Вилхелм Фридрих фон Таубе: *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и војводства Срема*, (1777-1778); превео с немачког Бошко Петровић, Матица српска, Н. Сад, 1998; Франц Штефан Енгел: *Опис Краљевине Славоније и војводства Срема* (1786), с немачког превела Вера Стојић, редактор превода и приређивач Славко Гавrilović, Матица српска, Н. Сад, 2003.

Вука, започиње расправу о српском језику, у чијем познавању показује истанчаног зналица и образованог лингвисту, од чега неке његове реченице, написане пре 1835. године и данас звуче готово пророчки: „...Језик Србинов је веома мелодичан и милозвучан, а због својих облика флексије који се завршавају на same вокале, због своје деклинације без члана и конјугације без заменице – подобан је античкој грацији хеленског језика....“. И даље: „... Обрадовић (Доситеј – прим. прир.) и Стефановић (Вук. – прим. прир.) који су га тек пре кратког времена отргли из tame заборава омогућили су нам да наслућимо до каквих ће осиварења доћи на овом језику, шако богатом речима и облицима, шако веома гијком, када се на њему једном расцветаша и књижевностї.“ (моје подв.). И у одељку о религији, иако са наглашеним добронарменошћу у представљању свих становника Границе („католички брат“, „грчко-неуједињени“), С. Јовић суптилно запажа прву пукотину, коју је у народну масу, иначе верски међусобно толерантну, увео закон о грегоријанском календару, те разлику о слављењу највећих празника хришћанства превео на дубљи антагонизам и будући озбиљан национални раскол и диференцијацију.

Од другог одељка (Станови), почиње права етнографска студија Спиридана Јовића о Славонској Граници. Уз прворазредно познавање етнографских чињеница удржених са изванредним даром посматрача, исказаних и профилисаним стилом, нижу се, попут калеидоскопа, живописне слике минулог живота српског народа на Граници почетком 19. века: „У северозападном делу земље, у округу Градишканске регименте, са дуге стране куће, према дворишту, обично је дограђена нека врста доксата који је ходником одвојен од стварне куће, а затворен лепо изрезаном дрвеном решетком....“. У одељку „Домаћи живот“, сем ванредно детаљно датог устројства породичне задруге, посебно место припада жени и опису њених обавеза у оквиру патријархалне задруге (ручни рад, предеље и ткање). Четврти одељак посвећен је ношњи граничара и граничарки, што данас представља прворазредни извор за изучавања етнографије и културне историје Срба Славонске границе. Посебно место у књизи заузима одељак „Живот и обичаји“, у којем Јовић детаљно и сликовито описује недвосмислено, српске народне обичаје око крштења, проправљу крсне славе и црквене славе, са готово романескним описом атмосфере ових народних светковина. Од црквених православних празника описује обичаје око Бадње вечери и Божића, Богојављења, и Ускrsa („...Али кад прође последњи дан поста, када Зорњача наговести освит Ускrsa – тада се све пробуди у нови, весели живот...“). Посебно место у овом одељку од

родних обичаја, сем описа „покладе”, са далеким трагом у паганизму, С. Јовић посвећује обичају свадбе на Границе. Обичај свадбе је права мала приповетке, не без личне проживљености. Јовић такође описује и обичаје око укопа и веровање у вампире (празноверја). Уз одељак „Домаће забаве”, Јовић даје опис кола и прела, дотичући се први музичке традиције Срба са Границе (са можда најстаријим споменом гајди код Срба и описом тамбура), доносећи прегршт лирских стихова о којима ће касније бити више речи. Посебним одељцима у овом обимном поглављу би се могли издвојити и живописан опис печења ракије, као нераскидиви део менталитета Граничара, као и готово романески опис одласка граничара у рат. Све су то без сумње, и лично проживљене и оживљене слике, на граници реализма. У последњем одељку „Карактер народа” С. Јовић даје суптилну психолошку слику менталитета српског народа на Славонској граници, са карактеристичним духовним колективним обележјима, као што су крштено кумство, побратимство, ословљавање на путу („Помоз Бог!”), или поздрављање (љубљење у руку), чиме је заокружио своју етнографску слику. Преостали део књиге сачињавају кратка поглавља о Климентима (романтизована прича о њиховом пореклу и насељавању на Границе), као и поглавље о Немцима (насељеницима у Славонији и Срему под Маријом Терезијом). Закључно поглавље о Циганима, представља поново С. Јовића као врхунског књижевника, са изврсним посматрачким даром у незаборавним страницама о овом номадском народу тадашње Границе, не без хуморног тона у приказу добро уочених типичних карактерних особина из њиховог начина живота. (Литерарни квалитет овог поглавља потврђен је објављивањем у немачкој периодици и пре изласка књиге из штампе.)

Већ кроз праћење садржаја ове научно компоноване књиге приметан је изразит литерарни стил писца. У наизглед „сувопарном” поглављу о државном устројству на пример, искрсне прави литерарни опис „кордона” (стражаре дуж Границе) и његових живописније обучених стражара (сережани), спремних за час да одсеку уцењену главу и донесу је управи, као доказ, за награду. Слично Јовић описује и „контумац” (карантин), у правој филмичној сцени типичне трговине на Границе, између два царства, преко таса са сирћетом (због опасности од куге). У опису „Земље” издава се такође, незаборавна, права реалистичка приповетка о лову на вукове (која је такође због изразитих литерарних вредности објављена у немачкој периодици пре изласка књиге из штампе).

Домаћи живот чланова породичне задруге (трети текст, такође објављен у немачкој штампи пре саме књиге), дат је као

мали прозни медаљон: „...Мирно и уљудно у пристојној тишини седи на окупу читава породица у соби слабо осветљеној храстовим иверјем или једном танком лојаницом. Мушкарци полежу око топле пећи пушећи лулу или запослени резањем дрвених предмета. Млађи пажљиво слушају док старији препричавају дела славних људи, догађаје из старијих времена, бајке и приче о духовима или сопствене згоде које су доживели у ратним походима и бојевима. Жене, с преслицом у руци, у присном разговору седе једна крај круге, а девојке плету, шале се и кикођу, или – ако родитељи дозволе – певају у хору народне песме...” Мајстор за реалистичке детаље, у сцени црквених слава и вашара, писац Јовић на почетку 19. века оставља и овакву слику „Велика је живост и чилост о таквим вештима. Свуда се чује непрестана врискавина и смех, бука и вика и певање, а ваздух све одјекује од гласова. Једнолични тонови свирају одомаћених у земљи сливају се са звуцима тамбура у јединствену хармонију која је опет надјачана звуцима многобројних гајди. Шатори трговаца окружени су љубопитљивцима и купцима, а у сеницама је све живље. Овде један нуди на продају ракију и медовину, док тамо један пеџар хвали своју робу пролазницима уз непрестане узвике „вруће, дебело!”...” Сличним сценама прошарана су скоро сва етнографска поглавља, у правом смислу реалистичке слике, у књизи С. Јовића.

У слици народних зборова С. Јовић више пажње посвећује и народној песми Границе, која је такође, као етнографски прилог менталитету Граничара, заступљена у његовом делу. Заправо, већ у предговору С. Јовић овом важном феномену српског народа даје значајно место, где каже: „Песме које се налазе у овом делу, из уста су народа, а да нису унакажене изменама. У дивној збирци српских народних песама коју издаје господин Вук Стефановић налази се и много других које у извесном смислу надмашују оне које су овде дате; али писац је хиље ове да увршили само шакве песме које заиста јесу народ који он описује (моје подв.). Највећи део њих налази се и у Вуковој збирци у којој оне, међутим, изгледају нешто другачије; неко их је, можда, опет друкчије чуо, као што је то обично случај код народних песама, али писац их је дао онако као што се сећа да их је слушао. (моје подв.) Ова напомена је потребна онима који би били склони да превод упоређују са оригиналом...” Писац још на четири места у свом делу спомиње српску народну поезију. У опису крсне славе наводи и две почашнице (здравице), а у опису црквене славе опширније се зауставља на феномену гуслара и гусала: „Али ови

вашари и црквене славе пружају још нешто што је од особитог интересан за пријатеља српске народне поезије. Овде је, наиме, место где се у приличном броју скупљају слепи просјаци и певају народне песме. Ове песме спадају скоро искључиво у ону врсту српских песама које је господин Вук Стефановић обухватио општим именом јуначке песме, а које имају за предмет већином бајке, легенде, митове и дела народних јунака....²⁴ И у сценама свадбе, С. Јовић не пропушта да не наведе: „И на свадбама се много пева. Поред већ горе поменутих почашица које се на реду приликом обеда, постоје још и посебне свадбене песме које певају или хор девојака или сами свати...”, наглашавајући да постоје „изврсни преводи професора Веселог”, што га „ослобађа труда превођења песама и за ову прилику. Најзад, уз одељак Домаће забаве, С. Јовић наводи и већи број народних песама, које ћемо укратко размотрити.

Као илустрацију игре и певања Срба на Славонској граници, С. Јовић доноси и неколико записа дужих народних песама, препеваних на немачки језик. То су „слепачка песма” „Љуба богатога Гавана”, две епске („Женидба Сибињанин Јанка”, „Краљевић Марко и Арапин”), и седам лирских народних песама. Не може се рећи да је Јовић уз подробно писане фолклорне обичаје Срба-границара, вршио и непосредно скупљање народних песама које су се тим приликома стварно певале. Примери усмене поезије коју доноси су више у улози илустрације српског народног живота за страног читаоца, а мање одраз аутентичног стања усмене поезије и типичног репертоара Војне Крајине (Славонске границе) који је данас доста добро проучен и делимично објављен. Као млади човек образован на варошкој лирици, С. Јовић је, судећи по насловима, прибегао једноставнијем решењу: у своје дело унео је, у свом препеву на немачки језик, већ готове и објављене песме из до тада објављених и њему доступних збирки народних песама. И заиста, сравњујући стих по стих наведених дужих песама (у веома вештом Јовићевом преводу), недвосмислено се може закључити да је песму „Љуба богатога Гавана” Јовић преузeo из Вукове прве књиге (I, бр. 207)²⁴, док је другу, „Марко Краљевић и Арапин”, преузeo из Вукове друге књиге јуничких пјесама (II, бр. 65)²⁵. Такође, песму „Женидба Сибињанин Јанка”, преузeo је из збирке А. Качића-Миошића „Разговор угодни народа словин-

²⁴ Вук Стефановић Караџић: *Српске народне пјесме (женске)*, књ. I, у Бечу, 1841 (Београд, 1977).

²⁵ Вук Стефановић Караџић: *Српске народне пјесме (јуничке најстаријих времена)*, књ. II, у Бечу, 1845 (Београд, 1977).

ског” (1759, бр. 43)²⁶. Међутим, то не значи да је Јовић произвољно бирао ове песме за своју књигу. Усмена традиција Границе позио памти мотив о љуби богатога Гавана, све до пред крај 20. века, а епска традиција о Марку Краљевићу и Сибињанин Јанку била је такође свакако присутна на Граници, и у доба С. Јовића,²⁷ с тим што је писац одабрао из доступних извора оне песме које су биле најближе оним варијантама које је на Граници слушао, али дакле, без извornog скupљачkog напора.

Случај са лирским песмама је нешто другачији. Девет записа лирских песама, од тога две почашице (у поглављу „Живот и обичаји”), могу се можда назвати аутентичним примерима без извора у објављеној грађи, које је Јовић, пишући своје дело, навео спонтано, по сећању. Ипак, већи део наведених лирских песама има такође паралелу, делимичну или потпуnu, у Вуковој првој књизи лирских песама. По свему судећи, у време писања свог дела, Спиридон Јовић имао је при руци следеће изворе: Вукове збирке „Народних српских пјесама” (лајпцишко издање, једино изашло за Јовићева живота), и А. Качића-Миошића („Разговор угодни народна словинскога”, 1759) одакле је по властитој процени, у оквиру предмета који описује и личном песничком укусу, одабрао и препевао наведене песме на немачки језик (неке од одabrаних лирских песама и мотиви имају јак траг утицаја варошке лирике, чemu је и сам Јовић као песник, био склон). Свим овим песмама је за ову прилику, враћен извornи облик из немачког препева и дух оригинала, одакле су највероватније и преузети, односно, оним песмама којима се није нашло писано порекло, формиран је у овом издању према близким варијантама, а у духу српског језика и десетерачког метра, највероватнији (извorni) облик.²⁸

Иако је пропустио прилику да се кроз своје дело покаже и као један од првих скupљачa српске народне пјесме (и не само са подручја Границе!), С. Јовић је зато подробно описао околности њиховог извођења. Записи, нарочито лирских песама, стога су више у функцији романског описа услова и околности опстојавања народне пјесме на Граници, него доследног, скupљачkog рада, што је некада такође драгоцено као и сам забележни текст усмене пјесме: „Када девојке и младе жене зором одлазе у поље,

²⁶ Андрија Качић Миошић, *Разговор угодни народна словинског*, 1759. (Стари писци хрватски, прир. Т. Маретић, Загреб, 1942, књ. 27, песма бр. 43).

²⁷ М. Клеут: *Народне пјесме у рукописним пјесмарницама 18. века*, Матица српска, Н. Сад, 1998.

²⁸ За пјесме из Вукових збирки, служили смо се бечким издањем Вукових књига, Српске народне пјесме, књ. I, (Просвета, Београд, 1953).

када се вечером враћају кући, чују се како, појединачно или још радије у хору, певају песме. Често оне вечером, на месечини, седе у веселом кругу пред кућом вртећи вретено и певајући нежне љубавне песме. Било да касно увече пролазе шумом и гајевима да би обишли стада, било да их први знак зоре затекне већ на ливадама и пашњацима одакле гоне кући тегљећу стоку и марву -- песма је њихов стални пратилац..."

Етнографско дело Спиридона Јовића не само да и данас пружа изврсно читалачко задовољство, већ је то и прва научна студија једног Србина у Бечу о српском народу, у којој је сачувана прворазредна етнолошка грађа за савремене истраживаче. Отржујући ово дело од заборава и враћајући га, након сто седамдесет пет година, крилу сопственог народа о којем је оставио упечатљив спомен, на овај начин скромно се одужујемо писцу и његовом делу, које је први пут у облику књиге доступно нашој читалачкој публици, српској етнографији и књижевности у целини.

др Славица Гароња-Радованац

* Напомена: Све напомене Спиридона Јовића дате су под редним бројевима (1, 2, 3), док су напомене приређивача означене звездичком. Приређивач је узео слободу да обимно поглавље III Народ, издали и наслови према карактеристичним тематским одликама.

РЕГИСТАР ИМЕНА
која се спомињу у Јовићевом делу

- Апендини Фрањо Марија (Appendini, F.M.), историчар и лингвиста, 43,44
Блуменбах, немачки природњак, 24
Весели Еуген, професор гимназије у Винковцима и преводилац сватовских народних песама на немачки (1826), 87
Волтићи, италијански историчар и лингвиста, 43
Грелман (Grellman), немачки етнограф, 104
Грим, Јакоб, немачки филолог и књижевник, 46
Демијан, Ј.А (J.A.Demian), официр и војни службеник на Границама, 43
Депинг, Г.Б. (G.B.Depping), немачки историчар, 43
Енгел, Ернст (Engel Ernst), немачки историчар, писац "Историје Мађарске" и "Историје Далмације", 45
Заксен-Хилдбургхаузен, херцог, 100
Јовановић, Арсеније, београдски епископ, 102
Карацић, Вук Стефановић, српски језички реформатор и сакупљач народних умотворина, 13,45,46,62,98
Кол, Ј.Г. (J.G.Kohl), немачки путописац по Далмацији и Војној Крајини, 41
Навукадоносор, вавилонски цар, 44
Обрадовић, Доситеј, српски књижевник и просветитељ, 46
Пробус, римски цар, III век пре н.е., 19
Скендер бег (Ђорђе Кастројотић), 102
Страбо, римски историчар, 44
Таубе, Фридрих Вилхелм (F.W.von Taube), немачки путописац из 18. века, 17,100
Терезија, Марија, аустријска царица, 106
Тренк, Фрањо, барон, 12
Флора (Flora), италска богиња цвећа и пролећа, 17
Фортис, Алберто (Alberto Fortis), италијански природњак и путописац из 18. века, 44
Хаке Б. (Hacquet, B.), немачки путописац по "илирским провинцијама", 96
Хицингер, барон, дворски саветник, писац "Статистике Војне крајине", 12,16,17,100
Хофман, Кристијан Јохан фон (J.K.Hofman), географ и статистичар, писац дела "Земља и њено становништво", 21
Церера (Ceres), старо римско божанство плодности, 17
Шафарик, Павле Јосиф, професор славистике на Бечком универзитету, 43
Шлецер, А.Л. фон (Schlözer), немачки историчар и филолог, 43
Шрајбер, Алојз (Aloys Schreiber), професор естетике у Хајделбергу, 43

Спиритон Јовић
ЕТНОГРАФСКА СЛИКА
СЛАВОНСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

САДРЖАЈ

ПОСВЕТА.....	9
ПРЕДГОВОР (Спиритон Јовић).....	11
I ЗЕМЉА	
Положај, величина, одлика.....	15
II ПОЛИТИЧКО УРЕЂЕЊЕ.....	27
Устројство.....	28
Управа.....	33
III НАРОД.....	41
О СЛОВЕНИМА.....	43
Порекло, језик, вера, телесне и духовне особине.....	43
Станови.....	49
Домаћи живот.....	51
Ношња.....	55
Живот и обичаји.....	57
Љуба богатога Гавана.....	63
Женидба Сибињанин Јанка.....	65
Марко Краљевић и Арапин.....	67
Свадба.....	79
Погреб.....	86
Домаће забаве.....	87
Одлазак граничара у рат.....	92
КАРАКТЕР НАРОДА.....	94
IV КЛИМЕНТИ.....	102
V НЕМЦИ.....	103
VI ЦИГАНИ.....	104
ПОГОВОР (Славица Гароња-Радованац) Спиритон Јовић, заборављени посленик у српској етнографији и књижевности	115
РЕГИСТАР ИМЕНА која се спомињу у Јовићевом делу.....	129

Издавач
ЧИГОЈА ШТАМПА

За издавача
ЖАРКО ЧИГОЈА
ДИРЕКТОР

Уредник
МИЛОВАН ВИТЕЗОВИЋ

Слика на корици
Детаљ слике *Жена и муж из Даља*,
акварел Н. Арсеновића, средина XIX века
(из збирке Етнографског музеја
у Београду)

Тираж
300

Штампă
Чигоја
ШТАМПА

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(= 163.41) (497.5)"18"
323.1(= 163.41) (497.5)"18"
39 Јовић С.

ЈОВИЋ, Спиридон

Етнографска слика Славонске војне
границе / Спиридон Јовић ; превео с
немачког Страхиња К. Костић ; приредила
Славица Гароња-Радованац. - Београд :
Чигоја штампа, 2004 (Београд : Чигоја
штампа). - 131 стр. ; 24 см. -
(Библиотека Репринт издања / [Чигоја
штампа])

Превод дела: Ethnographisches Gemälde der
Slavonischen Militärgrenze. - „Посвећено
200-годишњици Првог српског устанка“ -->
прелим. стр. - Тираж 300. - Стр. 115-128:
Спиридон Јовић, заборављени посленик у
српској етнографији и књижевности / Славица
Гароња-Радованац.

ISBN 86-7558-284-6

1. Војна крајина - Славонија б)
Етнографија - Славонија- 19в ц) Срби -
Војна крајина - 19в д) Јовић, Спиридон
(1801-1836)
COBISS.SR-ID 118731020